

Роднае слова

2013/12

(312)

снежань

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамзаў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская, Т. Шэляговіч

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Актуальная тэма, ВНУ – школе, У дапамогу педагогу, Настаўнік прапануе, Настаўнік прапануе; *Калі закончыўся ўрок*: 3 вопыты работы),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Новае прачытанне, Майстэрства творцы, Віншуйце з юбілеем!, Развагі і меркаванні, 3 архіваў часу, *Нацыянальная і сусветная культура*: Літаратурнае пабрацімства славян, Падзея; Каляндар памятных

датаў і юбілейных дзён; Кола гадоў; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непайторныя*: Скарбы мовы, Малады даследчык прапануе, Самабытнае слова, Культура маўлення, Прафесійная лексіка),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: Вяртанне да вытокаў, 3 архіваў часу, 3 гісторыі беларускага дойдства, Мастацтва ў кантэксце часу, Першавера продкаў),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Крысціна Пучынская,
 Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 “САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ”

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 “РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 “Беларуская мова
 і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

Падліпская Зоя. Аб'яднаць намаганні на карысць справе 3

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Адамовіч Галіна. Кантэкстуальная прастора “Вянка” Максіма Багдановіча 4

Варонава Галіна. Сцвярджэнне чалавечнасці: Да стагоддзя з дня нараджэння Аляксея Кулакоўскага. 8

Падліпская Зоя. “Тут мае вёсны прычалены...”: Інтэрв’ю з пісьменнікам Казімірам Камейшам 12

Сінькова Людміла. Літаратура нацыянальная або гетэрагенная? 16

Жыбуль Віктар. Клімент Якаўчык (Кундзіш) – прапагандыст беларускай літаратуры ў Маскве 21

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Буракова Марына. Катэгорыя ўзросту ў беларускай фразеалогіі: Перыяд жыцця чалавека і яго ацэнка 25

Кулік Людміла. Культурна-нацыянальныя стэрэатыпы і эталоны ў саматычнай фразеалогіі беларусаў 28

Герасімчык Ірына. “Праўду кажа тая прыказка”: Функцыянаванне парэміялагічных адзінак у журналісцкім тэксце. 31

Жук Юлія, Лобань Наталля. Пра Рыа-дэ-Шабанэйра, Лош-Анджэлес і Бярэзінбург...: Жаргонная лексіка ў маўленні студэнтаў. 34

Лепешаў Іван. *Драматычны, драматургічны:* Культура маўлення 37

Бунько Наталля. Тэрміналогія тэхнагенных надзвычайных сітуацый 39

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Гіруцкая Людміла, Пятрова Наталля. Навучанне перакладу тэкстаў навуковага стылю: Метадычныя парады да выкладання курса “Беларуская мова: Прафесійная лексіка” ў негуманітарных ВНУ. 40

Трыгубовіч Наталля. Прыналежныя займеннікі: Урок беларускай мовы з элементамі тэхналогіі развіцця крытычнага мыслення праз чытанне і пісьмо (VI клас) 43

Шульга Наталля, Чэрнікава Наталля. Простая мова. Знакі прыпынку ў сказах з простамай мовай: Інтэграваны ўрок па беларускай мове (V клас) 44

Герцык Аляксандр. Вывучэнне верша “Маці” Ніла Гілевіча: Метадычныя парады (VII клас) 47

Рагоўская Наталля. Урокі жыцця Даніка Мальца па апавесці “Сіročы хлеб” Янкі Брыля: Урок беларускай літаратуры (VII клас) 50

Валынец Любоў. Анатоль Грачанікаў. Жыццёвы і творчы шлях. Тэматычны змест паэзіі. 52

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Рубашная Лера. Сцэнарый спектакля паводле рамана “Каласы пад сярпом тваім” Уладзіміра Караткевіча. 59

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Статкевіч-Чабаганай Анатоль. З гісторыі вёскі Засмужжа Любанскага раёна. *Працяг* 63

Міцкевіч Вера. Адам Юр’евіч Міцкевіч – навуковец, педагог, дваюрадны дзядзька Якуба Коласа 67

Габрусь Тамара. З архітэктурнай гісторыі яўрэйскіх бажніц на Беларусі. 72

Дарохін Павел. Мастацтва карыкатуры Беларусі часоў перабудовы. 76

Дудзюк Зінаіда. Здань забытага міфа. *Працяг*. 81

Трус Мікола. Асвечаны імем вялікага Кабзара: VIII Міжнародны кангрэс украіністаў 86

Падзея: Пучынская К. Купалава “Малітва” па-славацку (85).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2014 год: Люты (24, 38).

Паказальнік матэрыялаў, змешчаных у часопісе за 2013 г. (88).

Кола гадоў. Каляндар на 2014 год (66, 75).

Крыжаванка. Карпыза І. Да 215-годдзя з дня нараджэння Адама Міцкевіча (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

АБ'ЯДНАЦЬ НАМАГАННІ НА КАРЫСЦЬ СПРАВЕ

Шаноўныя калегі!

Завяршаецца юбілейны, дваццаць пяты, год часопіса “Роднае слова”, што прайшоў як у святочных, так і ў паўсядзённых клопатах супрацоўнікаў рэдакцыі. Наша праца высока ацэнена Міністэрствам адукацыі, Міністэрствам культуры, Нацыянальнай акадэміяй навук Беларусі, Саюзам пісьменнікаў, Мінскім абласным камітэтам Беларускага прафесійнага саюза работнікаў адукацыі і навукі, сведчаннем чаго сталі граматы і дыпламы, атрыманыя ўстановай. І гэта толькі дадае нам адказнасці працаваць так, каб яшчэ доўгія гады часопіс “Роднае слова” заставаўся запатрабаваным сярод настаўнікаў, педагогаў, навукоўцаў і даследчыкаў. І не толькі айчынных, але і замежных, што жадаюць апублікавацца ў нашым навуковым і метадычным выданні.

У лютым рэдакцыяй часопіса сумесна з Саюзам пісьменнікаў Беларусі былі падведзены вынікі II Рэспубліканскага конкурсу навукова-даследчых і творчых работ вучняў, у якім узялі ўдзел прадстаўнікі ўсіх рэгіёнаў краіны. А гэта сведчанне ўвагі педагогаў і іх выхаванцаў да роднай мовы і літаратуры, клопат настаўнікаў пра грамадзянска-патрыятычнае выхаванне вучняў, развіццё іх творчых здольнасцей, выхаванне павагі да духоўнай спадчыны свайго народа. Спадзяёмся, што і ў конкурсе, прымеркаваным да 70-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў, які распачаты 1 лістапада 2013 г. (умовы правядзення – на сайце часопіса “Роднае слова”), навучэнцы краіны возьмуць самы актыўны ўдзел. Дарэчы, як паказала практыка, найбольш пераможцаў конкурсу сярод тых адукацыйных устаноў, якія з'яўляюцца нашымі пастаяннымі падпісчыкамі.

Напрыканцы года, падагульняючы зробленае і праводзячы аналіз падпіскі на часопіс “Роднае слова”, сярод раённых аддзелаў адукацыі адзначым Баранавічы, Івацэвічы, Ганцавічы, Пінск, Столін (Брэсцкая вобл.), Браслаў, Глыбокае, Дуброўна, Міёры, Полацк, Сянно, Шаркаўшчыну (Віцебская вобл.), Буда-Кашалёва, Брагін, Ветку, Добруш, Жлобін, Лоеў, Мазыр, Нароўлю, Рэчыцу, Рагачоў (Гомельская вобл.), Карэлічы, Ліду, Смаргонь, Шчучын (Гродзенская вобл.), Вілейку, Валожын, Дзяржынск, Клецк, Капыль, Крупкі, Маладзечна, Нясвіж, Слуцк, Старыя Дарогі, Стоўбцы (Мінская вобл.), Бялынічы, Бабруйск, Клічаў, Крычаў, Асіповічы (Магілёўская вобл.). Першае месца сярод падпісчыкаў на працягу

чатырох гадоў стабільна трымае Слуцкі раённы адзел адукацыі (начальнік Дзерман І. А.).

Спадзяёмся, што прыхільнікаў нашага выдання ў 2014 г. стане больш, што ўсё ж такі збудзецца заветная мара роднасловаўцаў – і ў кожнай бібліятэцы агульнаадукацыйных устаноў і ВНУ краіны з'явіцца на палічцы часопіс “Роднае слова”. Дык аб'яднаем жа нашы намаганні на карысць справе, на карысць філалагічнай, педагогічнай і культуралагічнай адукацыі ў краіне!

Напярэдадні 2014 года шчыра жадаю кожнаму з нашых паважаных аўтараў, падпісчыкаў, калег, чытачоў толькі добрых і радасных дзён! І няхай новы год прынясе ўсім нам добрае здароўе, узаемаразуменне, творчыя поспехі і дабрабыт!

З павагай Зоя ПАДЛІПСКАЯ.

Аналіз падпіскі на часопіс “Роднае слова” за 2010 – 2013 гг.

Падпіска	2013 г.		2012 г.		2011 г.		2010 г.	
	I п.	II п.	I п.	II п.	I п.	II п.	I п.	II п.
Брэсцкая вобл.								
ведам.	287	295	324	319	387	370	312	338
індыв.	83	53	103	86	191	211	184	174
Віцебская вобл.								
ведам.	220	222	228	237	275	275	233	270
індыв.	86	307	113	88	187	236	155	179
Гомельская вобл.								
ведам.	312	296	357	326	348	377	353	346
індыв.	126	85	141	113	213	183	212	187
Гродзенская вобл.								
ведам.	145	161	190	146	194	202	220	179
індыв.	51	124	70	49	129	192	175	110
Мінская вобл.								
ведам.	325	303	344	288	395	320	443	368
індыв.	136	250	181	112	253	342	244	218
Магілёўская вобл.								
ведам.	159	158	171	165	174	157	117	156
індыв.	67	135	118	84	195	139	101	171
Мінск								
ведам.	75	77	75	68	96	86	116	113
індыв.	216	182	145	190	175	188	190	174

КАНТЭКСТУАЛЬНАЯ ПРАСТОРА “ВЯНКА” МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

Кантэкстуальная прастора – паняцце традыцыйнае і разам з тым новае. Традыцыйнасць звязана з шырокім выкарыстаннем яго асобных складнікаў – “кантэкст” і “прастора” – у сучасным літаратуразнаўстве, кожны мае ўласнае значэнне і вытворнае ад яго семантычнае поле. Больш актуальнае і ў пэўным сэнсе наватарскае паняцце кантэкстуальнай прасторы ў яго цэласнасці, у плане вызначэння яго матрыцы або параметраў.

Утвараецца кантэкстуальная прастора найперш на скрыжаванні ўнутрытэкставага (“гарызантальнага”) і пазатэкставага (“вертыкальнага”) кантэкстаў або ракурсаў аналізу. У якасці першага выступае непасрэдна тэкст твора, дзе асобныя матывы і вобразы суадносяцца паміж сабой. Умоўная назва “гарызантальны” пазначае, што матывы і вобразы першых сюжэтно-кампазіцыйных элементаў твора (пралог, завязка) паступова пераходзяць на наступны этап развіцця дзеяння, дасягаючы кульмінацыі і завяршаючыся развязкай і эпілогам. Такія элементы паграбуюць зладжанасці, сугучнасці пераходаў ад аднаго матыву да другога, пэўнай заканамернасці ў развіцці вобразаў. Гэта матывуна-вобразны кантэкст у межах аднаго твора, дзе ва ўзаемасувязі развіваюцца ўсе яго фармальна-змястоўныя адзінкі.

Пазатэкставы (“вертыкальны”) кантэкст узнікае пры суаднясенні аднаго твора з іншым праз той ці іншы матыв або вобраз. Чытаючы твор, мы згадваем падобныя сітуацыі, знаходзім знаёмыя прыкметы ў структуры асобнага вобраза – твор знітоўваецца з іншымі тэкстамі нацыянальнай і сусветнай літаратуры. Узнікае іншы ўзор кантэксту, што разам з унутрытэкставымі сувязямі і з’явамі стварае новы малюнак. І гэты малюнак нагадвае карункі – выкшталцонай прыгажосці карункі, дзе шмат пустот, але тое, што знітоўваецца паміж сабой, мае адмысловыя пераходы, суквецце ўзораў, якія аб’ядноўваюцца ў “сузор’і”.

Такі мастацкі сусвет “Вянка”. Кантэкстуальная прастора твора разглядаецца як своеасаблівы ка-

рункі мастацкага свету, дзе знітаваны, аб’яднаны паміж сабой арыгінальныя ўзоры, “з якіх аснова на і выткана жыццё / І злучана быццё і небыццё”, як сказаў бы Якуб Колас [6, с. 291].

Кантэкстуальная прастора мае і іншы план вымярэння. У ёй выяўляюцца і робяцца бачнымі розныя віды сувязей – і міжлітаратурныя, і міждысцыплінарныя. Мастацкі свет злучае не толькі папярэднія традыцыі, якія засвойвае і ўзнаўляе творца, імкнучыся да вяршынь наватарскага іх пераўвасаблення. У мастацкім свеце ажывае “першая”, аб’ектыўная рэальнасць – “скарб, пазычаны, адбіты, / У сэрцы перажыты. / І росамі абмыты”. Мастацкі свет пісьменніка называюць “другой”, суб’ектыўнай рэальнасцю, і ў ёй праступае “адбітак родных з’яў” – “у словах-вобразах, у песнях вольнаплынных” [6, с. 291].

Даследуючы кантэкстуальную прастору “Вянка” Максіма Багдановіча, адзначым параметры міжлітаратурнага і міждысцыплінарнага кантэкстаў, якія маюць “гарызантальны” і “вертыкальны” планы вымярэння. Кніга “Вянок” аказваецца трохмернай прасторай, адпаведна тром вымярэнням прасторы аб’ектыўнага свету. Чацвёртае вымярэнне – Час – таксама мае дачыненне да мастацкага свету “Вянка”. Час прысутнічае ў суадносінах зборніка М. Багдановіча з жыццём і творчасцю пісьменніка, яго суайчыннікаў, сучаснікаў. Ён прысутнічае і ў шматлікіх інтэрпрэтацыях “Вянка” ў гісторыка-культурным працэсе наступных пакаленняў і іншых народаў.

Такім чынам, вывучэнне кантэкстуальнай прасторы кнігі “Вянок” прадугледжвае яе разгляд у наступных напрамках (кантэкстах):

- “Вянок” у кантэксце жыцця і творчасці Максіма Багдановіча;
- “Вянок” у кантэксце жыцця тагачаснай Беларусі і тагачаснага свету, творчай спадчыны папярэднікаў і сучаснікаў Максіма – і на беларускіх землях, і за яе межамі;
- “Вянок” як зборнік асобных вершаў паэта і як цэласная Кніга;
- “Вянок” у сістэме міжлітаратурных сувязей і з’яў;

• “Вянок” у сістэме міждысцыплінарных сувязей і ўзаемадачыненьняў.

З пачатку розных ракурсаў па-рознаму бачыцца і ацэньваецца кніга “Вянок”. І з усіх яна выглядае як адна з вяршынь беларускага мастацкага слова, як адно з найвялікшых дасягненняў паэтычнага майстэрства беларусаў, як выдатны помнік нескаронасці чалавечага духу, жадання рэалізаваць свой чалавечы, творчы патэнцыял насуперак трагічнаму лёсу, складаным абставінам жыцця ў адказ на бязлітасны прысуд, вынесены чалавеку.

Прыпадабненне тэарэтычнага паняцця *кантэкстуальная прастора* да мастацкага вобраза карункаў невыпадковае: кніга “Вянок” і ёсць прыклад такога спляцення-ўзаемадзеяння матываў і вобразаў унутры мастацкага цэлага, якое дапамагае аднавіць яго вобразную змястоўнасць, яго структурна-сюжэтную аснову, дзе праступаюць аснова і ўток (нітка, што ідзе ўперак асновы) мастацкай тканіны твора.

Падобнае даследаванне прыводзіць да пошукаў (і адпаведна – да вызначэння) таго, што дапамагае чалавеку рэалізавацца ў жыцці, што прымушае яго дзейнічаць, нягледзячы на цяжасці жыцця і часам на ўласную бездапаможнасць. Гэтае даследаванне не мае вузка абмежаванай літаратуразнаўчай скіраванасці. Як і ўвогуле літаратурная класіка, яно скіравана да чалавека нашых дзён, які шукае нечага трывалага, “вечнага” ў хуткаплыннасці часу, на злом эпох, які імкнецца замацаваць сваё адметнае месца ў жыцці насуперак стандартызацыі, глабалізацыі, што захопліваюць і жывую істоту, і сістэму чалавечых адносін, і цывілізацыю ў цэлым.

Пра першыя два напрамкі кантэкстуальнага вывучэння кнігі “Вянок” пісалі шмат, ёсць публікацыі і па іншых праблемах. Але ж акрэслім некаторыя важныя моманты апошніх трох пунктаў.

“Вянок” – зборнік (“сума”) асобных вершаў Максіма Багдановіча і разам з тым цэласнае ўтварэнне, Кніга.

Калі маем на ўвазе “суму” твораў, што ўвайшлі ў зборнік, можам сказаць: “Вянок” складаецца з асобных вершаў, аб’яднаных у цыклы. Вершы і цыклы злучаюцца паміж сабой, адлюстроўваючы розныя сферы жыцця і праявы культуры. Так, *гораду* процістаіць і яго ж дапаўняе *вёска*, *цывілізацыі* процістаіць і з ёй жа судакранаецца *прырода*, *жыццё* абрынаецца ў *смерць* і інш. А калі мець на ўвазе мастацкія здабыткі, асэнсаваныя ў кнізе “Вянок”, дык хрысціянскія матывы і вобразы ў ёй спалучаюцца з паганскімі, музыка сугарманічная з малюнкамі, а яны ўвабляюцца ў спевах-словах (“у словах-вобразах,

у песнях вольнаплынных”, як сказаў бы Я. Колас [6, с. 291]).

Сістэма арганізуецца пры наяўнасці элементаў і пэўных адносін паміж імі. Названыя вышэй элементы (*горад – вёска*, *цывілізацыя – прырода*, *хрысціянства – паганства*, *музыка – слова*, *малюнкi – музыка*, *малюнкi – слова...*) утвараюць пэўныя сувязі-зносiны. У мастацкім свеце М. Багдановіча яны маюць характар *гармонiі* (і ён адрозны ад таго, што ёсць у “першай” рэальнасці) – гармонiі паміж *горадам* і *вёскай*, *музыкай* і *словам*, *мінулым* і *сучасным*, *нацыянальным* і *сусветным*, *фальклорам* і *літаратурай*...

Так, Пегас звярнуў на вулкі горада... Так, у лесе і дагэтуль ляжыць “*люстэрка*” лесуна... Так, “*сумны*, *маркотны лясун*” “*пачынае няголасна граць*” [4, т. 1, с. 52]...

Стан гармонiі, які знітоўвае элементы мастацкага цэлага, у літаратуры і культуры пазначае сістэму адраджэнскага характару. М. Багдановіч пісаў на хвалі нацыянальнага адраджэння і сам выступіў адным са стваральнікаў хвалі новага адраджэння на Беларусі ў пачатку ХХ ст.

Але што робіць “суму вершаў” адзіным цэлым? Што ператварыла зборнік вершаў у адзіную Кнігу паэта? Прысутнасць жывога ў ёй. Натхненне, яго агонь, “святым агнём палаючае сэрца”, як сказаў бы І. В. Гётэ [5, с. 89]. Невыпадкова старажытныя грэкі называлі натхненне музаю. Герадот назваў пайменна дзевяць муз. А Сапфо зазначала: “роўным богу мне падаецца ў шчасці чалавек, які... твой пяшчотны голас слухае ўважна” [8, с. 11]. У прысутнасці Музы запальваецца агонь душы. Жывой Музай для наступных пакаленняў беларусаў стала кніга “Вянок” – непадзельнае цэлае, не толькі адзінае прыжыццёвае выданне твораў паэта, але і яго Заповіт, Заповіт ад Максіма.

І новыя пакаленні звяртаюцца да кнігі паэта і тым самым дакранаюцца да яго мастацкага свету, яго вобразаў, чытаюць і перачытваюць Максіма. І ў ягоных радках ажываюць “*краскі*, *свежыя калісьці*” [4, т. 1, с. 51], “*тысячы крэпка нацягнутых струн*” [4, т. 1, с. 52], адчыняецца “*ў нязнаны свет акно*” [4, т. 1, с. 53], уздымаючы ў душы хвалю замілавання, пяшчоты, дабрыні.

“Вянок” Максіма ў пазатэкставым (“вертыкальным”) кантэксце вобразаў нагадвае неўміручае сэрца Данка, што асвятляе людзям выйсце з глыбокай цемры. Гэта сэрца самога Максіма, жывое і трапяткое полымя ад якога дайшло да нашага часу і працягвае гарэць у неўміручых вобразах яго твораў.

Калі чалавек сэрцам успрымае нейкую рэч, хоць і матэрыяльную, калі ён дакранаецца струнамі сваёй душы да нечага прадметнага – гэта адухаўляецца, набывае новае жыццё ў радках

паэта. “І адчуваю полымя жывое...” – пісаў Максім Танк, дакранаючыся да кнігі Максіма-папярэдніка. Жывое ідзе ад жывога, ад сэрца, ад душы. Невыпадкова паэзіі трэба вучыцца не ў Сальеры, а ў Моцарта – не ў крытыка, “а ў салаўя”, як сказаў бы М. Танк, адгукаючыся на завет Максіма-кніжніка [9, с. 381].

Вершы М. Багдановіча лёгка ператвараюцца ў песню: мы спяваем “Раманс” (“Зорка Венера...”), “Ізноў пабачыў я сялібы...”, “Пагоню”, нібыта ў адказ на нашы душэўныя зрухі і хваляванні, на нашу духоўную смагу, прагу прыгожага, вечнага, неабсяжнага.

Прысутнасць у кнізе таго, што перадаецца з ёю ад пакалення да пакалення, што праходзіць праз дзесяцігоддзі, назавем адзнакай (“звыш-якасцю”) цэласнасці мастацкага свету “Вянка”. Трапна вынайдзены М. Танкам вобраз “полымя жывога” дазваляе акрэсліць такую “звышякасць” адзінай Кнігі М. Багдановіча. “Полымя жывое” – гэта зерне, якое, будучы ўкінутым у глебу, нараджае колас, шмат каласоў, калі “*жыццёвая іх сіла... збудзілася...*”. Гэта тое, што прымушае вяду рухацца з-пад зямлі на паверхню і што нараджае крыніцы, рэчкі, азёры, каб наперад “*з глебы на прастор прабіцца*”... Гэта тое, што абуджае агонь у стоенай душы чалавека – і “*зварушаны нарэшце дух народны*” [4, т. 1, с. 137]. І гэта тое, “*ад чаго расце душа чалавека*”, – самы галоўны адказ на самае галоўнае пытанне, сфармуляванае і зададзенае менавіта Максімам у “Прытчы аб васільках” [4, т. 2, с. 59].

Кніга “Вянок” – сістэма і цэласнасць міжлітаратурных сувязей і з’яў.

Розныя віды і формы міжлітаратурных сувязей прадстаўлены ў кнізе паэта: кантактныя (пераклады, запазычанні, наследаванні, перайманні), генетычныя (міфалагічныя і фальклорныя матывы, вобразы), тыпалагічныя (паралелі і сыходжанні праблема-тэматычнага плану, сюжэтна-вобразнай структуры).

Пераклады ў кнізе “Вянок” прысутнічаюць найперш у форме эпиграфаў – з рускай, польскай, італьянскай, французскай моў. М. Багдановіч даслаў у рэдакцыю “Нашай Нівы” пераклады 22 вершаў П. Верлена з просьбай надрукаваць іх у “Вянку”. Ён прасіў зняць яго арыгінальныя вершы, калі акрэслены памер “Вянка” нельга змяніць, усё ж дадаўшы ў кнігу пераклады з французскай. У той час просьба паэта не была ўлічаная.

Дзякуючы перакладам М. Багдановіч дасягае высокага прафесіяналізму і ў сферы паэтычнага слова, і ў мастацкім бачанні і спасціжэнні свету [7]. Так, перакладаючы П. Верлена (“*Тул вулічных шынкоў; панельны бруд; каштаны...*”), М. Багдановіч пераймае яго тэхніку імпрэсіянісцкага

малюнка ў арыгінальным вершы “У Вільні”. Разам з тым беларускі паэт, у адрозненне ад паэтаў дэкадансу, застаецца на пазіцыях рэалістычнага светабачання. У П. Верлена ў фінале верша “Тул вулічных шынкоў...” з’яўляецца вобраз: “*Асфальт істоптаны, з канаўкамі па краю / Дзеля памый... / Такі мой шлях, ідушчы к раю*” [4, т. 1, с. 186], – сімвал трагічнага жыццёвага лёсу паэта. Зусім іншае завяршэнне паэтычнай думкі, адпаведнае жыццёваму крэда паэта, знаходзім у вершы “У Вільні”. Стварыўшы “фактаграфічны” малюнак былой сталіцы, М. Багдановіч захапляецца ўбачаным: “*О, горада чароўныя прынады!*” [4, т. 1, с. 97]. Пераймаючы імпрэсіяніста П. Верлена, беларускі паэт-рэаліст узнаўляе адухоўлена-радаснае пачуццё, настрой прыняцця і абагаўлення свету, што акаляе чалавека [2].

Рэцэпцыя М. Багдановічам мастацкай спадчыны розных народаў рэалізуецца праз сістэму ўплываў, запазычанняў, наследаванняў, перайманняў. Найперш на яго творчасць паўплывалі літаратуры, нацыянальныя мовы якіх ведаў паэт. М. Багдановіч пераймае з літаратур, што маюць найбольш распрацаваныя традыцыі і багатую культурную спадчыну (напрыклад, антычная). Ён усведамляе сябе як спадкаемцу, што наследуе з крыніц розных рэгіёнаў свету (Еўропы і Азіі), запазычвае са старажытнай і сучасных яму культур.

Так, наследаванне традыцый італьянскага паэта Адраджэння Ф. Петраркі праяўляецца ў лірыцы М. Багдановіча праз услаўленне прыжосці навакольнага свету, які раскрываецца перад вачыма закаханага. Адчуваючы замілаванне, ён праз асабістыя пачуцці далучаецца да характара свету, і кожны яго ўздых насычаецца пахамі старога саду (“Вераніка”), яго думка расцвітае пад зьяннем россыпаў зорак на начным небе (“Раманс”). У рэчышчы традыцый петракізму створаны вобраз “двайной зоркі”, які неаднаразова ўзнікае ў творчасці паэта.

Запазычваючы з іншых літаратур, М. Багдановіч перапрацоўвае вядомыя сюжэты і вобразы. Так, вобраз Пегаса (паводле грэчаскага міфа, крылаты конь, што капытом выбівае крыніцу Гіпакрэну, вада якой натхняе паэтаў) перапрацаваны ў рэчышчы ўрбаністычнай паэзіі, стваральнікам якой выступае ў беларускай літаратуры М. Багдановіч. Беларускі Пегас выбівае іскры з камення на вулках Вільні – “*і верш аб месце з сэрца мкне*” (“*Звярнуў калісь Пегас на вулкі...*”) [4, т. 1, с. 95]. Ён імчыць лірычнага героя верша “Вераніка” на Парнас, “*каб я / Былое апяваў насля*” [4, т. 1, с. 152].

Інтэртэкстуальныя ўключэнні пашыраюць кантэкстуальную прастору “Вянка”. У паэзіі М. Багдановіча шмат цытат. Гэта непасрэднае

цытаванне крыніц, у тым ліку біблейскіх (“Смертю смерць поправ...”). Цытаты ў эпіграфіках (з Дантэ, Пушкіна, Фета, Жыглінскага, Верлена і інш.) дапамагаюць выявіць квінтэсэнцыю верша (“Чуеш гул?..”), зразумець яго ідэйна-эстэтычны настрой (“Прывет табе, жыццё на волі!”), сюжэтна-вобразны лад (“Раманс”, “Уступ”), жанрава-стылёвую асаблівасць (“Маёвая песня”, “Разрытая магіла”). Эпіграфы даюцца на розных мовах, што значна пашырае моўны кантэкст напісаных па-беларуску вершаў.

Тыпалагічныя сыходжанні ў М. Багдановіча і іншых аўтараў сведчаць пра падабенства гісторыка-культурнага кантэксту, пра значнасць адкрыццяў, зробленых беларусам. Так, верш “Вы, хто любіце натрапіць...” з’яўляецца лірычным уступам да кнігі “Вянок” і гэтым суадносіцца з творамі іншых аўтараў, з лірычнымі ўступамі да буйных твораў: “Ад роднае зямлі...” (да паэмы “Сымон-музыка”) Я. Коласа, “Вы зноў са мною...” (да трагедыі “Фаўст”) І. В. Гётэ. У іх знітаваны сюжэтна-вобразныя ніці, дзякуючы якім будзе разгорнута багатае палатна мастацкага свету твора.

Цэласнасць “Вянка” выяўляецца ў суіснаванні матываў і вобразаў у арганічным адзінстве з нацыянальнымі матывамі і вобразамі і ва ўзаеманай сугучнасці-сумоўі, у натуральнасці пераходу ад аднаго вобраза або матыву да другога, ад адной нацыянальнай традыцыі да іншай, у тым, што працэсы адаптацыі да новай гістарычнай рэальнасці (іх асучасненне, мадэрнізацыя) і да іншай нацыянальнай культуры (анацыянальнаванне) адбываюцца натуральна, беспрымусова, арганічна для новага мастацкага цэлага.

“Вянок” выступае як сістэма і як адзінае цэлае міждысцыплінарных сувязей і ўзаемадзейненняў.

Міждысцыплінарнае вывучэнне літаратуры дазваляе акрэсліць некаторыя іншыя аспекты і праблемы жыцця і творчасці М. Багдановіча. Так, наноў прачытваюцца гэтыя старонкі, калі абапірацца на ідэю “адарванасці” філосафа А. Бергсона. Феномен “адарванасці” выяўляецца на прыкладзе двух матываў, скразных у літаратуры, – парушэння / адсутнасці сувязей і адзіноцты / адчужанасці чалавека сярод людзей, у свеце (*чужы, чужаніца, на чужыне* – яго варыянты). На аснове аналізу жыццёвага і творчага шляху М. Багдановіча праз прызму “адарванасці”, што знайшло сваё пераламленне ў кнізе “Вянок”, можна вывесці формулу яе пераадолення – гэта сувязі, адноўленыя паэтам, з родным краем, прыродай, мінуўшчынай і будучынай, з новымі пакаленнямі, іншымі народамі, з якімі ён уступае ў дыялог з дапамогай мастацтва слова, з цэлым Сусветам [3].

Самае выразнае сведчанне дыялогу розных відаў мастацтва ў паэзіі М. Багдановіча – вершы “Вянка”, дзе спалучаюцца “Малюнкі і спевы” (1-я частка кнігі) і “Думы” (2-я частка), эмацыйнае і рацыянальнае, мастацкае і разумовае, лірычнае і эпічнае. М. Багдановіч – паэт-жывапісец і паэт-музыка – быў народжаны на Беларусі і дзеля Беларусі [1]. Ён запазычваў жанры музыкі (песня, раманс) і выяўленчага мастацтва (эцюд), ствараючы арыгінальныя паэтычныя тэксты. Узяўшы ў якасці эпіграфа радок “Музыка перш за ўсё” П. Верлена (“Маёвая песня”), М. Багдановіч надаў вобразам асаблівую гармонію, зладжанасць, сугучныя з пачуццямі, душой іншага чалавека, чытача.

Кантэкстуальная прастора “Вянка”, відавочна, уяўляе з сябе вянок не толькі з “кветак” розных народаў, суквецце розных відаў мастацтва пры рэканструванні мастацкага свету паэта, але і карункі найпрыгажэйшых узораў, узятых “ад тысячы ніцей, / З якіх аснована і выткана жыццё / І злучана быццё і небыццё” [6, с. 291], з гэтых карункаў паўстае мастацкі свет “Вянка” – вяршыні жыццёвага і творчага подзвігу Максіма Багдановіча.

Спіс літаратуры

1. **Адамовіч, Г. Я.** “Прачніся...”: Паэтычны гараскоп Максіма-жывапісца. Паэтычны гараскоп Максіма-музыкі / Г. Я. Адамовіч // Мастацтва Беларусі. – 1991. – № 11. – С. 7 – 12.
2. **Адамовіч, Г. Я.** Праблемы літаратурнага кантэксту: паэзія французскага сімвалізму і імпрэсіянізму (П. Верлен) у беларускіх перакладах (М. Багдановіч) / Г. Я. Адамовіч // Беларуская мова і літаратура. – 1997. – Вып. 6. – С. 3 – 18.
3. **Адамовіч, Г. Я.** Жыццё і творчасць Максіма Багдановіча як прыклад “адарванасці”: Вопыт міждысцыплінарнага даследавання / Г. Я. Адамовіч // Роднае слова. – 2008. – № 4. – С. 3 – 7.
4. **Багдановіч, М.** Поўны збор твораў: у 3 т. / М. Багдановіч; Акад. навук Беларусі, Ін-т літ.; рэдкал.: В. В. Зуёнак [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992 – 1995. – Т. 1, 2.
5. **Гете, И. В.** Собрание сочинений: в 10 т. / И. В. Гете; сост. Н. Вильмонт, Б. Сучков; под общ. ред. Н. Вильмонта, Б. Сучкова, А. Аникста. – М.: Худож. лит., 1976. – Т. 1: Стихотворения.
6. **Колас, Я.** Сымон-музыка / Я. Колас // Збор твораў: у 7 т. / Я. Колас; рэдкал.: П. Броўка [і інш.]. – Мінск: Дзярж. выд-ва БССР, 1952. – Т. 4.
7. **Казыра, Л. А.** Перакладчыцкая спадчына Максіма Багдановіча / Л. А. Казыра // Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3 т. / М. Багдановіч; Акад. навук Беларусі; Ін-т літ. імя Я. Купалы; рэдкал. В. В. Зуёнак і інш. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – Т. 1. – С. 540 – 563.
8. **Літаратура народаў свету:** Хрэстаматыя-дапам. для сярэд. школ Беларусі (X кл.) / уклад. Л. Баршчэўскі. – Мінск: Беларус. гуманітар. адукац.-культ. цэнтр, 1995. – Ч. 1.
9. **Танк, М.** “Мне пару крыл дало юнацтва...”: выбраная лірыка / М. Танк; уклад. В. Рагойшы. – Мінск: Маст. літ., 2003.

Галіна АДАМОВІЧ,
доктар філалагічных навук.

СЦВЯРДЖЭННЕ ЧАЛАВЕЧНАСЦІ ДА СТАГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АЛЯКСЕЯ КУЛАКОЎСКАГА

Аляксей Кулакоўскі на свяце паэзіі
“Палымянае слова паэта”, прысвечаным
95-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы. 1977 г.

Пачатак стагоддзя, а тым больш тысячагоддзя, – той момант, які прымушае азірнуцца на пройдзены шлях, даць яму ацэнку, вызначаючы накірункі дарог, што сягаюць у будучыню. Мяжа XX – XXI стст. для Беларусі пазначана не толькі як каляндарная вяха, але і як момант кардынальнай перабудовы грамадства, змены ўсяго жыццёвага ладу, пераацэнкі каштоўнасцей. СССР, дзяржава, што ўзнікла на пачатку XX ст. на хвалі сусветнай вайны і рэвалюцыі, прайшла праз пажары Вялікай Айчыннай вайны, таталітарны ўціск, сацыяльныя эксперыменты, завяршыла існаванне на пачатку 1990-х. Распад дзяржавы суправаджаўся і ломкай грамадскай свядомасці, узнікненнем палярных ацэнак назапашанага жыццёвага вопыту. Менавіта на такой глебе пачалі фарміравацца міфы пра савецкі час, жывыя і сёння. Але ніводнае грамадства не можа быць ідэальна станоўчым ці ідэальна адмоўным, таму заўсёды важная праўда жыцця, веданне яе неабходна для засваення вопыту папярэднікаў, для пошукаў новых шляхоў, для знаходжання таго апірышча, тых каштоўнасцей, над якімі не ўладны час. Дапамагчы тут можа не толькі вывучэнне дакументальных сведчанняў, але і зварот да

літаратуры, якая ва ўсе часы асэнсоўвае вопыт чалавечага жыцця, вывучае чалавека. Найперш гэта тычыцца спадчыны тых пісьменнікаў, што імкнуліся, не адхіляючыся ад жыццёвай праўды, паказаць сучаснікаў, свой час. Такім пісьменнікам быў і Аляксей Кулакоўскі.

Пісьменнік нарадзіўся 24 снежня 1913 г. у вёсцы Кулакі Слуцкага павета (цяпер Салігорскі раён). Першыя жыццёвыя ўражанні, дзяцінства, сталенне назаўсёды звязуць Аляксея Кулакоўскага з беларускай вёскай, яе жыхарамі – будучымі героямі пераважнай большасці яго апавяданняў, аповесцей, раманаў. Але шлях да літаратурнай творчасці будзе не кароткім. Задаволіць схільнасць да гуманітарных навук, да літаратуры атрымаецца не адразу. Першымі крокамі стануць нататкі ў шматтыражную газету кустспрамгаса, у якім А. Кулакоўскі працаваў загадчыкам арцелі бондараў. З 1931 г. ён у клімавіцкай газеце “Камуна”, жлобінскай газеце “Шлях сацыялізма” (1934), нарэшце – у рэспубліканскім выданні, газеце “Чырвоная змена” (1934 – 1936) – намеснікам загадчыка аддзела сельскай моладзі. У 1937 г. Аляксей Мікалаевіч паступіў на філалагічны факультэт Мінскага настаўніцкага інстытута, па заканчэнні ў 1939 г. выкладаў мову і літаратуру ў Цяцёрскай школе Круглянскага раёна. У тым жа годзе яго прызвалі на армейскую службу, якую А. Кулакоўскі завяршыў толькі ў 1945-м, прайшоўшы шляхамі Вялікай Айчыннай вайны. Менавіта 1945 год стане і годам яго пісьменніцкага дэбюту: на старонках часопіса “Беларусь” надрукавана першае апавяданне “Мой сын”.

Падзеі вайны сталі адной з першых тэм творчасці А. Кулакоўскага, трывала і назаўсёды ўвайшлі ў яго творчую спадчыну. Гаворачы пра пачатак творчасці А. Кулакоўскага, Серафім Андрэюк заўважаў: “Звычайна многія пісьменнікі (яскравы прыклад – творчасць сённяшніх шасцідзсяцігадовых) пішуць найбольш пра тыя падзеі, тыя ўражанні, перажыванні, якія непасрэдна звязаны з іхнім дзяцінствам. У Кулакоўскага гэтага, па сутнасці, няма.

Прычына, напэўна, у тым, што тое, што было ўбачана, перажыта ў часе ваеннага ліхалецця, сцерла з памяці ўсё даваеннае як штосьці не дужа істотнае, не вартае асаблівай увагі” [1, с. 144]. Але хутчэй за ўсё, вайна грандыёзнасцю і трагізмам падзей не проста засланіла для пісьменніка яго даваенны вопыт, а стала той падзеяй, тым

фактам, які пераўтварыў жаданне пісаць у неабходнасць выказацца, данесці свой голас, сваё бачанне жыцця да як мага большай колькасці людзей. У 1940 – 1950-я гг. да ваеннай тэматыкі звярталіся многія пісьменнікі, як пачаткоўцы, так і прызнаныя класікі. Але ваенную прозу А. Кулакоўскага вылучала найперш тое, што ён адным з першых спрабаваў данесці праўду і трагізм вайны праз жыццё, успрыманне, псіхалагічны выбар звычайнага, сярэдняга чалавека. Ужо героі яго рамана “Расстаемся ненадоўга” (1952 – 1954) паўстаюць “схопленыя ў дакладных псіхалагічных жэстах і, што важна, у каларыце той пары”, ім пісьменнік перадае ўласны ваенны вопыт [2, с. 65 – 66]. Даследчыкі адзначаюць: “Якраз на шляху такога паказу вайны, паглыбленага даследавання і асэнсавання яе штодзённасці, асаблівых поспехаў дасягнулі пісьменнікі сярэдняга пакалення (В. Адамчык, У. Дамашэвіч, І. Пташнікаў, Б. Сачанка, М. Стральцоў, І. Чыгрынаў)” [1, с. 145].

Не менш важным для А. Кулакоўскага было і пасляваеннае жыццё, якое ўвабрала трагічны вопыт ваеннага ліхалецця, чый адбітак ляжаў на ўсім, што раней здавалася звычайным і заўсёдным. Гэта яскрава выявілася ўжо ў першым зборніку “Сад” (1947), атрымала развіццё ў далейшай творчасці. Вайна паўстае найперш як пажар, агонь, што нішчыць усё жывое. “Чалавек баіцца агню, ветру, вады... А больш за ўсё агню. А чаму чалавек баіцца агню?... Агонь – пакуты, смерць, а чалавек хоча жыць і ён павінен жыць...” [3, с. 16], – разважае Мікіта Мінавіч, герой аднайменнага апавядання (1945). Але гэтыя словы ў дачыненні да вайны тады мог сказаць ці не кожны жыхар Беларусі, які перажыў страшныя гады акупацыі, які па вяртанні з фронту з прытоеным страхам чакаў, што адкрыецца яму за знаёмым пагоркам – родны дом ці папялішча: “Хочацца прыбавіць кроку, каб хутчэй узысці на вяршыню, ды неяк боязна: узйдзеш, глянеш на вёску, а яе, можа, і няма, можа, толькі чорныя коміны тырчаць” [3, с. 19] (“Крайняя хатка”).

Жыццё пасляваеннай вёскі няпростое, і не толькі з-за разрухі, адсутнасці мужчын-працаўнікоў, але і з-за дрэннай арганізацыі гаспадаркі, сістэмы нішчымных працадзён, жорсткіх законаў, усеўладнасці дэмагогаў і кар’ерыстаў, прызначаных у кіраўнікі, атмасферы страху і недаверу. Такія праблемы сучаснага пісьменніку грамадства выразна паўстаюць у апавяданні “Сад” праз вобраз антыгероя – рахункавода Ігната Сеўрука, прыстасаванца, які атрымаў рэаль-

Адвіга Раманоўская, Аляксей Кулакоўскі, Пятрусь Макаль.
Літаратурная вечарына, прысвечаная Янку Купалу.
Мінск, Літаратурны музей Янкі Купалы, 23.03.1978.

ную ўладу. Пазбаўлены сумлення і маральнага стрыжня, ён лічыцца толькі з тымі, хто можа даць адпор, а гэта не яго аднавяскоўцы, збольшага жанчыны і старыя, з кім ён ужо прычытаўся размаўляць мовай пагроз. Толькі франтавікі Несцер, Іван Чарныш, згуртаваўшы вакол сябе людзей, здолелі выказаць тую праўду, што ведаў у вёсцы кожны. Час і рэаліі жыцця не дазвалялі пісьменніку ў поўнай меры раскрыць вастрыню праблемы, але ўжо адно тое, што ён узяў гэтае балючае пытанне ў 1940-я гг., яго заўвага, што праблема ўзнікла яшчэ ў даваенны час, былі па-сапраўднаму грамадзянскім учынкам. Тэма атрымала развіццё ў апавяданні “Кватаранты”, аповесці “Дабрасельцы”. Публікацыя апошняй у 1958 г. каштавала аўтару пасады галоўнага рэдактара часопіса “Малодосць”, якую ён займаў з 1953 г. Гэта вымусіла яго ў далейшым да празмернай абачлівасці ў творах, сфарміравала даволі жорсткага “ўнутранага цэнзара”, але не прымусіла адмовіцца ад праўды: хоць і менш выразна, яна прабівалася ў дэталях, характарыстыках.

Праз дэталі, рэпліку А. Кулакоўскі быў здольны сказаць вельмі шмат. Чаго варты, напрыклад, словы гераіні апавядання “Чыя сякера?”, якая не адразу рашылася прызнацца, што сякера, знойдзеная ў лесе, належыць ёй: “Я думала, што, можа, вы не для таго пыталі, каб аддаць. ...Можа, каб удаць, не дай божа...” [3, с. 368]. І гэта было сказана да чалавека знаёмага, блізкага, сваяка. Ці варта шукаць больш яркіх прыкладаў атмасферы падазронасці і страху, у якой людзі жылі на працягу дзесяцігоддзяў?

З першых твораў выявілася вызначальная рыса Кулакоўскага-празаіка – адлюстраванне жыцця, раскрыццё характару герояў найперш праз

побыт, стыхію будзённасці. Звяртаючыся ўжо да ранніх твораў пісьменніка, разумееш, што для яго чалавек раскрываўся душой не толькі ў крытычныя моманты жыцця, а ў кожным учынку, у кожным душэўным памкненні, нават самым звычайным і простым. Чалавек, яго духоўны свет, яго сістэма жыццёвых каштоўнасцей былі цэнтрам мастацкага сусвету прозы А. Кулакоўскага. Сваім бачаннем чалавека пісьменнік хацеў падзяліцца з чытачамі, пераканаць іх у тым, у што сам верыў: чалавек – галоўная каштоўнасць грамадства.

Гэта заўважалі яго сябры, яго сучаснікі. У 1963 г. у артыкуле “Слова да таварыша, якое я хацеў бы сказаць на юбілейным вечары”, напісаным з нагоды 50-годдзя А. Кулакоўскага, Іван Мележ зазначаў: “Я веру табе, бо ведаю, што ты любіш людзей, з якімі жывеш, радуешся і турбуешся; што тваё сэрца поўна самым вялікім клопатам жыць для іх, родных, для іх дабрабыту, для іх радасці, для іх жыцця. Іменна гэтай любоўю да людзей і сагрэты твае кнігі; іменна ў гэтым і самае вялікае іх характэрна...” [1, с. 143].

Аляксей Кулакоўскі імкнуўся сцвердзіць чалавечнасць, яго героі ва ўчынках грунтуюцца на традыцыйных, правяраных часам гуманістычных каштоўнасцях: дабрыні, сумленнасці, шчырасці, працавітасці, жаданні дапамагчы. Прычым, як зазначае В. Жураўлёў, менавіта “добраахвотнае, без прынуку і валявога націску дзеянне чалавека ў мастацкім вызначэнні А. Кулакоўскага набывае асаблівую маральна-этычную каштоўнасць і чысціню” [4, с. 399]. Для станоўчых герояў А. Кулакоўскага следаванне маральнаму кодэксу – гэта не прадуманая жыццёвая палітыка, а арганічнае запатрабаванне душы, ігнараваць яго немагчыма. Так, да прыкладу, без разваг і ваганняў, кінецца ратаваць з вады дзяўчынку Віцька, герой апавядання “Ластаўкі”, сам яшчэ вучань пачатковай школы. Для яго гэты ўчынак не нешта надзвычайнае, але адзіна магчымае ў такіх абставінах. Таго ж чакае даверлівая яго душа і ад іншых людзей, з горкім недаўменнем згадвае ён смерць бацькі, які ўтапіўся, калі хлапчуку не было і года: “*Ва ўсім гэтым малюнку асабліва крыўдным і незразумелым для Віці было заўсёды тое, што ніхто тады не прыспеў на бацькаў крык. Ці людзі не пачулі, ці збаяліся вады?*” [3, с. 93].

Характэрна, што такімі ж арганічнымі ва ўчынках паўстаюць і антыгероі, чыя маральная недасканаласць праяўляецца праз самыя звычайныя, на першы погляд, нязначныя ўчынкі. Такі Палікар Ступа (апавяданне “Гарэў аганёк”), чалавек “*натуры... ціхай і памяркоўнай*” [3, с. 187]. Знешне непрыкметны, не вельмі ахвочы да працы, але і не сказаць, каб канчатковы гуль-

тай, ён нічым не выбіваецца з агульнага асяродку ў вачах аднавяскоўцаў. Але дастаткова яму пачуць з вуснаў школьнікаў, з якімі разам працуе ў полі, прыкрыю для сябе, але звыклую для ўсіх мянушку Цецярук, як пустыя кашы ляцяць у бок “крыўдзіцеляў”, нібы міны, агенчык, распалены дзецьмі, затаптаны, бульба, запечаная ў прыску для ўсіх, паедзена і спляжана. З аганьком нібыта прытухае і дзіцячы давер да людзей і свету, бо дзеці “*ніколі яшчэ не бачылі такога нядобрага чалавека*” [3, с. 192].

Дзеці, жанчыны, старыя – найбольш частыя героі А. Кулакоўскага. Іх лёс, стаўленне да іх людзей і грамадства ў цэлым выступаюць адным з крытэрыяў маральнасці. Менавіта сям’я, род – той асяродак, што закладае аснову асобы чалавека, вызначае сістэму маральна-этычных каштоўнасцей, якімі той будзе кіравацца ў жыцці. Невыпадкова А. Кулакоўскі, звяртаючыся да апісання міжасобасных унутрысямейных адносін, праўдзівага пачуцця кахання, часта выкарыстоўвае вобраз цяпла, што перамагае любы холад. Трагедыя народа ў пісьменніка найчасцей падаецца менавіта праз трагедыю сямейную. Нават у знарочыста прыўзнятым па тоне апавяданні “Радзіны ў Забродскіх” сустракаем выразны штрых, які дае ўяўленне наконт ахвяраў ваеннай пары, – згадаўшы сваё даваеннае вяселле, Кастын, збіраючы сваякоў на радзіны, пазычае сталы, каб усім хапіла месца: “*Аднак, калі ўсе сабраліся, гаспадар зразумеў, што дарэмна пасцягваў ад усіх суседзяў сталы. ...Адразу кінулася ў вочы тое, што сярод гасцей менш стала маладых*” [3, с. 56]. Праз трагедыю сям’і раскрывае А. Кулакоўскі і трагедыю ахвяр рэпрэсій 1930-х гг. (“Мятка пад акном”). Шчыры боль і засмучэнне выразна прачытваюцца ў вобразах, якія сведчаць пра разбурэнне сямейных адносін, калі любоў і цеплыня саступаюць месца абыякавасці і жорсткасці (“Адвяхорак”, “Дванаццаты, жорсткі”, “Не плач, Настачка!”, “Пляшка хлебнага квасу”). Эгаізм, чэрствасць, абыякавасць у адносінах да чалавека для А. Кулакоўскага былі непрымальныя, пісьменнік не аднойчы падкрэсліваў, што, каб зрабіць чалавека шчаслівым, не трэба шмат – найперш увага і спагада, душэўная цеплыня (апавесць “Нявестка”).

У фокус увагі А. Кулакоўскага як пісьменніка-бытапісальніка найперш трапляла яго малая радзіма. Не дзіва, што праязік звярнуўся да тэмы будаўніцтва Салігорска, якое пачалося ў яго родных мясцінах (апавесці “Родныя шыроты”, “Тут я живу”, “Расце мята пад акном”, цыкл апавяданняў “Салігорскія эцюды”, раман “Васількі”). Па сіле эмацыйнага ўздзеяння і мастацкай дасканаласці гэтыя творы істотна саступалі напісаным на аснове асабіста перажытага тэкс-

там, але яны захавалі мастацкую хроніку нараджэння горада, а да таго закраналі экалагічную праблематыку, звязаную з неабачлівай гаспадарчай дзейнасцю.

Захаванне традыцый, увага да спадчыны, пераемнасць пакаленняў таксама не пакідалі Аляксея Мікалаевіча абыякавым. У яго прозе прадмет штодзённага побыту, дэталі пейзажу, звыклы гук часта нясуць функцыю якара або звязкі, што вяртае да перажытага, яднае дзень сённяшні і мінулы. Магчыма, таму пасада дырэктара Літаратурнага музея Янкі Купалы, якую займаў А. Кулакоўскі з 1977 г. да апошніх дзён жыцця (памёр 9 красавіка 1986 г.), выглядае не выпадкова, а заканамерным працягам яго пісьменніцкай дзейнасці. Пры яго ўдзеле і падтрымцы сталела ў той час купалазнаўства, вызначаліся напрамкі, якія развіваюцца і сёння, узніклі такія ўнікальныя выданні, як кніга аднаго верша Янкі Купалы “А хто там ідзе?” на мовах свету, першы на Беларусі энцыклапедычны даведнік, прысвечаны жыццю і дзейнасці адной асобы – Янкі Купалы.

Ва ўспамінах пра ваенны час, змешчаных на старонках зборніка “Ішла вайна народная”, Аляксея Кулакоўскі зазначыў: *“Мне заўсёды прыемней думаць пра самае лепшае ў жыцці, самае шчаслівае і радаснае: цяжкае і сумнае, а тым больш трагічнае прыглушаецца тады ў маёй памяці і прасвятляецца найбольш добрае, узнёслае”* [5, с. 363]. І гэта было справядліва не толькі ў да-

чыненні да вайны. Пісьменнік бачыў у чалавеку найперш дабрыву, паважаў і любіў, абараняў чалавека. Менавіта праз сцвярджэнне чалавечнасці яго творы не страчваюць актуальнасці для сучаснага чытача, а ўвага да праўдзівай стыхіі будзённага жыцця робіць прозу Аляксея Кулакоўскага каштоўным сведчаннем часу, які ўжо стаў часткай нашай гісторыі. Плён працы пісьменніка займае сваё трывалае месца ў гісторыі нашай нацыянальнай літаратуры, заслугоўвае ўважлівага чытача і даследчыка.

Спіс літаратуры

1. **Андраюк, С.** Талент неспакойны, чулы / С. Андраюк // Пісьменнікі. Кнігі : Літ.-крытыч. артыкулы. – Мінск : Маст. літ., 1997.
2. **Яскевіч, А. С.** Проза / А. С. Яскевіч // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – Т. 3.
3. **Кулакоўскі, А.** Збор твораў : у 4 т. / А. Кулакоўскі. – Мінск : Беларусь, 1970. – Том 1 : Апаваданні.
4. **Жураўлёў, В. П.** Аляксей Кулакоўскі / В. П. Жураўлёў // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – Т. 3.
5. **Кулакоўскі, А.** Вызваленне / А. Кулакоўскі // Ішла вайна народная... : Беларускія пісьменнікі ў Вялікай Айчыннай : Біягр., успаміны, творы; уклад. С. А. Міхальчука, Л. Я. Прокшы. – Мінск : Маст. літ., 1991.

Галіна ВАРОНАВА,

вядучы навуковы супрацоўнік
Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы.

АСЦЯРОЖНА – ПЕТАРДЫ!

Народная мудрасць сцвярджае: “Як сустрэнеш Новы год, так яго і правядзеш!” Але навагоднія сюрпрызы могуць быць не надта прыемнымі, а часам яны здольныя азмрочыць святочныя мерапрыемствы. Нярэдка навагодні арсенал з бяскрыўдных бенгальскіх агеньчыкаў без асцярогі дапаўняюць “вясёлай” і няякаснай піратэхнікай (хлапушкамі, петардамі, ракетамі).

Будзьце ўважлівыя і асцярожныя, а каб пазбегнуць трагічных наступстваў, прыслухайцеся да парад:

- пры набыцці піратэхнічных вырабаў звяртайце ўвагу на тэрміны прыдатнасці, інструкцыю па выкарыстанні, сертыфікат адпаведнасці піратэхнічнага вырабу;
- набывайце піратэхнічныя вырабы толькі ў завадской упакоўцы;
- захоўвайце піратэхнічныя вырабы далей ад награвальных прыбораў, у месцах, недаступных для дзяцей;
- нельга пераносіць піратэхнічныя вырабы ў кішэнях, пад адзеннем, захоўваць без упакоўкі, кідаць;
- нельга выкарыстоўваць піратэхнічныя вырабы, якія маюць відавочныя дэфекты: скамечаныя, падмоклыя, з пашкоджаннямі корпуса або кнота;
- нельга разбіраць, перарабляць гатовыя піратэхнічныя вырабы;
- нельга нахіляцца над піратэхнічнымі вырабамі падчас іх выкарыстання, запускаяць паўторна;
- перад выкарыстаннем піратэхнічнага вырабу абавязкова азнаёмцеся з інструкцыяй.

Памятайце, што ваша асабістая бяспека ў вашых руках. Шчаслівага Новага года!

Цэнтральны раённы аддзел па надзвычайных сітуацыях г. Мінска.

“ТУТ МАЕ ВЁСНЫ ПРЫЧАЛЕНЫ...”

ІНТЭРВ'Ю З ПІСЬМЕННИКАМ КАЗІМІРАМ КАМЕЙШАМ

70

Казімір Камейша – паэт, празаік, публіцыст, лаўрэат літаратурных прэміяў імя Аркадзя Куляшова (1989), імя Васіля Віткі (2003), “Залаты Купідон” (2010). Нарадзіўся 4 снежня 1943 г. у вёсцы Малыя Навікі на Стаўбцоўшчыне.

Пасля заканчэння Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1970) працаваў літсупрацоўнікам у раённай газеце, часопісах “Полымя”, “Вясёлка”, “Вожык”, старшым рэдактарам на Беларускім радыё, рэдактарам, намеснікам галоўнага рэдактара ў часопісе “Малодосць”. Цяпер узначальвае секцыю паэзіі ў Саюзе пісьменнікаў Беларусі.

Аўтар кніг паэзіі “Восеньскія поэмы” (1969), “Мембрана” (1972), “Нектар” (1974), “Тут мае вёсны прычалены” (вершы і паэмы, 1977), “Сябрына” (1978), “Плёт” (1982), “Галоўная вярста” (вершы і паэма, 1985), “Пярэймы дня” (вершы і паэмы, 1988), зборніка лірычных запісаў і мініяцюр “Паміж кубкам і вуснамі” (2010), кнігі “Ад Кромані да Свіцязі” (2013); кніг

паэзіі для дзяцей “Гаёўка” (1975), “Буслынка” (1985), “Дзятлава кузня” (1987), “Добры дзень, шафёр” (1988); кнігі прозы “Духмянае дзіва” (1984), “Крыгаграй” (2001) і інш. Перакладчык з рускай, славацкай, украінскай моў.

– Казімір Вікенцьевіч, Вы прыйшлі ў свет снежаньскім днём 1943 г., у трывожную ваенную пару. Як узгадвалі Вашы бацькі той час ваеннага ліхалецця? Раскажыце, калі ласка, пра гады дзяцінства, пра карані і вытокі.

– Перш чым адправіцца ў жыццёвую дарогу, чалавек мусіць нарадзіцца. Добра, што кожны з нас не памятае свайго нараджэння. Тое таёмнічае і балючае адчуванне ішло б за намі ўсё свядомае жыццё. А ўсё, што мы даведваемся ад іншых, – зусім простая звычайнасць. Пра сваё нараджэнне, напрыклад, я ведаю з расповедаў маёй хроснай маці цёткі Ядвісі ды крыху яшчэ ад бацькоў. Жахліва нават уявіць, як у завейны і марозны снежаньскі дзень 1943 г., у “самую партызанку”, везлі мяне хрысціць у Рубяжэвіцкі касцёл за дзесяць кіламетраў ад родных Малых Навікоў. У Рубяжэвічах баяліся, што самаахоўцы забяруць каня. Схавалі яго ў кустах непадалёку ад старога млына, які захаваўся і сёння, а далей мяне, крыклівага “снегірка”, больш за вярсту да касцёла неслі на руках. Пазней пра ўсё гэта я напісаў у вершы:

*Сцюдзёная марозная зара.
Здаецца, снег палае і дыміцца.
У час такі, што трэба паміраць,
Ну трэба ж мне зімова нарадзіцца.
Паліце ў печы,
Не шкадуйце дроў!
Няхай гасцей пушчанскі дом склікае.*

*Ідзіце з пушчы,
З самых гушчароў!
Вайна хай за парогам пачакае!*

На хрэсьбінах гулялі тутэйшыя партызаны. Усе ў хаце сапраўды весяліліся, на пэўны час забыўшыся пра вайну.

Да школы я гадаваўся ў дзеда, на хутары Астравы. Імя мне далі дзедава таксама. Лічу, што ў чалавека павінна быць тое, што заўсёды “стаіць” у яго вачах. У маіх вачах побач з усім родным стаіць ён, дзедаўскі хутар, якога ўжо даўно няма, ён заараны трактарам і часам. Там, на хутары, пачатак мяне самога.

– Якія прадметы Вам найбольш падабаліся падчас вучобы ў школе? Адчувалася ўжо тады цяга да літаратуры ці гэта прыйшло пазней, падчас вучобы ў Беларускаму дзяржаўным універсітэце?

– Я любіў чытаць, навучыўся гэтаму яшчэ да школы. І ўсё ж нейкі час у школе самым маім любімым прадметам была фізіка. У сямігодцы быў я самым любімым вучнем настаўніцы фізікі. Любіў усялякія тэхнічныя штучкі. Памятаю, нават сам сабраў дэтэктарны радыёпрыёмнік, і ён загаварыў. Але ў 8-м класе ўсё рэзка памянлася. Перамагла літаратура. Яна, літаратура, хоць і мірная пані, але ўмее перамагаць і заваёўваць.

Мне пашанцавала: малодшая сястра маёй маці, цётка Ванда, працавала загадчыцай вясковай бібліятэкі. Мяне як магнітам цягнула да кніг.

Чытаў запоем, без разбору, усё, што трапляла пад руку. Ніхто мяне ў гэтым парыве не стрымліваў. Яшчэ пачаткоўцам я прачытаў “Ціхі Дон” Міхаіла Шолахава, ледзь не ўсе творы свайго земляка Якуба Коласа. Дужа любіў усялякія вершаванкі. Цётка Ванда, калі яшчэ вучылася ў Рубяжэвіцкай дзесяцігодцы (вучоба тады была платная), вечарамі па шмат разоў услых паўтарала вершаваныя тэксты і ўсё не магла іх запомніць. А мая дзіцячая памяць схоплівала ўсё з першага разу. Дзед Казімір мяне хваліў і гладзіў па галоўцы, а цётку гэта злавала. З тых вечароў у маёй памяці заселі і яшчэ гучаць радкі з паэмы “Кацярына” П. Броўкі. Літаратура як прадмет адціснула на другі план усё іншае ў маёй вучобе. Настаўнікам гэта не падабалася.

Ну, а спрабаваць сябе ў паэзіі я асмеліўся, калі ў бібліятэку пачаў прыходзіць новы часопіс “Маладосць”. У ім друкаваліся творы маладых аўтараў. І, зайздросцячы ім, я сам узяўся за пяро. Быў гэта, здаецца, 1958 год, бо ўжо ў наступным, 1959-м, у стаўбцоўскай раённай газеце “Толас сяляніна” з’явіліся мае першыя вершы.

– Давайце ўгадаем гады Вашай службы ў войску. Як пачуваў сябе будучы паэт, чалавек лірычнага складу, у гэтай важнай для кожнага мужчыны ролі?

– Я аддаў арміі ажно тры гады жыцця. Трапіў туды ў 1963 г., калі вучыўся на трэцім курсе філфака БДУ. Тады ліквідавалі ва ўніверсітэце ваенную кафедру. Суровая вайсковая служба, а такой яна для мяне была толькі першы год, калі вучыўся ў сяржанцкай школе, ніяк не перашкаджала пісаць ціхія лірычныя вершы. Паэтам часцей за ўсё кіруюць не абставіны, а душа. Я служыў у Маскве і Падмаскоўі, часам наведваўся да землякоў у літінстытут. Там у той час вучыліся Яўген Крупенька і Мікола Федзюковіч, а на Вышэйшых літаратурных курсах – Іван Калеснік, які друкаваў мае першыя вершы ў “Чырвонай змене”. Вершы мае тады ўжо з’явіліся таксама ў “Маладосці” і “Полымі”. Вайсковому начальству падабалася, што я пішу і друкуюся. Палохалі яго толькі мае ганарары, за якія я мог сяго-таго пачаставаць.

– Ведаю, што некаторы час Вы працавалі літсупрацоўнікам у валожынскай раённай газеце. Чым адметны для Вас быў той час: перыяд станаўлення як літаратара, сустрэчы з новымі цікавымі людзьмі ці нешта іншае?

– З прыемнасцю згадваецца мне праца ў валожынскай раёнцы “Працоўная слава”. Валожыншчыну, як і Стаўбцоўшчыну, лічу сваім пушчанскім краем. Ды там жа і мой Івянец, дзе я атрымліваў першы пашпарт, уступаў у камсамол, дзе жывуць мае любімыя ганчары. Працуючы ў Валожыне, меў магчымасць яшчэ пільней зазір-

нуць у самае сэрца пушчы, заглябіцца ў гісторыю роднага кута.

Творцы часта скардзяцца, што праца ў раёнцы не спрыяе творчасці. Некалі так думаў і я сам, але потым пераканаўся, што гэта не так. У маёй біяграфіі была праца ў капільскай, стаўбцоўскай, дзяржынскай раёнках, у шматтыражцы “Автозаводец”. І я ўдзячны лёсу за гэта, бо нічога там не страціў, а толькі ўзбагаціўся веданнем жыцця і саміх людзей. Мёд у вуллі залежыць не толькі ад кветкі, але і ад пчалы. А паэзія – гэта таксама пакутлівая пчаліная работа.

– Адзінаццаць гадоў Вашага жыцця аддадзена працы рэдактара на Беларускам радыё. Якімі прыгадваюцца гэтыя гады? Каго з папличнікаў можаце назваць?

– Беларускаму радыё я аддаў больш за дзесяць гадоў жыцця. Узгадваю гэты час як самы светлы і ўдзячны ў маім жыцці. І не таму, што я быў маладым. Радыё падаравала мне знаёмства і нават сяброўства з многімі нашымі таленавітымі пісьменнікамі старэйшага пакалення. Я хораша пачуваў сябе побач з А. Вялюгіным, А. Астрэйкам, А. Бялевічам, П. Прыходзькам, М. Калачынскім... Спіс можна працягваць. Усе, каго ні назаві, неслі самыя свежыя вершы на радыё. Самой працавалі ў рэдакцыі Ю. Свірка, У. Няхай, І. Калеснік, В. Мыслівец, М. Маляўка, Я. Хвалей, П. Сабіна. Шмат беларускіх пісьменнікаў звязала лёс з радыё. У мой час яно таксама было творчай школай. Вядома, працуючы там, усе мы марылі пра спакойную працу ў часопісах, а радыё жартам называлі “малатарняй”, у жара якой што ні кінь, усё перамелецца і знікне. Але не скажыце. Бываючы і сёння ў паездках па рэспубліцы, я сустракаю сваіх удзячных слухачоў. Яны памятаюць мяне па радыё. Радыёная праца давала мне магчымасць шмат ездзіць па краіне, знаёміцца з людзьмі самых розных прафесій. А потым і пісаць пра іх. Стыль нарысіста і публіцыста я адганьваў менавіта на радыё.

– У 26 гадоў Вы выдалі першую паэтычную кнігу “Восеньскія поэмы”. Здаецца, такая назва зборніка вершаў падышла б больш сталаму чалавеку. Ці я памыляюся?

– Кніга “Восеньскія поэмы” склалася ў мяне яшчэ падчас службы ў арміі. Усё напісанае я дасылаў студэнцкаму сябру Хведару Чэрню, які якраз тады працаваў на Беларускам радыё. Гэта ён потым саступіў мне сваё месца ў літдраме, а сам пайшоў вучыцца ў Вышэйшую партыйную школу (была некалі і такая). Дык вось я служыў у Маскве, а сябра ў Мінску на трафейнай нямецкай машыны (і я потым буду на ёй вучыцца друкаванню) адным пальцам адстукваў вершы для маёй першай кнігі. Самаахвярнасць сябра? А як жа! Хіба такое забудзеш?! Дэмабілі-

заваўшыся, я тут жа аднёс гатовы рукапіс у выдавецтва. Праўда, там гадоў некалькі ён адлежваўся, пакуль не трапіў у выдавецкі план.

А назва “Восеньскія позы” – не намёк на старасць, а хутчэй прадчуванне ў сабе добрага жыццёвага пасталення. Бо ў армію мяне паклікалі менавіта восеньскаю позваю пад распіску. Так называецца і паэмка, што ўвайшла ў зборнік.

– **Затым убачылі свет зборнікі паэзіі “Мембрана”, “Нектар”, “Галоўная вярста”... У 1989 г. выйшла кніга “Пярэмы дня”, за якую, дарэчы, Вы ўзнагароджаны Літаратурнай прэміяй імя Аркадзя Куляшова. Раскажыце, калі ласка, гісторыю стварэння зборніка і тых паэм, якія ўвайшлі ў яго.**

– У 1984-м я пераступіў ужо мяжу саракагоддзя. Памятаеце верш “Сороколетье – строгая пора” Яўгена Еўтушэнкі? Адчуўшы і ў сабе гэтую “строгасць” пары, кінуўся і я “пераймаць” свой дзень, які тады яшчэ не падбіраўся нават да поўдня. Ад многіх вершаў з гэтай кнігі я не адмовіўся б і сёння, адпрэчыўшы ледзь не ўсё са сваёй першай.

З паэм, што ўвайшлі ў кнігу, аддаю перавагу першай – “Дом”. Само вяртанне ў родны дом пасля вайскавай службы падказала мне аснову гэтага твора. Ён і напісаўся неяк сам сабой. Другая паэма цягне на добры паэтычны рэпартаж з падарожжа ў пушчу. Так яна і пісалася. Тады Саюз пісьменнікаў практыкаваў так званыя творчыя камандзіроўкі. Гэта – вынік адной з іх, за якую я трымаў справаздачу на старонках часопіса “Малодосць”.

– **Казімір Вікенцьевіч, з вялікай цікавасцю прачытала прэзентаваны мне Вамі зборнік лірычных запісаў і мініяцюр “Паміж кубкам і вуснамі”, адзначаны ў 2010 г. літаратурнай прэміяй “Залаты Купідон”...**

– Кніга “Паміж кубкам і вуснамі” пісалася спакваля, як бы паміж усім іншым. Я ніколі не нашу пры сабе нейкіх там занатоўнікаў, але заўсёды ў кішэні маю самапіску ды нейкі лісток паперы, дзе і занатоўваю ўсё самае вартае ўвагі. Сённяшняй сваёй памяці не надта давяраю. Вось з такім начыннем выходжу ў горад, іду ў лес, адпраўляюся ў далёкую ці блізкую дарогу. Тое, занатаванае, потым пераношу ў сшытак, так званую амбарную кнігу, дзе і вершы пішуцца, і нават нейкія дзённікавыя падрабязнасці. І вось калі ў мяне сабралася ўдасць такіх запісаў, зацемак, захацелася падзяліцца імі і з чытачом. Я доўга вагаўся, ці рабіць гэта. Аднак Генрых Далідовіч, мой зямляк, з якім мы працавалі разам у “Малодосці” (ён – галоўны, а я намеснік яго), угаварыў мяне надрукаваць усё сабранае ў часопісе. Так потым і склалася кніга. А чаму назва такая? Падказала мне яе даўняя француз-

ская прымаўка. Я падумаў: і сапраўды, шмат што ў нашым жыцці не абмінае гэтае самае “паміж”, у ім – шмат сімвалічных асацыяцый, то хай і кніга так называецца.

Дарэчы, зусім нядаўна ў выдавецтве “Мастацкая літаратура” выйшла мая новая кніга “Ад Кромані да Свіцязі”, своеасаблівы працяг папярэдняй. Кромань і Свіцязь – два казачныя возеры ў маёй пушчы. Калі Стоўбцы і Валожын – мае два плячы, дык нашы азёры – мае два блакітныя крылы. У кнігу акрамя мініяцюр увайшлі і эсэ пра наш край, пра знакамітых яго людзей.

– **Вас ведаюць не толькі як лірычнага паэта, але і як аўтара паэтычных і праязічных кніг для дзяцей. Яшчэ працуючы рэдактарам на радыё, у 1975 г., Вы напісалі дзіцячую паэтычную кнігу “Гаёўка”, затым выйшлі “Буслянка”, “Дзятлава кузня”, у 1984 г. – кніга прозы “Духмянае дзіва”. Пісаць для дзяцей яшчэ складаней, чым для дарослых. Як прыйшло да Вас жаданне падарыць часцінку сваёй пісьменніцкай душы дзецям?**

– Як ні дзіўна, але першыя дзіцячыя вершы я напісаў тады, калі дужа захацелася надрукавацца ў часопісе “Вясёлка”. Напэўна, таму, што там плацілі нядрэнны ганарар, а я быў беднаватым студэнтам. Як, дарэчы, і ўсе астатнія.

Памятаю, зайшоў я нясмела ў рэдакцыю, а яна месцілася ў тым самым будынку ЦК камсамола, дзе прыжылася і мая любімая “Малодосць”. Там з нейкай падкрэсленай прахалодаю сустрэлі мяне Васіль Вітка і Сяргей Грахоўскі. Вершы мае, як і чакаў, не ўхвалілі, я пра іх адразу і забыўся. Ну, а другая спроба – ужо пры рэдактары Еўдакіі Лось – была больш паспяховай. Тады ў мяне толькі нарадзілася першая дачка Ілона. Хацелася, каб яна чытала і нешта маё, а не толькі дзетсадаўскае “Наша Таня громка плачэ”. Так выйшаў я на кнігу “Гаёўка”. А потым і сам прыйшоў працаваць у “Вясёлку”. І гэтая акалічнасць змусіла і абавязала мяне падыходзіць да твораў для дзяцей з усёй мерай адказнасці. Тады я бліжэй пазнаёміўся з Васілём Віткам, сябрам нашай рэдкалегіі, шмат карыснага ўзяў з яго творчых парад. Прыемна, што сёння маю прэмію гэтага слыннага паэта. Я выдаў каля дзясятка дзіцячых кніг. Самай знакавай для сябе лічу “Крыгаграй” (2001). Пішу для маленкіх чытачоў і сёння, па-ранейшаму сябрую з “Вясёлкай”.

– **Казімір Вікенцьевіч, чытаючы некаторыя з Вашых вершаў, напрыклад “Душа”, “Рынак”, “Болю нам не малавата”, адчуваеш у радках трывогу за заўтрашні дзень, шчымлівы боль, трымценне, кажучы Вашымі словамі, той адной струны, якая “несціхана плача”. З вышыні ўсяго перажытага, радаснага і пакутна-**

га, скажыце, як трэба жыць, каб, нягледзячы на стомленасць душы і парою “падбіты бо-лем кожны крок”, працягваць славіць вечныя каштоўнасці: сумленне, душэўную чысціню, лагоду і згоду ад Бога?

– Сёння многае, на што ў маладосці глядзеў летуценна, нават прасталінейна, бачыцца зусім па-іншаму. Можна было б і многія вершы, зыходзячы з перажытага і вопыту, перапісаць на новы лад. Некаторыя з маіх знаёмых такое сабе дазвалялі. Я прытрымліваюся іншага правіла. Кожны твор – гэта сведка, а то і суадпаведнік твайго часу і жыцця. Хай і застаецца такім, як і напісаўся.

А жыць варта не прыглядаючыся да часу, а смела ўразаючыся ў яго, шырока разнасцежваючы яго вароты.

– І ўсё ж не магу не ўзгадаць Вашы вершы пра каханне...

– Жанчына, маці, каханая... Як у малітве, заўсёды паўтараю гэтыя словы. Шмат пра гэта і ў маіх вершах. Можа, дзе і паўтараюся. Нядаўна напісалася такое:

*Мяккая надта душа ў мяне,
Як маміна плюшаўка.*

Я перакананы: з кожнай згадкай пра жанчыну, каханне, маці і мацярынства чалавечая душа мякчэе. Ёй часта не хапае таго воску, у якім раставалі б усе жорсткасці, якія падсцерагаюць нас у жыцці.

– Многім з маладых творцаў, у тым ліку і мне, Вы ў свой час пажадалі “шчаслівай хады”, раілі, падтрымлівалі словам і справаю. Як старшыня секцыі паэзіі ў Саюзе пісьменнікаў Беларусі, што можаце сказаць нашым чытачам пра сучасных маладых паэтаў?

– Сённяшнія маладыя дужа нясмела ідуць у паэзію. А прыйшоўшы ў яе, дужа смела там сябе паводзяць. Паэзія – таксама своеасаблівая дзяржава, дзе ёсць свае законы, правілы і парадкі. Бянтэжаць мяне ў маладых не толькі ўцёкі ад традыцыйнага, а элементарная лянота рыфмаваць, падпарадкоўвацца рытму, нават ставіць знакі прыпынку. А яны ж – гэта тыя самыя правілы руху на дарогах паэзіі.

– Часам даводзіцца чуць, што паэзія – гэта несур’эзна, не модна... А на Вашу думку, што такое паэзія? Ці патрэбна яна чалавечай душы?

– Што такое паэзія? Тысячы творцаў на працягу стагоддзяў спрабуюць адказаць на гэтае пытанне, але поўнага і вычарпальнага адказу пакуль што няма. Згаджаюся, што гэта надзвычайная гармонія, варажба словам. Здагадваюся, што яна – нейкая патаемная энергія душы, якая сілай таленту пераліваецца ў слова. Душу, на жаль, нельга пабачыць, пакратаць рукамі. Тут безда-

паможныя нават эскулапы. Гэта ўсё дазволена толькі Богу, а таму і ёсць таямніца. Але душа існуе, як існуе і паэзія.

– А як Вы мяркуеце, што важней для паэта – колькасць ці якасць твораў? Ці можна нават па адным невялікім зборніку вершаў лічыць чалавека паэтам?

– Колькасць у творчасці, думаецца, не мае аніякага значэння. Паэт бачны і па адным вершы. Самы строгі рэдактар у гэтым сэнсе сам Час. З вялікага збору твораў ён аднойчы робіць маленькае выбранае. Але трэба, каб было з чаго выбіраць, таму трэба пісаць.

– Крытэрыі мастацкасці твора – гэта...

– Крытыкі часта наіўна думаюць, што крытэрыі мастацкасці ведаюць толькі яны. Але, як правіла, паэты твораць не аглядваючыся на крытыкаў. А крытэрыі мастацкасці, як мне здаецца, – гэта той самы вопыт, які напрацавала паэзія за доўгія гады сваіх пошукаў. Ён і крыецца ў самім пошуку.

І, вядома ж, усё залежыць ад таленту. Кажуць, добрая ткаля і на плоце будзе ткаць.

– Многія ведаюць, што акрамя Случчыны ў мяне на Беларусі ёсць куток, дзе прайшло дзяцінства, юнацтва і які надзвычай дарагі для мяне – Стаўбцоўшчына. А чым менавіта для Вас з’яўляецца маляўнічы родны Стаўбцоўскі край?

– Стаўбцоўшчына для мяне не толькі мілы і незабыўны кут, дзе нарадзіўся, вырас, адкуль, як мне здаецца, ніколі не з’язджаў. Гэта тое, чаго заўсёды не хапае сэрцу паэта. “Тут мае вёсны прычалены” – так назваў я некалі адну са сваіх кніг. Тут прычалены і ўсе мае думкі, мроі, нават – сны. І тая самая позняя восень, якой мы баімся ў сваім хуткацечным жыцці. Я ж ужо не здалёку бачу, як яна прычальваецца. Я – з пушчы. Гэтым і цікавы.

...Не люблю нейкіх падсумаванняў. Рэч гэта сумная нават у юбілейнай нагодзе. Нідзе, здаецца, не абмовіўся, што люблю гумар. Нездарма апошнім месцам маёй працы быў часопіс “Вожык”. Люблю хлесткую эпіграму. З маладых гадоў запісваў, збіраў, запамінаў і сам пісаў гумарыстычныя чатырохрадкоўкі. Нядаўна ў выдавецтве “Беларуская энцыклапедыя” ўбачыла свет “Анталогія айчыннай эпіграмы”, складзеная мной. Думаю, чытачу будзе цікава пагортаць яе старонкі.

– Казімір Вікенцьевіч, шчыра дзякую за размову. Няхай не толькі ў юбілейны год, але і ва ўсе наступныя ў добрым здароўі Вам шчасліва жывецца, лёгка і творча працуецца! Чакаем Вашых наступных кніг!

– Дзякую.

Гутарыла Зоя ПАДЛІПСКАЯ.

Людміла СІНЬКОВА

ЛІТАРАТУРА НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АБО ГЕТЭРАГЕННАЯ?

Сучасныя інтэлектуалы актыўна пераасэнсоўваюць паняцце *нацыянальнае*. Яно моцна дэвальвувецца, бо ў глабалізаваным свеце ўсякія ідэнтэтычнасці, у тым ліку нацыянальныя, актыўна размываюцца. У такой сітуацыі для беларускай культуры, якая павінна актыўна самасцвярджацца ў нашай нацыянальнай дзяржаве – Рэспубліцы Беларусь, асабліва неабходным, важным робіцца яснае вызначэнне нацыянальна-культурнага статусу твораў беларускай літаратуры, бо яна і выхоўвае нас патрыётамі, і прэзентуе ў шырокім свеце.

Адной з новых, выдатных ідэй для сучаснага беларускага самасцвярджэння зрабілася актуалізацыя нашай **гетэрагеннай** (разнароднай па паходжанні і складніках) літаратурнай спадчыны. З гэтай ідэяй літаратуразнаўства сапраўды рушыла наперад. Але часам і самыя лепшыя ідэі рэалізуюцца залішне прасталінейна, спрошчана, з-за чаго жыццядайная навацыя можа ператварыцца ў сваю процілегласць. І вось як гэта адбываецца.

I

Адной з аксіём у славістыцы з’яўляецца прызнанне факта, што літаратура нацыянальнага адраджэння славян, якім даводзілася бываць і вольнымі, і паднявольнымі, мае выразныя прыкметы дыскрэтнасці (перарывістасці), бо няволя перапыняла развіццё не толькі літаратур, але і саміх этнасаў. У выніку ў гісторыі такіх літаратур на пэўных этапах выразна выяўляюцца рысы ўзмоцненага камплементарнага ўплыву іншанацыянальных, найперш суседскіх, літаратурных традыцый; а таксама відавочным робіцца змяшэнне метадаў і стыляў, рэдукцыя або ўвогуле адсутнасць асобных вядомых перыядаў эстэтычнай эвалюцыі. Напрыклад, расійскі прафесар-славіст С. Нікольскі, маючы на ўвазе пачатак славянскага адраджэння (XVIII – першая палова XIX ст.), адзначаў у балгарскай, чэшскай, польскай, сербскай, харвацкай, славенскай, славацкай, сербалужыцкай літаратурах такую прыкмету, як асабліва інтэнсіўнае спалучэнне і рамантыка-асветніцкіх, і рэнесансных, і рэалістычна-аналітычных матываў якраз у вышэйпазначаныя часы¹. Гэта значыць, што балгарская, напрыклад, літаратура падчас турэцкага панавання, безумоўна, перапыняла нармальнае, размаітае па мастацкіх формах развіццё (звязанае з імёнамі яшчэ Кірылы і Мяфодзія!), якое змагла аднавіць як уласна-эвалюцыйнае толькі пасля вызвалення ад туркаў. Але сляды “зачыстак”, сляды вымушанага колькаснага спаду і стылёвага звужэння, сінкрэтызму мастацкіх формаў у балгарскай літаратуры засталіся – менавіта як сведчанне

перажытых часоў яе няволі (што падрабязна дэведзена перадусім у працах Г. Гачава²). Падобным чынам, з гвалтоўнымі перапынкамі (пасля часоў Ф. Скарыны) развілася і літаратура беларуская, што сцвердзіў (на матэрыяле XIX – пачатку XX ст.) адзін з маіх настаўнікаў, акадэмік В. Каваленка³.

Аднак сёння маладзейшыя даследчыкі ўсур’ёз сцвярджаюць, што беларуская літаратура развіваецца без перапынкаў. Каб абгрунтаваць такую выснову, трэба прафанаваць важную ідэю яшчэ аднаго майго настаўніка – прафесара, члена-карэспандэнта НАН Беларусі А. Лойкі.

Гэта названая вышэй ідэя распрацоўкі гетэрагеннай літаратурнай спадчыны. А. Лойка ў сваіх падручніках па літаратуры старажытнай і XIX ст. пачаў акцэнтаваць беларускі (ліцвінскі, як казаў Алег Антонавіч) складнік у пісьменстве Вялікага Княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі⁴. Але, у адрозненне ад А. Лойкі, самае рознае полікультурнае, гетэрагеннае пісьменства рашучыя даследчыкі новай генерацыі маркіруюць як адназначна беларускае.

Зразумела, што ў нас, у параўнанні з часамі Алега Антонавіча, ёсць новыя, выдатныя магчымасці знаходзіць рэальную протабеларускую прысутнасць у тых самых мастацкіх суплётах “Слова пра паход Ігаравы”, лацінамоўнай і польскамоўнай літаратуры часоў ВКЛ, кітабах, спадчыне Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі, іншых краін. Дык як тут, здаецца, можна сапсаваць свята, калі трэба толькі радавацца спасціжэнню родных нам артэфактаў, якія то назапашваліся, то гвалтоўна раскідваліся ў вялізных абсягах... аж да таго часу, пакуль не ўзнік нарэшце прынцыповы якасны зрух – нацыянальная ідэя, з якой і паўстала беларуская нацыянальная літаратура, а таксама нацыя і дзяржава? Аказалася – можна, бо гетэрагеннасць абсалютызуецца. Плён паступовага сталення этнасу або дыскрэтнасці ў яго развіцці падаецца як вынік эвалюцыі, найвышэйшая каштоўнасць і ледзь не генетычная рыса нібыта непасрэдна безнацыянальнай – спрадвеку і да скону! – беларускай культуры.

Логіка “наватараў” прыкладна такая. Маўляў, беларускі этнас нікуды з часоў Полацкага княства не выпарыўся. Няхай сабе мяняліся дзяржаўныя межы і ўлады, дзяржаўныя мовы і ідэі (рабіліся польскімі ці расійскімі). Але ж тутэйшы (няхай сабе асіміляваны) народ жыве і тварыць: з сентыментам да сваіх локусаў. Сёння ж нам варта толькі прасачыць за ўсімі адгалінаваннямі айчынных радаводных дрэваў – і тым самым адновіцца не менш як непа-

рыўная, поўная ўсіх прыўкрасных стыляў і формаў (няхай сабе не толькі іншамоўных, але выразна іншанацыянальных па сацыяльных і эстэтычных ідэях), менавіта беларуская культурная і літаратурная традыцыя... А што да беларускай нацыянальнай ідэі, якая ёсць у любой дзяржаве, то ці ж не прыемна цалкам атаясаміць яе з дзяржаўным мысленнем Радзівілаў! (Гэта, так бы мовіць, паводле Заходняга вучонага з Купалавых “Тутэйшых”; але, відавочна, магчымы варыянт і ад вучонага Усходняга, бо беларускі складнік можна адшукаць і аналагічна ўзбуініць у радаводзе многіх расійскіх саноўнікаў і ўладароў, з Іванам Жахлівым уключна.)

І калі ў нашых суседзяў у многіх падобных “гіперпатрыятычных” пісаннях усё гетэрагеннае ўжо даўно маркіруецца як сваё (адназначна літоўскае, украінскае, польскае – з той толькі “маленькай” розніцай, што там ніхто не сумняваецца ў рэальнасці нацыі і дзяржаў), то чаму ж у нас гэта не кансалідуе насельніцтва?

Пісаў жа Уладзімір Караткевіч: *“Дзе мой край? Там, дзе людзі ніколі не будуць рабамі, / Што за поліўкуносяць ярмо ў безнадзейнай турме, / Дзе асілка-хляпцы маладымі ўрастаюць дубамі, / А мужчыны – як скалы – ударыш, і зломіцца меч. <...> Там звіняць неўміручыя песні на поўныя грудзі, / Там спрадвеку гучыць мая мова, булатны клінок...”*⁵. І тут не мае значэння літаральная адпаведнасць рэальнасці; няважна, што ў краі мова не гучыць на поўныя грудзі. Тут важна, што ёсць сам У. Караткевіч і яго гарачая рамантызацыя, міфалагізацыя рэчаіснасці натхняе беларусаў, асабліва юных, любіць Айчыну так, як любіў ён. Не рэальная, а мастацкая праўда У. Караткевіча дапамагае рэабілітаваць так доўга замбаваны і траўмаваны нацыянальны менталітэт. Важна, што яна дапамагае “звычайнаму”, далёкаму ад спецыяльных інтэлектуальных штудый земляку натуральна пазбаўляцца комплексу нацыянальнай непаўнаважаснасці. За гэта мы справядліва шануем У. Караткевіча як класіка, як нацыятворцу. Дык чаму вучонаму не рабіць тое, што мастаку?

І вось сёння караткевічаўскі дыскусус пачаў распаўсюджвацца са сферы мастацкай у навуковую. Літаратуразнаўства пачало працаваць як прыгожае пісьменства: не столькі дзеля ісціны, колькі дзеля пафаснага і, здавалася б, патрыятычнага самасцвярджэння. Наша размаітае гісторыка-культурнае мінулае падаецца не адэкватна, а рамантызавана, міфалагізавана – і ўжо комплекс нацыянальнай непаўнаважаснасці пачала называцца элементарная навуковая этыка, якая патрабуе як мага больш дэталёвага асэнсавання аб’екта вывучэння: незалежна ад таго, будуць ці не будуць тыя дэталі сімпатычнымі даследчыку і наколькі выніковая мадэль рэчаіснасці адпавядае кан’юнктуры (няхай сабе і патрыятычнай).

У такім папулісцкім дыскусусе “новага” літаратуразнаўства зрабілася недастаткова казаць пра беларускае, протабеларускае ў Гедымінавічаў і Ягелонаў, Яна Вісліцкага, Уршулі Радзівіл, Саламеі Пільштыновай і Адама Міцкевіча і інш. Зрабілася добрым тонам казаць пра ўсіх наўпрост: беларускія. Дапушчальны сінонім – айчыныя.

Зрэшты, ад таго, што ў наш час расхістання і скасавання, прынцыповай дэвальвацыі ўсякіх ідэнтычнасцей нехта назаве Я. Вісліцкага або Ф. Дастаеўскага толькі беларускімі творцамі, ці Сімяона Полацкага – толькі рускім, А. Пушкіна – толькі афрыканскім, табель аб рангах акадэмічнай гісторыі славянскіх літаратур не зварухнецца. Прыкрасць выклікае найперш тое, што беларускія даследчыкі робяць наступны лагічны крок: высновы пра непарыўнае – нармальнае! – развіццё беларускай літаратуры са старажытнасці да нашых дзён⁶.

Так і атрымліваецца ідылічная карцінка: раз няма ніякай дыскрэтнасці, то няма і ніякай паланізацыі, русіфікацыі; толькі мірная, самадастатковая пераемнасць пакаленняў, жанрава-стылёвых формаў. Часы бездзяржаўнага існавання малююцца ледзь не ідэальнымі для развіцця беларушчыны: найперш не асіміляцыя і генацыд пасля зваяванняў, а культурная пратэцыя. Не руйнаванне традыцый беларускага пісьменства, а іх найлепшы працяг у багатым полікультурным дыскусусе.

Вядома, у філасофскім сэнсе, у грандыёзных маштабах – развіццё ўсяго на свеце бадай бесперапыннае. Аднак калі так размахнуцца, то не менш лагічна і спадчыну індаеўрапейскую назваць беларускай, тоеснай беларускаму...

У гэтых варунках даводзіцца згадваць элементарнае: якасныя змены ў літаратурным працэсе, яго падзел на найважнейшыя этапы ў навуцы немагчыма ігнараваць; гетэрагеннае не тоеснае свядома беларускаму, беларусамі на Беларусі і па-беларуску напісанаму.

Я не бачу патрэбы маляваць ідылію бесперапыннага развіцця літаратурнай традыцыі, з якой максімальна, экстрэмальна элімінуецца ўсякая розніца паміж першым (гетэрагенным) і другім (свядома беларускім). Хіба што заўтра прычыкаем, што другое цалкам знікне. Вось тады і настане поўны трыумф канцэпцыі непарыўнага літаратурнага развіцця...

І ўсё ж ёсць навукоўцы, якія ў спецыяльных сур’ёзных працах рашуча выказваюць жаданне абавязкова бачыць гістарычны шлях беларускай літаратуры як стабільны і непарыўны, як традыцыйную для вядучых літаратур Еўропы паслядоўную змену стыляў, жанраў і паэтык. “Фарміраванне ліра-эпічнай традыцыі ў беларускай літаратуры – паступальны і цэласны працэс”, – піша, напрыклад, наш найлепшы знаўца і перакладчык лацінамоўных помнікаў Ж. Некрашэвіч-Кароткая⁷, маючы

Людміла Дзмітрыеўна Сінькова (Корань) – літаратуразнаўца. Доктар філалагічных навук (1997), прафесар (2001). З 1999 да 2004 г. заагавала кафедрай беларускай літаратуры XX ст. у БДУ. Працуе на пасадзе прафесара кафедры беларускай літаратуры і культуры БДУ, таксама ў Вучоных саветах па абароне дысертацый у галінах літаратуразнаўства і тэорыі і метадыкі навучання і выхавання. Мае каля 200 навуковых публікацый, сярод якіх “Беларуская проза XX ст.: Дынаміка жанравых структур” (1996); зборнік літаратурна-крытычных артыкулаў “Цукровы пеўнік” (1996); а таксама вучэбныя дапаможнікі ў саўтарстве: “Святло слова: дапаможнік па лінгвакультуралогіі” (2002), “Шлях на прамой часу. Да гісторыі беларускай літаратуры Польшчы: 1958 – 2008” (2007, Беласток, пад рэд. Я. Чыквіна), “Беларуская літаратура XX ст.: біяграфія, бібліяграфія, літаратурная крытыка” (2008), “Сямнаццацітай вясной: зборнік сучаснай беларускай прозы і крытыкі” (2010, 2011); аўтар праграм, вучэбных дапаможнікаў і хрэстаматый па гісторыі беларускай літаратуры для школьнікаў, абітурыентаў, студэнтаў.

на ўвазе творы XVI – XIX і нават XX стст. Вось жа хрэстаматыі нам цвердзяць, што В. Равінскі ў “Энеідзе навыварат” адштурхоўваўся ад класіцызму і працягваў традыцыю пародыі на яго – Катлярэўскага, Кацяльніцкага і Осіпава (Блюмаўэра, Скарона). Жанна ж Вацлаваўна сцвярджае, што Равінскі працягваў непасрэдна традыцыю класіцызму – уласна лацінамоўнага вершаскладання часоў Радвана або Вісліцкага. Так малюецца не менш чым непарыўная традыцыя беларускага класіцызму і беларускай эпікі. Што тут сказаць... Як вядома, можна знайсці і такі пункт гледжання, з якога Ахілес ніколі не дагоніць чарапаху. Дык ці такі ўжо грэх бачыць у пародыі на класіцызм не прыкмету парадыгмальнай змены эпох, стыляў (прадвесце жыццядайнага для беларускай літаратуры рамантызму), а працяг класіцызму?

Ключ да падобных калізій даў яшчэ В. Каваленка, які вельмі падрабязна і яскрава патлумачыў, што беларускія эліты пасля перыядаў дэнацыяналізацыі мусілі не вяртацца да мінулых уласных традыцый, а пакідаць іх, пачынаць нібы спачатку – і само кнігадрукаванне, і літаратурны працэс, і ўласна мастацкія дыскурсы. Прынцыповы алгарытм развіцця беларускай літаратуры мае на ўвазе адмаўленне ад няхай сабе ўласных ідэй, але састарэлых па эстэтыцы; адмаўленне ад тых сваіх традыцый, што **перарываліся-перайначваліся іншакультурнай асіміляцыяй** у часы, калі нашыя землі і насельніцтва знаходзіліся ў тытульна, ідэалагічна небеларускіх дзяржавах, – на карысць больш новых, сучасных новым аўтарам іншакультурных ідэй, якія штотараз айчыннымі творцамі прыўлашчваюцца – і развіваюцца ўжо як нацыянальныя.

Калі б Янка Купала сапраўды ў сваім ліра-эпосе “патрыятычна” арыентаваўся на лацінамоўны або польскамоўны класіцызм часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай, а потым – на “Энеіду навыварат” і “Тараса на Парнасе”⁸, то з такога “патрыятычнага” засваення класіцызму і нараджалася б адно кволае эпigonства. Беларускі рамантызм еўрапейскага кшталту, як і неарамантызм, і сімвалізм Я. Купалы, паўстаў з Купалавай арыентацыі на польскі мадэрнізм, нарвежскую новую драму, расійскі сімвалізм – і толькі перадаваў сучасныя ідэі, як

эстэтычныя, так і сацыяльныя (перадусім – глабальная агульнаеўрапейская ідэя нацыянальнага адраджэння), **на ўласнай міфапаэтычнай беларускай глебе** ўзнялі нашу нацыю і культуру⁹.

Такім чынам, “фарміраванне ліра-эпічнай традыцыі ў беларускай літаратуры” – не “паступальны і цэласны працэс”, а рух як мінімум па спіралі, рух дыскрэтны, перарывісты: з адмаўленнем ад працягу замаруджаных асіміляцыйнымі ўплывамі ўласных традыцый на карысць новых стартаў з больш актуальных ідэяна-эстэтычных пазіцый, што яскрава і аргументавана сцверджана акадэмікам В. Каваленкам.

II

Ёсць і яшчэ адзін небяспечны, менавіта антынацыянальны паварот, да якога вядзе жаданне вучоных абыходзіцца з нацыянальнай спадчынай па-валюнтарысцку. Я маю на ўвазе гатоўнасць беларусаў ставіць пад сумнеў наяўнасць беларускай нацыі ў беларускай дзяржаве: з падменаў нацыянальнай супольнасці – супольнасцю полікультурнай, беларускай літаратуры – гетэрагеннай. Каб пазначыць гэты паварот, зраблю важнае адступленне – да Максіма Гарэцкага. Перачытаем яго “Сібірскія абразкі” (1926 – 1928), замалёўку “Спрэчкі”: “Побач са мною пасажыр – інтэлігентны чалавек. <...> Аказваецца – беларус, едзе на бацькаўшчыну, у Віцебск. Дзевяць год пражыў на Далёкім Усходзе. Пытаецца ў мяне пра Беларусь, дзівіцца, навошта патрэбна гэтая беларусізацыя... А сам цягнецца паміраць на Беларусь. Здаровы ўцякаў, а хворы цягнецца назад. І яшчэ бурчыць, што Беларусь не такая, як яму хочацца. <...>

Я лёг з сумнымі думкамі і доўга не мог заснуць... Я ўспомніў, як сядзеў за тую няшчасную беларускасць сваю ў польскай турме...

І колькі ўжо падобных гутарак прыйшлося мне весці на сваім вяку! Ярмо нейкае... якое і муляе і муляе і звязвае ўсё жыццё.

І я думаю: бяссільнасць пакрыўджанага – самае балючае пачуццё. Лягчэй можна дараваць крыўду індывідуальную, чым нацыянальную ці класавую.

Мне ўспомніліся розныя нешчаслівыя моманты ў маім жыцці. Смерць Ганначкі... Гэтая рана ніколі не заживе. <...>

...Я думаю: калі не будзе сям'і, родных – і не будзе суму па іх. Калі не будзе нацыі – і не будзе таго ярма, якое ўсё жыццё гняце мяне”¹⁰.

Балючы Гарэцкі! Да самага расстрэлу ў 1938 г. не здрадзіў ён сваёй сям'і – свайму болю, сваёй нацыі. Да апошніх, турэмных дзён жыцця пад чужацкім гвалтам Максім Беларус (яго першы псеўданім) не пераставаў думаць і пісаць пра беларусаў¹¹. Лісты – каханай жонцы і дзецям. Дзённікі, “Віленскіх камунараў”, “Скарбы жыцця” – усім астатнім, каб адчынілі ўсё ж браму скарбаў...

Але ж вось і дажылі мы да тых часоў, калі многія, асабліва маладзейшыя, нібыта патрыятычныя беларускія пісьменнікі і навукоўцы пачалі актыўна, нават агрэсіўна дыстанцыявацца ад беларускай нацыі з яе вечнымі праблемамі. Спачатку гадоў дваццаць (з часоў узнікнення Рэспублікі Беларус) запэўнівалі ўсіх і саміх сябе, што беларускай нацыі няма – маўляў, так і не склалася. Потым – што і беларускай культуры няма: не знаёмы з ёю свет, а нам самім яна яшчэ ў школе надакучыла – так яе вывучалі, што цяпер маем законнае права і цэлыя спісы прычын яе ненавідзець, асабліва нацыятворцаў Я. Купалу і Я. Коласа. І ўвогуле: “*навошта патрэбна гэтая беларусізацыя*”, нашто нам сёння беларуская мова, калі ёсць руская і англійская, а ў дзяржаве з назваю Беларусь колькі тых свядомых беларусаў і беларушчыны! Маўляў, нашто нам тое нацыянальнае ярмо ў глабалізаваным свеце? Ён звык да рэзервацый і посткаланіяльных крызісаў самаідэнтыфікацыі. За крызісамі прыйшоў апафеоз маргінальнасці і кампалітызму... Яно не дзіўна, бо агрэсія супраць беларушчыны – “навацыя” з трохсотгадовай барадою. Дбайна выхаваная беларусафобія на адной толькі інерцыі ўсё яшчэ паспяхова атручвае самапачуванне і мысленне беларусаў.

Сёння відавочна вяртае сабе былую папулярнасць улюбёны пастулат сацыялістычнага рэалізму, суперслоган савецкіх часоў пра АДЗІНСТВА І ЎЗАЕМАЎЗБАГАЧЭННЕ нацыянальных літаратур, культур, народаў. Няўжо некаторыя беларускія навукоўцы не пазнаюць яго ў звольгарызаванай гетэрагеннасці? Гэта ён жа, толькі крышку прымглены смугой аддаленых стагоддзяў і протанацыянальных дыскурсаў. Менавіта ў СССР выходзілі інтэрнацыянальныя, гетэрагенны народ, у тым ліку беларусы без памяці пра БНР, з літаратурай, стэрылізаванай ад ідэй нацыянальнай самавітасці і дзяржаўнасці.

І знайшлі ж добры спосаб пазбавіцца ад той балючай любові да свайго, пра якую пісаў М. Гарэцкі, за якую і быў ён расстраляны! Панізлілі, дараўнялі нацыянальна-беларускае да этнічна-беларускага, прычым статус апошняга надаюць з'явам самага рознага калібру, прызнаючы дастатковымі для такой маніпуляцыі нават самыя фармальныя, маргінальныя і мізэрныя суаднясенні з беларус-

кай культурнай прасторай. Скажам, пісьменніка, які дзесьці на Крэсах Усходніх вернападдана і, па маласці таленту, па-эпігонску (адносна мастацкіх ідэй свайго часу) славіў Рэч Паспалітую, або ў “Северо-Западным” краі аналагічна вызнаваў імперскі расійскі дух, або ў сённяшняй Рэспубліцы Беларусь з беларускага мае хіба што прапіску (рэгістрацыю), зрабілася нармальным лічыць прадстаўніком менавіта, без агавораў, беларускай літаратуры! Сапраўднае стаўленне такіх аўтараў да ўсяго этнічна-беларускага, найперш да мовы, каментавалі няма патрэбы – ды яно літаратуразнаўцамі – “наватарамі” і не бярэцца пад увагу з той шчаслівай нагоды, што існуе рэцэптыўная эстэтыка, якая сцвярджае прыярытэт меркаванняў даследчыка, а не аўтара (які ўрэшце ўвогуле памёр) пра сэнс усіх тэкстаў.

Такім чынам і падвялі базу пад тое, што беларусы нібыта ўвогуле могуць абысціся без феномена нацыі. І так добра жывуць, могуць нармальна абыходзіцца без нацыянальна (свядома) арыентаванай літаратуры і культуры; нібыта дастаткова адно гетэрагеннай (бо розніцу паміж імі можна ігнараваць). Пазнавальнае традыцыйнае замбаванне насельніцтва: беларускай нацыі, інтэлігенцыі, якая яе творыць, няма; усё ў нас альбо агульнаславянскае, альбо постнацыянальна-гібрыднае! Гібрыднае – бо на змену савецкай прыйшла посткаланіяльная фразеалогія. Праўда, прыйшла пакуль не як навуковы досвед, а як мода: увабраліся ў яе строі хутчэй па знешнім штуршку і падсвядома-паднявольнай схільнасці, чым па розуме. Аднак вось ужо ледзь не ўсім здаецца, што стан гетэрагеннасці, полікультурнасці адпачатку ўласцівы менавіта беларускай літаратуры і культуры; што такі стан – ледзь не канстытутыўная, генетычная рыса беларуса...

Між тым наша культура проста крычыць, што яна ўжо трэцяе стагоддзе дае ўзоры менавіта сталага і выдатнага нацыянальнага, а не толькі архаічна-гетэрагеннага або посткаланіяльна-крэольнага мастацкага мыслення!

Выключную актуальнасць, а зусім не архаічнасць задач адэкватнай нацыянальнай ідэнтыфікацыі культурных феноменаў праілюструю яшчэ двума прыкладамі.

Маючы на ўвазе багацце самых розных генаў у радаводах беларускіх пісьменнікаў, згадаю Пушкіна. Уздыму нацыянальнай рускай літаратуры анік не перашкодзілі заморскія нос, валасы і колер скуры паэта, экзатычнасць яго радні, а таксама тое, наколькі аддаленая ад рускай тая культурная глеба Еўропы, што легла – адным са складнікаў – у аснову яго творчасці. Важна, што да А. Пушкіна вяршыннымі дасягненнямі рускай культуры былі лексікон і ўзровень мастацкага мыслення Г. Дзяржавіна. А калі патрыётам Расіі зрабіўся Пушкін, Расія сягнула вяршыні развіцця **нацыянальнай ідэі**, мовы, літаратуры – усёй найперш

рускай, а разам з ёю і сусветнай культуры. Такім жа класікам для Польшчы з'яўляецца А. Міцкевіч. Для Беларусі ж – менавіта Я. Купала, нягледзячы на глыбокія сувязі з культурай польскай і з тым, што пачынаў пісаць па-польску¹².

З такіх нашых класікаў і Васіль Быкаў. Калі б ён не рэалізаваў у творчасці беларускую нацыянальную ідэю, не засяродзіўся на праблемах не толькі савецкага, а менавіта беларускага нацыянальнага быцця, то і сёння, нягледзячы на выразна беларускую быкаўскую ментальнасць, заставаліся б актуальнымі тыя расійскія падручнікі па літаратуры ХХ ст., у якіх проза В. Быкава вивучаецца як плён не толькі савецкай, але якраз рускай літаратуры. Высноўвалася расійскасць В. Быкава на тых самых фармальных падставах: Быкаў-білінгв многія творы сам перакладаў-“перапісваў” па-руску (не важна, што ніколі не лічыў сябе знаўцам рускай мовы, пісаў пра вымушанасць самаперакладаў, адмаўляў ім у першатворчасці). Рускамоўныя варыянты часам нават першымі з'яўляліся ў друку (спачатку ў часопісе “Новый мир” А. Твардоўскага і пазней – у беларускіх часопісах ды выдавецтвах). Праблематыка шасцідзясятнікаў, ідэі знакамітай савецкай лейтэнанцкай прозы таксама распрацоўваліся ў рэчышчы найперш рускай культуры. Нават рэцэпцыя экзистэнцыйных ідэй, захапленне Сартрам і Камю, а таксама набыткамі “страчанага пакалення”, Рэмарка і Хемінгуэя, адбываліся ў В. Быкава праз пасрэдніцтва агульнасаюзнай рускамоўнай прасторы з яе “Иностранной литературой”, “Вопросами литературы”, “Литературным обзором”, інш. Застаецца толькі фармальнае выстаўіць паперадзе сутнаскага, і вось ужо творчасць В. Быкава (стваральніка новага ўзроўню беларускай нацыянальнай свядомасці і беларускамоўнага мастацкага мыслення) разглядаюць выключна як аналаг прозе В. Распуціна. І хто, акрамя беларусаў, заўважыць скасаванне цэлай сям'яферы з вертыкальнымі кантэкстамі, звязанай з прэзентацыяй беларускай нацыі ў творчасці В. Быкава, і значыць – яўнае заніжэнне маштабаў мастака ў сучаснай еўрапейскай і сусветнай культуры? Такім чынам, тое, што В. Быкаў па ўсёй сутнасці сваёй (па крыві, мове, тэмпераменце, заяўленай грамадзянскай пазіцыі і публічна сцверджанай нацыянальнай ідэйнасці) найбеларускі пісьменнік, абсалютна відавочна. Аднак трошкі дэмагогіі, трошкі сафістыкі – і калі ласка, усё магчыма.

У апошнія дзесяцігоддзі, напрыклад, “наватарская” метода атаясамліваць гетэрагеннае з беларускім прывяла да таго, што ў школьны курс беларускай літаратуры ўключылі творчасць цэлай абоймы тых сучасных рускамоўных пісьменнікаў, якія ні сном ні духам не мелі на ўвазе аніякіх беларускіх ідэй. Я зусім не хачу прынізіць вартасці рускамоўных твораў, проста не магу не бачыць іх прынцыповага адрознення па культурных інтэн-

цыях ад тэкстаў, скажам, Алеся Адамовіча (класіка беларускай літаратуры, які шмат пісаў па-руску).

Такім чынам, ужо маючы магутных нацыянальных класікаў і легітымную беларускую дзяржаву, пра якую яны марылі і якую стварылі і ў рэальнай, і ў духоўнай прасторы, мы нібыта ўсё яшчэ не ўсведамляем як след, што ёсць нашым скарбам і як належыць яго шанаваць! З якой прынцыповасцю трэба падкрэсліваць (а не прыбіраць!) розніцу паміж нашай спадчынай гетэрагеннай і ўласна беларускай, акцэнтаваць жыццядайнасць для сучаснай беларускай дзяржавы апошняй – замест таго, каб абслугоўваць рэанімацыю ў масавай свядомасці сацыяльнага міфа пра ідылічнае “адзінства і ўзаемаўзбагачэнне”...

¹ **Никольский, С. В.** Славянские литературы эпохи национального Возрождения / С. В. Никольский // Славянские культуры в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII – XIX вв. : Материалы Междунар. конф. ЮНЕСКО. – М., 1978. – С. 201.

² **Гачев, Г. Д.** Ускоренное развитие литературы : [На материале болгар. литературы перв. пол. XIX в.] / Г. Д. Гачев. – М. : Наука, 1964. – 311 с.

³ **Каваленка, В. А.** Вытокі. Уплывы. Паскоранасць. Развіццё беларускай літаратуры XIX – XX стст. / В. А. Каваленка; рэд. П. К. Дзюбайла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – С. 32, 33.

⁴ **Лойка, А. А.** Гісторыя беларускай літаратуры : Дакастрычныя перыяд / А. А. Лойка : у 2 ч.; падруч. для філал. факульт. ВНУ. – 2-е выд., лапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1989; **Лойка, А. А.** Старабеларуская літаратура / А. А. Лойка. – Мінск : Выш. шк., 2001.; **Лойка, А. А.** Дрэва жыцця : Кніга аднаго лёсу / А. А. Лойка. – Слонім : ГАУПП “Слонім. друк”, 2004. – С. 169. Гл. аналітычны агляд гэтых кніг і іншых айчынных падручнікаў па старажытнай літаратуры: **Кавалёў, С. В.** Сціплае характэрнае жанрааўтарскага падручніка / С. В. Кавалёў // Беларуская літаратурна-навука: навука-метада альманах / рэд. рада: гал. рэд. Л. Д. Сінькова [і інш.]. – Мінск : РІВШ, 2006. – Вып. 2. – С. 16 – 18.

⁵ **Караткевіч, У.** Беларуская песня / У. Караткевіч // Святло слова : дапам. па лінгвакультуралогіі для студэнтаў філал. спец. / Г. І. Басова, В. І. Іўчанкаў, Л. Д. Сінькова; навука. рэд. А. Я. Міхневіч. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2002. – С. 9.

⁶ **Некрашэвіч-Кароткая, Ж. В.** Лацінамоўны ліра-эпас у полілінгвістычнай літаратуры Беларусі XVI – 1-й паловы XVII ст. : традыцыя, гісторыка-эстэтычная эвалюцыя : аўтарэф. ... дыс. докт. філал. навука : 10.01.01 / Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая; Бел. дзярж. ун-т. – Мінск, 2012. – С. 5, 27, 31 – 32.

⁷ **Тамсама.**

⁸ “Рэцэптыўна-эстэтычны падыход да разумення літаратурнага працэсу дазваляе рабіць нават больш аддалены супастаўленні і бачыць сляды ўплыву даўняй ліра-эпічнай традыцыі ў творчасці класікаў новай беларускай літаратуры Янкі Купалы і Якуба Коласа. У такім выпадку мы можам гаварыць пра шматузроўневыя кантактныя сувязі, што сведчыць пра цэласнасць літаратурнай традыцыі” (Некрашэвіч-Кароткая Ж. В. Лацінамоўны ліра-эпас... с. 27).

⁹ **Корань (Сінькова), Л. Д.** Беларуская проза ХХ ст. : Дынаміка жанравых структур / Л. Д. Корань (Сінькова). – Мінск : ВПП “Новік”, 1996. – 220 с.

¹⁰ **Гарэцкі, М.** Спрэчкі / М. Гарэцкі // Збор твораў : у 4 т. / М. Гарэцкі; [аўт. прадм. А. Адамовіч]. – Мінск : Маст. літ., 1984. – Т. 1 : Апавяданні. – С. 364 – 366.

¹¹ **Гарэцкі, М.** Скарбы жыцця / М. Гарэцкі // Палымя. – 1993. – № 2. – С. 33, 21.

¹² Беларусы нястомна называюць А. Міцкевіча менавіта беларускім паэтам, затое даюць трыбуну Радыё Свабоды для абзвання змуштрыванага ў 1930-я г. Янкі Купалы Каянам Лупакам – і за гэта ж прысуджаецца Літаратурная прэмія імя Ежы Гедройца ў 2012 г.

Віктар ЖЫБУЛЬ

КЛІМЕНТ ЯКАЎЧЫК (КУНДЗІШ) – ПРАПАГАНДЫСТ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ Ў МАСКВЕ

Клімент Якаўчык. Фота з заліковай кніжкі.
1921 г.

Клімент Якаўчык (Кундзіш) вядомы як беларускі і расійскі літаратар міжваеннага пакалення, перакладчык твораў Якуба Коласа, Змітрака Бядулі і Платона Галавача, смелы і бескампрамісны крытык, набліжаны да згуртавання “Узвышша”.

Нарадзіўся ён 7 лістапада 1898 г. у вёсцы Дольная Свіслач Гродзенскага павета (цяпер вёска Свіслач Гродзенскага раёна) у беднай сялянскай сям’і. Менавіта сямейная мянушка *Кундзіш* стала творчым псеўданімам паэта. Клімент рана асірацеў, да 18 гадоў жыў у сям’і старэйшага брата Мікалая [11, с. 4]. Адукацыю будучы літаратар атрымліваў у Свіслацкім двухкласным вучылішчы, а пазней – у Нова-Вілейскай настаўніцкай семінарыі, дзе разам з ім вучыўся Уладзімір Дубоўка [3, с. 193].

На пачатку 1918 г. Клімент Якаўчык пераехаў да братоў і сястры ў Самару, там паступіў у настаўніцкую семінарыю і распачаў творчую дзейнасць. Яго вершы друкавалі самарскія выданні: часопіс “Понизовье” (1921, № 1/3), “Сборник самарских поэтов” (Самара, 1922). Рэцэнзуючы згаданы зборнік у берлінскай газеце “Голос России” (1922, 3 верас.), паэт і крытык Яўген Шкляр адзначыў у творчасці К. Якаўчыка і М. Герасіма-

ва “совершенно плоские перепевы и подражания Есенину”.

Зрэшты, калі выйшаў зборнік, К. Якаўчык жыў ужо не ў Самары, а ў Маскве, дзе паступіў у Вышэйшы літаратурна-мастацкі інстытут, першым рэктарам якога быў вядомы паэт Валеры Брусаў. На той момант яго аднакурснікі ведалі, што К. Якаўчык займаецца перакладамі твораў Янкі Купалы і Якуба Коласа на рускую мову [5, с. 416]. Ён хутка ўключыўся ў маскоўскае літаратурнае жыццё, часта наведваў пасяджэнні Усеаюзнага таварыства пралетарскіх пісьменнікаў “Кузница”. Расійскі пісьменнік Фёдар Каманін успамінаў: «Четверги “Кузницы” я начал посещать с зимы 1922 г., и повел меня туда мой институтский дружок Климент Яковчик, удивительно добрый, со всеми знакомящийся человек. Бывал я с ним до этого в Пролеткульте... Водил он меня и на вечер ЛЕФа, и в Союз поэтов, и даже в “Стойло Пегаса”, кабачок на Тверской, сводил... Вот и в “Кузницу” он, Яковчик этот, меня затащил...» [11, с. 4].

Аднойчы, 3 верасня 1924 г., аднакурснік Клімента Якаўчыка Аляксандр Кулёмкін запрасіў да сябе ў госці вядомага паэта Сяргея Ясеніна, які перад гэтым выступіў у Літаратурна-мастацкім інстытуце. У невялічкім, застаўленым кніжнымі шафамі пакойчыку ледзьве змясціліся госць, гаспадары (А. Кулёмкін і яго жонка Валянціна) і яшчэ трое студэнтаў-літаратараў: Клімент Якаўчык, Васіль Наседкін і Мікалай Каурычаў. Размаўлялі пра кінамастацтва, акцёрскую ігру, падзеі грамадзянскай вайны, чыталі ўласныя вершы: Ясенін – бадзёра і нязмушана, Якаўчык і Кулёмкін – са зразумелай сарамлівасцю. На развітанне С. Ясенін сказаў маладым паэтам: “Я всем вам, друзья, по-товарищески советую – посещайте брюсовский лицей, оканчивайте его, но в творчестве, в своих личных опытах оставайтесь поэтами самобытными. Учеба уводит часто от оригинальности и своего существа. Будьте сами собой, не теряйте органичности и не вдавайтесь в стилизации. Только при этих условиях выучка у Брюсова имеет смысл” [5, с. 416].

У Маскве Клімент Якаўчык ажаніўся з Наталляй Бязрозкай, сястрой расійскага пісьменніка Георгія Бязрозкі (1905 – 1982), які ў 1927 – 1928 гг. друкаваў артыкулы і ва “Узвышшы”. Як сведчыць спіс жыхароў Масквы за 1926 г., Якаўчыкі

Клімент Якаўчык з сынам Сяргеем. 1930-я гг.

жылі тады ў доме № 7 па вуліцы Садовай-Кудрынскай [10].

Адзін з найбольш значных артыкулаў “Лірыка Якуба Коласа” К. Якаўчык апублікаваў у 1926 г. На прыкладзе зборніка “Водгульле” ён зрабіў агляд вершаў Я. Коласа з фармальна-мастацкага боку, прааналізаваўшы іх кампазіцыйныя асаблівасці, тropy (мастацкія параўнанні, метафары, эпітэты), метрыку, рытміку, рыфмоўку, строфіку, гукавую інструментоўку. Падагульняючы аналіз, К. Якаўчык адзначыў вялікую мастацкую вартасць вершаў Я. Коласа, іх прастасць, непасрэднасць і шчырасць тону, далёкасць ад ухілу ў фармалізм як самамэту, а таксама вялікую блізкасць аўтара да народнай паэзіі [12, с. 67].

Артыкул “Лірыка Якуба Коласа” мае чыста літаратурназнаўчы характар (навідавоку добра заасвоены фармальны метады літаратурнага аналізу). А вось супрацоўнічаючы з часопісам “Узвышша”, К. Якаўчык узяў на сябе ролю крытыка-палеміста. Сваёй задачай (і задачай крытыка ўвогуле) ён бачыў “ня столькі неабходнасць хваліць ці лаяць поэту, сколькі неабходнасць наклапаціцца прасачыць яго працу над словам, дапамагчы яму знайсці свае слабыя стораны для таго, каб ён мог прадумаць іх і пазбыцца ад іх у наступным” [7, с. 158]. У 1927 г. ва “Узвышшы” выйшлі дзве буйныя публікацыі К. Кундзіша (Якаўчыка), прысвечаныя творцам, якія на Беларусі прэзентаваліся як “першыя пралетарскія паэты”, – Цішку Гартнаму і Андрэю Александровічу. Абодва артыкулы вытрыманы ў даволі рэзкім, з’едлівым тоне – крытыкам К. Якаўчык быў строгім, нават схільным да “фельетонных перагібаў” [9, с. 260].

Верш “Хто мы?” Ц. Гартнага, напрыклад, атрымаў наступную характарыстыку: “... тут ніводнага жывога слова, не кажучы ўжо пра цэлыя радкі. Гэта нейкая суздromная мярцвячына, узведзеная ў прынцып, і нават усё, што хочаеш, але толькі не вершы. Паэзія ў іх і не начавала” [6, с. 155]. На аснове падрабязнага разгляду творчасці даволі несучаснальны вердыкт быў вынесены і А. Александровічу (“Самае хворае ў Александровічавай творчасці – гэта яго пладавітасць. Ён мала працуе над сабою” [7, с. 159]). Але больш за ўсё дасталася, напэўна, рэцэнзенту Александровічавай кнігі “Угрунь” Джугару (А. Сянкевічу), які меў неасцярожнасць некаторыя недахопы зборніка паднесці як дасягненні (“Я ня ведаю, ці пісаў яшчэ хто больш дурныя рэцэнзіі як гэта, але яна, кажучы шчыра, называе усякага глупства”, «Трэба гнаць ад сябе такіх “крытыкаў”, як Джугар і оныя з ім. Яны толькі шкодзяць» [7, с. 158, 166]).

Нямала гадоў пражыўшы ў Расіі, К. Якаўчык валодаў беларускай мовай ужо даволі няўпэўнена і таму ўласныя творы пісаў па-руску. І тым не менш у маскоўскім культурным асяродку ён успрымаўся менавіта як “беларускі паэт”. Уладзімір Дубоўка перакладаў яго артыкулы, прызначаныя для публікацыі на радзіме. Паколькі таленавіты ўзвышэнец прыўносіў у пераклад элементы ўласнага індывідуальнага стылю разам з усімі лексічнымі асаблівасцямі, некаторыя чытачы думалі, што псеўданім К. Кундзіш належыць У. Дубоўку [3, с. 193].

У расійскім друку К. Якаўчык выступаў больш актыўна. Ён паставіў перад сабой вялікую прапагандысцкую і папулярызатарскую задачу – знаёміць шматколкасную расійскую (і ўвогуле – савецкую) чытацкую аўдыторыю з беларускай літаратурай, якая «рускім чытачам уяўляецца яшчэ чымсьці вельмі “экзатычным”, а сяму-таму яна, бадай, ніяк не ўяўляецца» [4, с. 5]. Ён быў адным з ініцыятараў-заснавальнікаў асацыяцыі па вывучэнні беларускай мастацкай літаратуры пры Цэнтральным беларускім клубе ў Маскве. “Патрэбны пераклады” – такімі словамі закончыў К. Якаўчык адзін з артыкулаў. Публікацыі ён падпісваў як псеўданімам К. Кундзіш, так і крыптанімамі К. Я., Т. Ков (вытворнае ад Клімент Яковчич). У нарысе “Молодая белорусская литература” (1927) некалькімі штрыхамі ён здолеў накрэсліць асноўныя тэндэнцыі як у беларускай літаратуры ў цэлым, так і ў творчасці асобных аўтараў: М. Чарота, М. Зарэцкага, А. Александровіча, А. Дудара, Я. Пушчы, У. Дубоўкі, К. Чорнага, А. Бабарэкі, К. Крапівы, У. Жылкі. Крытык зазначыў, што «група “Узвышша” наводле багацця талентаў і на моцы літаратурнага майстэрства стаіць нашмат вышэй за “Маладняк”» [8, с. 14].

12 траўня 1928 г. у штотыднёвіку “Читатель и писатель” выйшла паласа, цалкам падрыхта-

ваная К. Якаўчыкам і прысвечаная беларускай літаратуры. У ёй змешчаны ўрываак “На дороге” з рамана “Язэп Крушынскі” Змітрака Бядулі, а таксама верш “Чаканне” Максіма Лужаніна ў перакладзе на рускую. Гэта першы пераклад твора на той момант 18-гадовага паэта на іншую мову. Але найбольш аб’ёмная публікацыя на старонцы – артыкул “Літаратурная Беларусія”, у якім аўтар адзначыў вялікую ролю арганізацыйнай дыферэнцыяцыі ў тагачасным літаратурным жыцці Беларусі і зрабіў агляд дзейнасці чатырох асноўных пісьменніцкіх згуртаванняў: “Узвышша”, “Полымя”, “Росквіт” і “Маладняк”. Нельга не заўважыць, што К. Якаўчык найбольш сімпатызаваў “Узвышшу”: пра яго напісаў найбольш падрабязна, аздобіў тэкст фотаздымкамі З. Бядулі, К. Крапівы і Я. Пушчы. Даволі разгорнуты агляд атрымалі суполкі “Полымя” і “Росквіт”. А вось “Маладняку” крытык прысвяціў усяго два маленькія абзацы, выказаўшы даволі скептычнае стаўленне да тагачаснага стану згуртавання: «В результате длинной серии организационных испытаний значение “Молодняка” как литературно-творческой организации понизилось» [4, с. 4].

Артыкул быў ваража сустрэты Лукашом Бэндэ, які напісаў у “Читатель и писатель” крытычны водгук (надрукаваны ён, праўда, не быў) і прапанаваў уласную трактоўку літаратурнага працэсу на Беларусі 1920-х гг.: «Наоборот, только с момента дифференциации “Молодняк” сделал решительный и верный шаг в сторону пролетарской сущности в своем творчестве» [2, арк. 8], «творчество их [узвышевцев], а ведь познают не по словам, а по делам, ничего не имеет с Октябрем в нашем понимании» [2, арк. 6]. Вось так у часы паступовага разгортвання вульгарызатарскай крытыкі К. Якаўчык выступаў абаронцам “Узвышша” – згуртавання, з якім яго звязвалі ідэйна-светапоглядныя, ды і проста асабістыя сувязі.

Іншы ўзвышаўскі крытык Антон Адамовіч прыгадвае сяброўскую сустрэчу ў 1927 г. на маскоўскай кватэры кампазітара Міколы Равенскага, падчас якой К. Якаўчык узяў томік Эдгара По і прадэкламаваў прысутным вядомы верш “Воран”. «Прачытаны Якаўчыкам у ангельскім арыгінале, верш гэты нек ашаламаніў нас. І я, ды і мае менскія сябры, упяршыні ў жыцці чулі жывую ангельскую мову, дарма, што ня з вуснаў жывога, запраўднага Ангельца ці Амэрыканца. <...> ...Найбольш уражалі новыя, ніколі ня чутыя, гучэньні, нейкія быццам-бы церпкія, калі-б можна было браць іх на смак. Асабліва гэтае паўтаранае рэфрэнам слова “nevermore” – ну зусім жа краканьне таго Ворана, што толькі яго і ведаў...» Паэты абмеркавалі пытанне перада-

чы гэтага эфекту сродкамі ўсходнеславянскіх моў, пасля чаго «Якаўчык, ізноў разгарнуўшы той-жа томік По, працытаваў зь ягонага вершу “Званы” (The Bells) кавалак пра “зялезныя званы” (“iron bells”)» [1, с. 75 – 76]. Выдатны знаўца англійскай мовы і аматар англамоўнай паэзіі, К. Якаўчык, аднак, прысвяціў талент перакладам беларускай літаратуры на рускую мову. Дзякуючы яму па-руску выйшлі “Повести и рассказы” (1929) і “Язэп Крушинский” (1931) З. Бядулі, “В глуши Полесья” Я. Коласа (1929), “На изломе” Я. Нёманскага (1930), “Переполох на межах” (1933) і “Сквозь годы” (1935) П. Галавача. Звяртаўся ён не толькі да праявітых перакладаў, але і да паэтычных: ім, у прыватнасці, перастворана хрэстаматыйна вядомая байка “Махальнік Іваноў” К. Крапівы, вершы “На варце” А. Звонака і “Перабежчык” А. Зарыцкага (два апошнія ў суаўтарстве з М. Каурычавым). Увесь гэты час К. Якаўчык працаваў рэдактарам у Маскоўскім дзяржаўным выдавецтве. У 1934 г. ён быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў Беларусі.

На самым пачатку Другой сусветнай вайны Клімент Якаўчык добраахвотна ўступіў у 2-ю стралковую дывізію Народнага апалчэння Сталінскага раёна г. Масквы. Апошні яго ліст да жонкі датаваны кастрычнікам 1941 г. [11, с. 4]. А ў наступным месяцы ён загінуў на фронце, абараняючы ад ворага подступы да Масквы.

У Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва ёсць маленькі і пакуль неапрацаваны фонд К. Якаўчыка. Матэрыялы, што змясціліся ў адной тоўстай папцы, перадалі жонка Наталля Сяргееўна і сын Сяргей Кліментавіч у 1983 г. Фонд складаюць асабістыя дакументы літаратара: заліковая кніжка студэнта Маскоўскага вышэйшага літаратурна-мастацкага інстытута К. М. Якаўчыка (1922 – 1925), водгук аб службе ў Беларускай секцыі Наркамасветы РСФСР (1926), пасведчанне асобы (1928), сяброўскі білет Літфонда СССР (1936), выписка з пастанаўлення Прэзідыума ЦК Саюза работнікаў друку СССР (19.01.1939), даведка пра залічэнне добраахвотнікам у Народнае апалчэнне (31.07.1941), а таксама паведамленне Першамайскага раённага ваеннага камісарыята г. Масквы аб тым, што К. Якаўчык прапаў без вестак.

Паэтычныя і літаратурна-крытычныя творы К. Якаўчыка пакуль прадстаўлены ў фондзе вельмі сціпла: згадаем тут газету “Комсомольская правда” (18.07.1926) з яго вершам “Воля вёсен” і зборнік “Літаратурная творчасць К. М. Міцкевіча (Якуба Коласа)” (Масква, 1927) з артыкулам “Лірыка Якуба Коласа”. Але спадзяёмся, што фонд папоўняць і ксеракопіі іншых публікацый К. Якаўчыка, выяўленыя ў расійскай і беларускай перыёдыцы.

Акрамя гэтага, у папцы захоўваюцца выданні Я. Коласа (“В глуши Полесья”, Масква – Ленінград, 1929) і З. Бядулі (“Язэп Крушинский”, Масква – Ленінград, 1931) у перакладах на рускую мову К. Якаўчыка, а таксама іншыя кнігі з хатняй бібліятэкі перакладчыка і яго сям’і: “Водгулле” Я. Коласа (Мінск, 1922), «Дробязі” жыцьця» П. Галавача (Мінск, 1927), “Сборник белорусской поэзии” (Масква – Ленінград, 1930), “Выбраныя творы” З. Бядулі (Мінск, 1945). Апошняя з пералічаных кніг, мяркуючы па дарчым надпісе, належала перакладчыку Яўгену Мазалькову, які, у сваю чаргу, атрымаў яе “на памяць аб Бядулі” ад удавы пісьменніка – Марыі Ісакаўны Плаўнік-Бядулі.

Частка дакументаў Клімента Якаўчыка захоўваецца ў Расійскім дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва (РГАЛИ). Гэта – асабістая справа Клімента Якаўчыка, студэнта Вышэйшага літаратурна-мастацкага інстытута імя В. Я. Брусава (ф. 596, воп. 1, адз. зах. 851), аўтабіяграфія (ф. 66, воп. 1, адз. зах. 1379), рукапісы вершаў (ф. 66, воп. 1, адз. зах. 1347), ліст да паэта Івана Белавусава ад 28.11.1920 г. (ф. 66, воп. 1, адз. зах. 1064), аўтограф і машынапіс рамана “Бацькаўшчына” Кузьмы Чорнага ў перакладзе (неапублікаваным!) Клімента Якаўчыка (ф. 613, воп. 1, адз. зах. 4943), дакументы, звязаныя з выданнем твораў Якуба Коласа ў рускім перакладзе (ф. 613, воп. 1, адз. зах. 4865).

Спіс літаратуры

1. **Адамовіч, А.** Лірнік краіны ветлай (З успамінаў пра Міколу Равенскага) / А. Адамовіч // Полацак (Кліўленд, ЗША). – 1994. – № 7-8.
2. **Бэндэ, Л. А.** Прорыв уродства : [Аўтограф крытычнага водгуку] / Л. А. Бэндэ // БДАМЛМ. – Фонд 66. – Воп. 1. – Адз. зах. 104.
3. **Дубоўка, У.** “Я казаў вам шчырую праўду пра той час” : Лісты да Я. Саламевіча / У. Дубоўка // Тэрмапілы. – 2007. – № 11.
4. **Ков, Т.** Литературная Белоруссия / Т. Ков // Читатель и писатель (Москва). – 1928. – 12 мая.
5. **Кулемкин, А. Ф.** Есенин и студенты / А. Ф. Кулемкин // Воспоминания о Сергее Есенине; под ред. Ю. П. Прокушева. – М. : Московский рабочий, 1975.
6. **Кундзіш, К.** Sine ira et studio : Агляд паэзіі Цішкі Гартнага / К. Кундзіш // Узвышша. – 1927. – № 3.
7. **Кундзіш, К.** “Альбо грай, альбо скрыпку аддай...” : Зборнік вершаў А. Александровіча “Угрунь” / К. Кундзіш // Узвышша. – 1927. – № 5.
8. **Кундиш, И.** Молодая белорусская литература : Очерк / И. Кундиш // Красная Нива (Москва). – 1927. – № 16.
9. **Мушынскі, М. І.** Беларуская крытыка і літаратуразнаўства : 20 – 30-я гг. / М. І. Мушынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975.
10. **Садовая-Кудринская ул., дом 7** [Электронны ресурс]. – Режим доступа : <http://www.apartment.ru/Article/48799137.html>. – Дата доступа : 7.10.2013.
11. **Цыхун, А.** Сын Принеманского края / А. Цыхун // Сельская новь (Гродно). – 1983. – 1 февр.
12. **Якаўчык, К. М.** Лірыка Якуба Коласа / К. М. Якаўчык // Літаратурная творчасць К. М. Міцкевіча (Якуба Коласа) : Зборнік артыкулаў. – М., 1926.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

ЛЮТЫ

1 лютага – 110 гадоў з дня нараджэння Рыгора Качаткова (1904 – 1968), акцёра, народнага артыста Узбекістана, народнага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Ларысы Талкачовай, піяністкі, канцэртмайстра, заслужанай артысткі Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Віктара Яўсеева, жывапісца, графіка

2 лютага – 100 гадоў з дня нараджэння Сімы Нісневіч (1914 – 1985), музыкантаўцы, педагога

70 гадоў з дня нараджэння Льва Вяўніка, спевака, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Івана Капыловіча, празаіка

3 лютага – 95 гадоў з дня нараджэння Васіля Сакалова (1919 – 1990), празаіка, нарысіста, паэта

4 лютага – 85 гадоў з дня нараджэння Лявона Баразны (1929 – 1972), жывапісца, графіка, акварэліста, мастацтвазнаўцы

80 гадоў з дня нараджэння Арсеня Ліса, фалькларыста, літаратуразнаўцы, краязнаўцы

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Пашчасцева, графіка

5 лютага – 125 гадоў з дня нараджэння Івана Хозерава (1889 – 1947), рускага і беларускага мастацтвазнаўцы, гісторыка архітэктуры

6 лютага – 100 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Куляшова (1914 – 1978), паэта, перакладчыка, сцэнарыста, народнага паэта Беларусі, заслужанага работніка культуры Украіны

80 гадоў з дня нараджэння Марыны Пятровай, артысткі балета, педагога, заслужанай артысткі Беларусі

7 лютага – 80 гадоў з дня нараджэння Савелія Паўлава, празаіка, публіцыста, гісторыка

8 лютага – 100 гадоў з дня нараджэння Валянціна Таўлая (1914 – 1947), паэта, літаратуразнаўцы, дзеяча нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі

10 лютага – 105 гадоў з дня нараджэння Элі Кагана (1909 – 1944), паэта, празаіка. Пісаў на ідыш

70 гадоў з дня нараджэння Ігара Уласава (паводле іншых звестак, нар. 11 лютага), жывапісца

11 лютага – 150 гадоў з дня нараджэння Люцыяна Уземблы (1864 – 1942), гісторыка культуры, краязнаўцы, калекцыянера

12 лютага – 90 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Капусціна (1924 – 1996), празаіка, публіцыста, перакладчыка

14 лютага – 100 гадоў з дня нараджэння Паўла Масленікава (1914 – 1995), мастака тэатра, жывапісца, мастацтвазнаўцы, педагога, народнага мастака Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Тамары Пастунінай (1924 – 1981), спявачкі, педагога, заслужанай артысткі Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Скараходава, музыканта, педагога, грамадскага і дзяржаўнага дзеяча, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

Працяг на с. 38.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Скарбы мовы

КАТЭГОРЫЯ ЎЗРОСТУ Ў БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

ПЕРЫЯД ЖЫЦЦЯ ЧАЛАВЕКА І ЯГО АЦЭНКА

Нацыянальная мова – найважнейшы фактар, які дазваляе далучыцца да этнічнай свядомасці. Спецыфіка нацыянальнага характару і менталітэту адлюстравана менавіта ў нацыянальнай мове. Мова выконвае мноства функцый, сярод якіх вылучаецца “карцінаўтваральная”. Моўная карціна свету – гэта нацыянальная спецыфічная мадэль успрымання і адлюстравання рэчаіснасці, якая рэпрэзентуецца ўсёй сістэмай і падсістэмамі мовы і маўлення. Фразеалогія як частка сістэмы нацыянальнай мовы актыўна ўдзельнічае ў стварэнні моўнай карціны свету, чым дапамагае больш глыбокаму і адэкватнаму адлюстраванню аб’ектыўнай рэчаіснасці. Спецыфіка моўнага авалодвання рознымі элементамі рэчаіснасці даследуецца на матэрыяле розных канцэптаў – фрагментаў моўнай карціны свету, у нашым выпадку фрагментаў фразеалагічнай карціны свету.

Выбар фразеалагізмаў абумоўлены высокім узроўнем цікавасці да гэтых адзінак мовы ўвогуле і іх асаблівым узроўнем “культураноснасці” ў прыватнасці.

Мэтай нашага даследавання стала семантычнае і лінгвакультуралагічнае апісанне катэгорыі ўзросту як фрагмента беларускай моўнай карціны свету, рэпрэзентаванага фразеалагічнымі адзінкамі беларускай мовы. Катэгорыя ўзросту як мікрамадэль беларускай культуры ўдзельнічае ў фарміраванні ўяўлення пра цэласны вобраз чалавека. Цэнтральны вобраз моўнай карціны свету – вобраз чалавека, які разумеецца як “канцэнтраванае ўвасабленне сутнасці тых уяўленняў пра чалавека, якія аб’ектываваны ўсёй сістэмай семантычных адзінак, структур і правілаў той ці іншай мовы” [1, с. 8]. Сістэмнае і шматаспектнае вывучэнне вобраза чалавека накіравана на выяўленне істотных катэгарыяльных прыкмет чалавека як аб’екта фразеалагізмаў, з аднаго боку, і знаходжання агульных параметраў (чалавек і свет) – з другога.

Паводле тлумачальнага слоўніка *ўзрост*: 1) ‘перыяд, ступень у развіцці, росце чалавека,

жывёліны, расліны’; 2) ‘колькасць пражытага часу, гадоў’ [2, с. 684]. У псіхалогіі *ўзрост* – “катэгорыя, якая служыць для абазначэння часавых характарыстык індывідуальнага развіцця” [3, с. 58], а таксама “катэгорыя, якая служыць для дэнатацыі-індэксацыі-рэгістрацыі часавых характарыстык-мадальнасцей, крытэрыяльных фактараў, што датычаць таго ці іншага індывіда або прадметаў анталогіі-быцця навакольнага свету” [4, с. 75]. У першым выпадку пра ўзрост псіхологі мяркуюць як пра “яксна своеасабліваю ступень антагенетычнага развіцця, якая абумоўлена заканамернасцямі фарміравання арганізма, умовамі жыцця, навучання і выхавання і якая мае канкрэтнае гістарычнае паходжанне” [3, с. 59], а ў другім выпадку ўзрост суадносіцца з храналагічнымі паказчыкамі развіцця асобы, і тады “звычайна вылучаюць: маленства – ад нараджэння да 1 года; ранні перыяд дзяцінства – ад 1 да 3 гадоў; дашкольны перыяд – ад 3 да 7; малодшая школьная фаза – ад 7 да 12; малалецтва – ад 12 – да 17; юнацкі ўзрост – ад 17 да 22; маладосць – ад 22 да 30; сталасць – ад 30 да 55; старасць – ад 55 і вышэй” [4, с. 75]. Такая перыядызацыя дазваляе падзяліць жыццёвы шлях суб’екта на пэўныя фазы.

Цяпер прасочым рэпрэзентацыю і азначэнне ўзросту ў фразеалогіі беларускай літаратурнай мовы, для чаго метадам суцэльнай выбаркі са “Слоўніка фразеалагізмаў беларускай мовы” І. Лепшава мы вылучылі больш за 70 фразеалагічных адзінак з агульным значэннем ‘ўзрост’ [5]. Колькасць фразеалагізмаў сведчыць пра актуальнасць катэгорыі ўзросту ў свядомасці народа, а для нас – пра магчымасць выявіць адзін з фрагментаў фразеалагічнай карціны свету беларусаў, які не быў аб’ектам вывучэння ў беларускім мовазнаўстве.

Аналіз выяўленых фразеалагізмаў дазваляе падзяліць іх на некалькі груп паводле храналогіі ўзросту, ці ўзроставага перыядаў, хоць, адразу зазначым, яны не зусім дакладна адпавядаюць падзелу па гэтым паказчыку ў псіхалогіі

(гл. вышэй), што і выяўляе іх каштоўнасць для спазнання.

У беларускіх фразеалагізмах адлік часу жыцця чалавека пачынаецца ад нараджэння (з'яўленне на свет 'нараджэнне каго-н.>'; з'яўляцца на свет 'нараджацца, пачынаць жыць'; пайсці на свет 'нарадзіцца, пачаць жыць'; прыходзіць на свет 'нараджацца, пачынаць жыць'; прыход на свет 'нараджэнне каго-н.>') і заканчваецца смерцю (пайсці ў магілу, аддаваць богу душу, адпраўляцца на той свет, дух выпусціць, душой загавець, заснуць вечным сном, адкідаць / адкідваць канькі, аддаваць канцы, аддаваць духі, адкідаць капыты, адкідваць хвост, адпраўляцца да абрама на піва, адыходзіць з гэтага свету, адыходзіць у вечнасць, адыходзіць у іншы / лепшы свет, выпроставаць ногі, выцягнуць ногі, даваць дуба, дух выпусціць, дух спускаць, духу не ўказаць, загадаць доўга жыць, задзіраць капыты, задзіраць ногі, замуж за <пана> Пясоцкага збірацца, заснуць на векі, згарнуць рукі, з капылоў <далоў>, лажыцца ў магілу, на паповы сані збірацца, пачыць у бозе, складваць рукі, сыходзіць са сцэны 'паміраць / памерці') ці акрэсліваецца пачатак і канец поўнага перыяду жыцця чалавека.

Пры гэтым увесь час жыцця чалавека ад з'яўлення да знікнення як бы "высвечваецца" скрозь шэраг фразеалагізмаў з агульным значэннем 'храналогія жыцця', паказваючы паступовае развіццё чалавека, якое ілюструе найважнейшыя этапы жыцця.

Так, вылучаецца група фразеалагізмаў, якія пазначаюць самы першы перыяд развіцця чалавека – маленства: ад / з калыскі 'з самага маленства'; з матчыным малаком і з малаком маці 'з дзіцячага ўзросту, з самых ранніх гадоў'; з пялёнак 'з самага маленства'. Кампаненты фразеалагізмаў калыска, пялёнкі, малако маці выступаюць кваліфікатарамі адзначанага перыяду ўзросту, падкрэсліваецца асаблівая роля матчынага малака. Метафарычная аснова фразеалагізмаў усмоктаваць з малаком маці і ўсмоктаваць з матчыным малаком 'цвёрда засвойваць з самых ранніх гадоў' пабудавана не толькі на суднясенні першаснага і другаснага ў іх сэнсе, але на аснове пэўных уяўленняў, усведамлення ролі малака маці ў жыцці чалавека.

У адным фразеалагізме – стаяць напроці свайго веку 'быць у маладым узросце, толькі пачынаць жыць' – як быццам бы засяроджваецца ўвага на дзіцячым узросце ('пачынаць жыццё'), аднак адметнасцей гэтага перыяду жыцця ў ім не выяўляецца і найбольш акцэнтуюцца ўвага на маладосці і ўсім наступным перыядзе жыцця чалавека, пра што сведчыць, па-першае, кампа-

нент *век*, які часткова захоўвае значэнне гэтай лексемы ў свабодным выкарыстанні ('жыццё, перыяд існавання каго-, чаго-н.' [6, с. 474]), па-другое, частка дэфініцыі фразеалагізма ('быць у маладым узросце').

Паводле лексемы-кампанента *маладосць* у складзе групы некалькіх фразеалагізмаў можна было б меркаваць пра наяўнасць яшчэ аднаго перыяду – маладосці. Але дэфініцыі фразеалагізмаў, па-першае, могуць быць, як, напрыклад, у фразеалагізме *першая маладосць* 'самы першы поспех', зусім не звязаны з катэгорыяй узросту, праўда, на нашу думку, ілюстрацыя гэтай адзінкі ў фразеалагічным даведніку ўсё ж выяўляе сувязь з пэўным перыядам жыцця чалавека – маладосцю: *Я памятаю, як у гады першай маладосці мне заўсёды хацелася на ўсю ноч аставацца з тымі хвоямі* (К. Чорны) [5, т. 2, с. 14]; па-другое, выяўляюць новы перыяд жыцця – пажылы ўзрост, сталасць, як фразеалагізм *другая маладосць* 'час прыліву новых сіл, творчай энергіі або ўзнікнення каханьня ў пажылыя гады'; *не першай маладосці* 'не малады, сталага ўзросту, сярэдніх гадоў'. Да апошніх далучаюцца фразеалагізмы *кроў з малаком* 'здоровы, моцны, у росквіце' і ў <самым> саку 'ў поўным росквіце фізічных сіл', якія, відавочна, звязаны як з маладосцю, так і са сталасцю.

Пераходным перыядам у жыцці чалавека выступаюць пажылыя гады, калі чалавек яшчэ ў сіле, але яго выдае ўзрост: *бабіна лета* 'час прыліву новых сіл, творчай энергіі або ўзнікнення каханьня ў пажылыя гады'.

І апошні цыкл жыцця чалавека – старасць, якой у беларускай фразеалогіі адпавядае найбольшая колькасць фразеалагізмаў: *порах сыплецца, параня сыплецца, пясок сыплецца* з агульным значэннем 'хто-н. вельмі стары, слабы'; *да сівых валасоў* 'да старэчага ўзросту, да глыбокай старасці (дажыць, застацца і інш.)'; *глядзець на той свет* 'дажываць свой век, быць бліжнім да смерці'; *адной нагой стаяць у магіле (у труне)* 'дажываць сваё жыццё, быць бліжнім да смерці (звычайна пра хворага ці старога чалавека)'; *глядзець у магілу / у труну* 'дажываць свой век, быць бліжнім да смерці (пра старога ці хворага чалавека)'; *на схіле дзён / жыцця* 'ў глыбокай старасці'; *на старасці дзён* 'у пажылым узросце'; з *кірмашу ехаць* 'блізіцца да канца свайго жыцця'; *зямлёй пахнуць* 'дажываць сваё жыццё, быць бліжнім да смерці (звычайна пра хворага ці слабога чалавека)'; *песенька / песня спета* 'чыё-н. жыццё блізіцца к канцу'; *на схіле дзён / жыцця* 'ў глыбокай старасці' і інш.

Кожны перыяд жыцця мае пэўныя адметнасці, але ў фразеалогіі найбольш кантрасна

адзначаюцца два: маладосць і старасць. Для першага характэрны сіла, прыгажосць, калі *кроў кіпіць, кроў з малаком* і чалавек у *<самым> саку*; для другога – слабасць, калі *порах сыплецца, паракня сыплецца, пясок сыплецца*, калі змяняецца колер валасоў (*да сівых валасоў*), калі погляды скіраваны на той свет, да магілы ці труны і інш.

Як відаць, у беларускай моўнай карціне свету па-ранейшаму актуальная семантычная апазіцыя *маладосць – старасць*, адна з самых старажытных. Фразеалагізмы сведчаць, што два перыяды жыцця чалавека супастаўляюцца не толькі паводле яго ўзросту, але і як вынік пражытых гадоў, досведу, калі станоўчы вобраз дарослага, вопытнага чалавека супрацьпастаўляецца вобразу чалавека маладога, нявопытнага.

У фразеалагізмах беларускай мовы ўзрост старэйшага пакалення, ці старасць, адзначаецца разам ці неадрыўна ад набытага вопыту, на аснове чаго вылучаецца семантычная мадэль фразеалагізмаў са значэннем ‘сталы ўзрост + вопыт’: *стары верабей, стрэляны верабей, стары воўк, стрэляны воўк, стрэляная птушка*, якія маюць агульную дэфініцыю ‘вельмі вопытны, спрактыкаваны чалавек’.

Для наймення маладога пакалення адзначаецца ўзрост і нявопытнасць, што і ілюструе семантычная мадэль ‘малады ўзрост + нявопытнасць’: *на маладосці <гадоў>* ‘з-за нявопытнасці і недастатковай сталасці’; *молада-зелена* ‘нявопытны, наіўны па маладосці гадоў’; *малако на губах не абсохла / не высахла / не павысыхала і нос не дарос* ‘хто-н. малады і зусім нявопытны’; *жаўтаротае птушаня* ‘вельмі малады, нявопытны’.

Адсутнасць вопыту ў маладых – гэта нармальнае становішча, для набыцця вопыту патрэбны гады жыцця. Але нявопытнасць маладых – уласцівасць зменная, таму ў асобных выпадках у фразеалогіі фіксуецца вопыт і маладых людзей, які ў маладым узросце ўспрымаецца як нейкая выключная з’ява, як унікальнасць, як дар Божы, што і рэпрэзентуецца фразеалагізмамі, утворанымі паводле мадэлі ‘малады ўзрост + вопыт’: *малады ды ранні* і з *маладых ды ранні* ‘не па гадах вопытны, спрытны, выкрутлівы’. Названыя фразеалагізмы могуць выкарыстоўвацца як са станоўчай ацэнкай, калі, напрыклад, гэта асаблівасць датычыць пэўных здольнасцей у працы, розуму маладога чалавека (напрыклад, як у сказе К. Крапівы *Ах і праўнук! Малайчына! З маладых, відаць, ды ранні*), так і з адмоўнай, калі чалавек вызначаецца негатыўнымі паводзінамі (напрыклад, як у сказе Р. Сабаленкі *Нешта ты з маладых ды ранні*) [5, т. 2, с. 14].

Катэгорыя ўзросту цесна звязвае кагнітыўныя катэгорыі часу і развіцця, што прадвызначаюць яго змест. Развіццё – катэгорыя, якая дазваляе апісаць працэсы змянення станаў матэрыяльнай або духоўнай сістэм, што адбываюцца пры ўмове захавання іх асновы, як бы зыходнага стану, інтэграцыйнай якасці, і гэта робіць дадзены аб’ект сістэмай. У адпаведнасці з аб’ектыўнымі заканамернасцямі развіцця для чалавека характэрна мноства змяненняў (як у фізічных, так і ў духоўных адносінах). У фразеалогіі адлюстроўваецца набор індывідуальных рыс, якія адрозніваюць чалавека ад астатніх і забяспечваюць тоеснасць успрымання яго асобы на працягу ўсяго жыцця.

Такім чынам, спецыфічнасць катэгорыі ўзросту праяўляецца ў багатым аксіялагічным змесце: узрост чалавека з’яўляецца аб’ектам ацэнкі як у аспекце знешняга вобліку, так і ў аспекце ўнутраных, духоўных, інтэлектуальных якасцей чалавека, яго паводзін. Уяўленне пра ўзрост абавязкова ўключае нарматыўны аспект, паколькі ўзрост звычайна суадносіцца з пэўнымі характарыстыкамі чалавека, якія ўласцівы яму на адпаведнай жыццёвай стадыі, што дазваляе выказаць ацэначнае меркаванне. Ёсць падстава гаварыць пра цесную сувязь прыроды, чалавека і матэрыяльнага свету. Уяўленне пра час, які змяняецца на працягу гістарычнага развіцця і абрастае вобразамі і сімваламі, – неад’емны кампанент уяўлення чалавека пра сусвет увогуле і пра сябе ў прыватнасці. Фразеалагізмы з агульным значэннем ‘узрост’ дакладна ілюструюць узаемадзеянне мыслення, рэальнасці жыцця і мовы як сродку выражэння думак, уяўленняў пра свет і сябе, стэрэатыпаў, эталонаў, уласцівых пэўнаму калектыву.

Спіс літаратуры

1. **Одинцова, М. П.** Лингвоантропологические исследования омских русистов (1990 – 2002) / М. П. Одинцова // Вестник ОмГУ. – 2000. – № 2. – С. 5 – 13.
2. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы.** – Мінск : БелЭн, 2002.
3. **Психология** : словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990.
4. **Юрчук, В. В.** Современный словарь по психологии / В. В. Юрчук. – Минск : Элайда, 2000.
5. **Лепешаў, І. Я.** Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008.
6. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977. – Т. 1.

Марына БУРАКОВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

КУЛЬТУРНА-НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЭРЭАТЫПЫ І ЭТАЛОНЫ Ў САМАТЫЧНАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ БЕЛАРУСАЎ

УДК 811.161.3'373:398.95(=161.3):316.722

У артыкуле ў лінгвакультуралагічным аспекце даследуюцца станоўчыя эталоны і стэрэатыпныя ўяўленні ў саматычнай фразеалогіі беларускай мовы; раскрываецца культурна-нацыянальная інфармацыя, якая закадзіравана ва ўнутранай форме фразеалагічных адзінак; вызначаецца сувязь вобразаў, пакладзеных у аснову фразеалагічных адзінак, з нацыянальна-культурным светаразуменнем носьбітаў беларускай мовы.

Ключавыя словы: *фразеалагічная адзінка, саматычны кампанент, стэрэатып, эталон.*

In the article in the linguo-cultural aspect the stereotypes and models of the somatic phraseology of the Belarusian language are researched; the cultural-national information which is encoded in internal form of the phraseological units is revealed; the connection of the images, which are the basis of the phraseological units, with national-cultural interpretation of worldview of native speakers of the Byelorussian language is determined.

На сучасным этапе даследаванняў лінгвістыка характарызуецца зваротам да мовы ў цеснай сувязі з мысленнем, а таму і да вывучэння моўнай карціны свету ўвогуле і да яе фрагментаў у прыватнасці. Працэс апісання моўнай карціны свету звязаны з рэканструкцыяй пэўнай падсістэмы ведаў носьбіта мовы, якая адлюстроўвае спазнанне чалавекам сябе і навакольнай рэчаіснасці праз і з дапамогай свайго цела: асоба праецыруе яго структуру на сусвет, у выніку чаго часткі цела займаюць цэнтральнае месца ў культурнай карціне свету.

Сувязь найменняў частак цела, або саматызмаў, з навакольным светам абумоўлівае сімвалічнае ўспрыманне іх функцыянавання, што найбольш яскрава выяўляецца ў фразеалагічных адзінках (ФА), якія ўтрымліваюць назапашаныя стагоддзямі вопыт і веды іх носьбітаў. Даследаванне фразеалогіі дазваляе ўстанавіць сувязь з ментальнай культурай народа, што ілюструецца вобразна-асацыятыўным комплексам ФА; ён, у сваю чаргу, узаемадзейнічае “з сістэмай эталонаў, стэрэатыпаў і г. д., якая выпрацавана ў сістэме народнага светаўспрымання” [7, с. 12].

Мэта артыкула – інтэрпрэтаваць саматычныя ФА беларускай мовы з улікам закадзіраваных у іх унутранай форме культурна-нацыянальных стэрэатыпных уяўленняў і эталонаў. Стэрэатыпы – гэта пэўныя вобразы і паняцці ў свядомасці асобы або цэлага калектыву, якія валодаюць трывала замацаванай за імі семантыкай, матэрыялізуюцца ў маўленні праз словы, спалучэнні слоў ці ФА і ствараюць культурнамоўны вобраз. Пад эталонам, услед за В. Тэліяй, мы разумеем “характаралагічную вобразную падмену якасцей чалавека або прадмета нейкай рэаліяй – персонай, натуральным аб’ектам, рэччу, якія становяцца знакам якасці, што дамінуе ў іх з пункту погляду штодзённа-культурнага вопыту” [11, с. 242].

Лінгвакультуралагічны аналіз беларускіх ФА з саматычнымі кампанентамі дазваляе выявіць у іх межах разнастайныя культурна-нацыянальныя стэрэатыпныя ўяўленні і эталоны. У сувязі з тым, што ФА ў значнай ступені ўласціва катэгорыя ацэначнасці, яны размяркоўваюць “з’явы на адмоўныя і станоўчыя” [10, с. 232]. У межах артыкула спынім увагу на беларускіх ФА, якія маюць выразна пазітыўны ацэначны характар. Так, у ФА з кампанентам *горб* знаходзіць адлюстраванне стэрэатыпнае ўяўленне пра цяжкую працу: *гнуць <свой> горб* ‘выконваць цяжкую работу; мардаваць сябе працай’, ‘працаваць на каго-н., быць у каго-н. у заняволенні’; *на чужым гарбу ў рай ехаць* ‘карыстаючыся плёнам чужой працы дамагацца сваёй карыслівай мэты’ і інш. Вобраз ФА заснаваны на сімвалізацыі выгляду чалавека: *горб* утвараецца ў выніку скрыўлення пазваночніка або грудной клеткі праз выкананне пэўнай працы [12, с. 154]. У ФА *сваім гарбом* ‘непасрэднай цяжкай працай (жыць, нажываць, здабываць і пад.)’ саматычны кампанент *горб* фігуруе як эталон цягавітасці.

Фразеалагічная адзінка *пагрэць лоб* ‘старанна, да поту папрацаваць’ таксама ілюструе звязаную з фізічным дзеяннем стэрэатыпную сітуацыю ‘цяжка працаваць’. У іншай ФА з кампанентам *лоб* (*сямі пядзей у лбе* ‘вельмі разумны, здольны, здатны’) рэпрэзентуюцца ўжо не толькі фізічныя (знешнія, відавочныя), але і ментальныя асаблівасці: высокі лоб характарызуе чалавека як разумную асобу. Пабудаваны на метаніміі вобраз ФА абумоўлівае яе эталоннасць: фразеалагізм у цэлым выступае адзінкай вымярэння разумовых здольнасцей.

“Беларускаму нацыянальнаму характару практычна ва ўсе часы... былі ўласцівы мужнасць і вынослівасць, жыццёстойкасць і нескаронасць” [5, с. 204]. Менавіта гэтыя стэрэатыпныя рысы выяўляюцца ў ФА з кампанентамі *галава, грудзі, лоб: падстаўляць галаву / лоб пад*

кулі ‘рызыкаваць жыццём у баі’; *стаяць грудзьмі* ‘мужна абараняць каго-, што-н.’ і інш. Цікава, што сінонімы апошняй ФА – аднаструктурныя фразеалагізмы *стаяць гарой* і *стаяць сцяной* ‘усімі сродкамі абараняць каго-, што-н.’, дзе кампаненты *гара* і *сцяна* выступаюць кантэкстуальнымі сінонімамі саматызму *грудзі*, бо назоўнікі *гара* і *сцяна* – сімвалы перашкоды, надзейнай абароны і непранікальнасці. Саматызм *грудзі* выяўляе пералічаныя якасці толькі ў межах фразеалагічнага кантэксту, а таму выступае квазісімвалам.

Неад’емная рыса беларускага менталітэту – гасціннасць, што і рэпрэзентуюць ФА з *мілай душой* ‘з вялікай радасцю, ахвотай (аддаць, пачаставаць, адносіцца і пад.)’; з *распасцёртымі рукамі* ‘прыветна, гасцінна, з вялікім задавальненнем’ і інш. Моўнае значэнне і культурны змест пералічаных ФА абумоўліваюць іх асаблівую ролю ў маўленні – характарызаваць адносіны чалавека да каго-ці чаго-н.

Паклон як этыкетны знак прывітання, развітання ці згоды быў шырока распаўсюджаны ў мінулым. У залежнасці ад ступені інтэнсіўнасці выканання паклону ФА змяшчаюць і перадаюць разнастайныя яго віды (*кланяцца ў ногі, падаць на калені* ‘прыніжана прасіць аб чым-н.’; *схіляць галаву* ‘прызнаваць сябе пераможаным, паддавацца каму-н.’, ‘пакланяцца каму-, чаму-н.’ і інш.), аднак указанне на стандартную стэрэатыпна-этыкетную форму паводзін змяшчаецца толькі ў ФА *біць чалом* ‘пачціва кланяцца, вітаючы каго-н.’, ‘пачціва прасіць каго-н.’, ‘з глыбокай пачціваасцю ставіцца да каго-н., вітаючы што-н.’. Ва ўнутранай форме гэтай і падобных ФА знаходзяцца архетыпавае проціпастаўленне “верх – ніз”, а таксама ўяўленні носьбіта мовы пра цела як пра адзінку вымярэння прасторы.

Адна з прызнаных станоўчых стэрэатыпных рыс беларусаў – шчырасць. Такая адметнасць рэпрэзентуецца ФА з варыянтнымі кампанентамі *душа* / *сэрца*: *ад чыстага сэрца* / *душы* ‘з усёй шчырасцю, непрытворна, зусім адкрыта, чыстасардэчна’; *ад шчырага сэрца* / *душы* ‘з усёй шчырасцю, непасрэднасцю, адкрытасцю’; з *адкрытай душой* / *сэрцам* ‘вельмі шчыра (рабіць што-н.)’ і інш. Наяўнасць варыянтнасці кампанентаў звязана з падобным сімвалічным успрыманням іх ролі носьбітамі беларускай мовы: *душа* і *сэрца* – “органы” пачуццяў чалавека. Акрамя таго, менавіта *сэрца* – “месца знаходжання душы, канцэнтраванне жыццёвай сілы” [9, с. 156], а разам гэта ўніверсальні: “душа і сэрца – самае патаемнае месца для захавання вобразаў, успамінаў... месца лакалізацыі пачуццяў” [3, с. 412].

У ФА як *вока ў лобе* ‘самае дарагое, што ёсць, засталася ў каго-н.’; *як вока, як зрэнку вока* ‘вельмі старанна, клопатліва’ саматычныя кампаненты *вока* / *зрэнка* выступаюць эталонам вызначэння каштоўнасці. Названыя ФА сведчаць, што вочы – гэта не толькі асноўны сродак успрымання чалавекам рэчаіснасці, але і галоўны орган, з дапамогай якога адбываецца яе асэнсаванне.

Праз вобразы ФА як *вока* ‘вельмі (поўны), роўны з берагамі’ і *на поўнае вока* ‘вельмі добра, уволю’, якія суадносяцца з саматычным кодам культуры, рэпрэзентуецца эталоннае ўяўленне пра вока як пра адзінку вымярэння. З аднаго боку, вока выступае мерай паўнаты, з другога – мерай абсалютна камфортнага стану чалавека, што дасягаецца ў выніку добрага сну. А ў цэлым ФА выконваюць ролю эталона вымярэння напоўненасці, паўнаты выканання дзеяння.

Яшчэ адзін эталон вымярэння плошчы і гарызантальнай адлегласці выяўляецца ў ФА *наколькі хапае вока* ‘на вялікай прасторы ў наваколлі; як толькі можна далёка бачыць’; *як вокам кінуць* ‘на вялікай прасторы ў наваколлі’. А ў ФА як *вокам згледзець* кампанент *вока* не толькі эталон вымярэння плошчы (‘на вялікай прасторы ў наваколлі’), але і эталон хуткасці (‘адразу ж, вельмі хутка, імгненна зрабіць што-н.’). У ФА ў *міг вока, у імгненне вока, у момант вока* саматычны кампанент выступае эталонам хуткасці, нават імгненнасці. Узнікненне пералічаных ФА звязана з тым, што мірганне павека – самы хуткі рух, які можа зрабіць чалавек [2, с. 370]. Зыходзячы з адзначанага, можна сцвярджаць, што саматызм *вока* набывае ў мове культуры сэнс інструмента – эталона вымярэння значнасці, адлегласці, плошчы і часу.

Вобраз абсалюту рэпрэзентуюць ФА са структурай спалучэння аднародных членаў, звязаных злучнікавай сувяззю: *душой і целам* ‘усёй істотай, цалкам, ва ўсіх адносінах’; *рожкі ды ножкі* ‘нічога, амаль нічога ці зусім нічога не (засталося ад чаго-, каго-н.)’; *рукамі і нагамі* ‘рашуча і неадступна (быць супраць чаго-н., уперціся і пад.)’ і інш. Такія ФА выступаюць у ролі эталона цэласнасці пры візуальнай ацэнцы чалавека ці эталона паўнаты праяўлення якой-небудзь якасці асобы.

Часам для адлюстравання пэўнай эталоннай характарыстыкі чалавека звяртаецца ўвага на яго знешні выгляд, выраз твару або фізічныя асаблівасці. Напрыклад, узнікненне ФА *валасатая рука* ‘актыўнае спрыянне, аказанне пратэксцыі; блат’, ‘хто-н. мае заступніка, які можа паспрыяць, аказаць падтрымку’ тлумачыцца ўяўленнямі славян пра валасы як “адзін з самых старажытных сімвалаў множнасці і, такім чынам, сімвалаў

багацця, урадлівасці, пладавітасці” [13, с. 182]. У той жа час “у самых розных вобразных устойлівых спалучэннях лексема *волас* выступае эталонам чаго-небудзь нязначнага, дробнага і т. п.” [4, с. 143]: *вісець на валаску* ‘аказвацца ў вельмі ненадзейным, небяспечным становішчы’; *на волас* ‘трошчакі, ледзь-ледзь’, ‘ніколькі, зусім (не заснуць, не прыбавіць і пад.)’ і інш.

Сярод кампанентаў ФА вялікую цікавасць выклікаюць саматызмы *барада* і *вусы* (*браць Бога за бараду* ‘дасягаць вяршынь беззаганнасці, бездакорнасці’; *матаць на вус* ‘цвёрда запамінаць, улічваць на будучае’; *самі з вусамі* ‘не горшыя за іншых’). Адзначаныя саматызмы “ўспрымаюцца носьбітамі мовы ў якасці партрэтных рыс абавязкова сталага мужчыны, а таму, як можна меркаваць, характарызуюць якасці чалавека, што дасягаюцца ў пэўным узросце, набываюцца з вопытам. У сімвалічным сэнсе названыя словы атаясамліваюцца з лексэмамі *стары*, *умудроны*, з’яўляюцца паказчыкамі жыццёвых дасягненняў” [6, с. 43].

ФА *кроў* з *малаком* ‘здоровы, моцны, у росквіце’, ‘вельмі прыгожы’, ‘свежы, румяны’, *кроў адхлынула ад твару* ‘хто-н. збялеў з якой-н. прычыны’ аб’яднаны кампанентам *кроў*, ужыванне якога тлумачыцца, па-першае, сімвалічным значэннем крыві, паколькі лічыцца, што яна цэнтр і сімвал сілы, месца знаходжання душы; па-другое, яе разнастайнымі рытуальна-магічнымі функцыямі [1]. Такая агульная сімволіка лексэмы *кроў*, што ўзнікла ў выніку інтэрпрэтацыі протасітуацыі, пакладзенай у аснову ФА, дазваляе суаднесці названы кампанент з нацыянальна-культурнымі эталонамі здаровага, прыгожага, румянага чалавека ці бледнага з якой-небудзь прычыны.

Кампанент *цела* ў складзе ФА ў *цэле* ‘поўны, сыты’ выступае эталонам здаровага чалавека, а ў ФА *спадаць з цела* ‘худзец’ і ў *чорным цэле* ‘надгаладзь, без дастатковага харчавання’ – наадварот.

Нярэдка ў беларускай фразеалогія людзі надзяляюцца нехарактэрнымі для іх часткамі цела, якія “запазычваюцца” ў жывёл. Вобразы такіх ФА ўзыходзяць да міфалагічных уяўленняў пра анімістычную будову свету. Так, саматызм *крыло* ў ФА – эталон надзейнай абароны (*пад крылом* ‘пад чыёй-н. апекай, пад прыглядам жыць, знаходзіцца’ і пад.), самастойнасці (*стаць на крыло* ‘пачаць весці самастойнае жыццё, зрабіцца самастойным’) і незалежнасці (*распраўляць крылы / крылле* ‘пачынаць дзейнічаць на поўную сілу сваіх здольнасцей, магчымасцей’).

У кампаратыўных ФА выяўленне эталона безумоўнае, але сярод саматычных ФА вылуча-

ецца толькі адна са станоўчай ацэнкай – *язык / язычок як брытва* ‘здольны востра і дасціпна гаварыць’, ‘хто-н. дасціпны, з’едлівы ў размоўе’. Заўважым, аднак, што эталонам вастрэны маўлення выступае кампанент-артэфакт *брытва*, а кампанент-саматызм *язык* набывае эталонныя якасці дзякуючы параўнанню з ім.

Такім чынам, на матэрыяле саматычных ФА відавочны выбар чалавекам самога сябе, сваіх частак цела ў якасці эталонаў і стэрэатыпаў у наіўнай карціне свету, якія дэманструюць сувязь саматызмаў з рэчаіснасцю. Працэс спазнання чалавекам сябе самога праз сябе выяўляецца дзякуючы дэкадзіраванню культурнай інфармацыі і раскрыццю вобразаў, што змешчаны ва ўнутранай форме ФА.

Спіс літаратуры

1. **Белова, О. В.** Кровь [Электронный ресурс] / Словарь: Дом Сварога: Славянская мифология / О. В. Белова. – [М.?], 1997 – 2011. – Режим доступа: <http://www.pagan.ru/slowar/k/krower18.php>. – Дата доступа: 11.06.2008.
2. **Бирях, А. К.** Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / А. К. Бирях, В. Н. Мокиенко, Л. И. Степанова. – СПб., 2001.
3. **Большой фразеологический словарь русского языка.** Значение. Употребление. Культурологический комментарий / редкол.: В. Н. Телия (отв. ред.) [и др.]. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006.
4. **Гудков, Д. Б.** Телесный код русской культуры: материалы к словарю / Д. Б. Гудков, М. Л. Ковшова. – М.: Гнозис, 2007.
5. **Дубовик, А. І.** Асаблівасці нацыянальнага характару беларусаў / А. І. Дубовик // XXI век: актуальные проблемы исторической науки: материалы Междунар. науч. конф., посвящ. 70-летию ист. фак. БГУ, Минск, 15 – 16 апр. 2004 г. / БГУ. – Минск, 2004.
6. **Зайцава, Л. У.** Фразеалагізмы з кампанентамі лексікасемантычнай групы ‘рагавыя ніткападобныя ўтварэнні на скуры’ / Л. У. Зайцава // Изв. ГГУ им. Ф. Скорины. – 2007. – № 4 (43).
7. **Ковшова, М. Л.** Культурно-национальная специфика фразеологических единиц (когнитивные аспекты): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / М. Л. Ковшова. – М., 1996.
8. **Ляшчынская, В. А.** Пра *хлеб і да хлеба*: Веды і вопыт беларусаў у фразеалагічных адзінках мовы / В. А. Ляшчынская // Роднае слова. – 2011. – № 11 (286).
9. **Маслова, В. А.** Введение в лингвокультурологию: учеб. пособие / В. А. Маслова. – М.: Наследие, 1997.
10. **Мокиенко, В. М.** Славянская фразеология: учеб. пособие для вузов / В. М. Мокиенко. – М.: Высш. шк., 1989.
11. **Телия, В. Н.** Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Шк. “Яз. рус. культуры”, 1996. – 288 с.
12. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы.** – Мінск: БелЭн, 2005.
13. **Шейнина, Е. Я.** Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. – М.: АСТ. – Харьков: Торсинг, 2006.

Людміла КУЛІК,

выкладчык кафедры беларускай і замежных моў
Гомельскага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта
імя П. В. Сухого.

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 17.06.2013 г.

“ПРАЎДУ КАЖА ТАЯ ПРЫКАЗКА”

ФУНКЦЫЯНАВАННЕ ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК У ЖУРНАЛІСЦКІМ ТЭКСЦЕ

Сучасны медыятэкст аўтарызаваны, дыялагічны, імкнецца пазбавіцца ад шаблонаў і стылёвай бясколернасці, закліканы пабуджаць чытача да актыўнай мысленчай дзейнасці. Сродкам інтэлектуалізацыі тэксту выступае цытаванне, уключэнне ў аўтарскі аповед элементаў чужых тэкстаў. Прэцэдэнтныя феномены, крылатыя народныя выслоўі “дазваляюць аўтару наладзіць кантакт з чытачом праз апору на агульнасць культурна-моўнай кампетэнцыі” [1, с. 26]. “Актуальныя ў пазнавальным і эмацыйным плане”, “добра вядомыя прадстаўнікам нацыянальна-культурнай супольнасці”, “пастаянна аднаўляльныя ў маўленні”, “здольныя існаваць па-за кантэкстам”, прэцэдэнтныя феномены вызначаюцца як “агульнавядомыя з’явы культуры” [2, с. 99].

Прэцэдэнтны характар парэміялагічных адзінак – устойліва аднаўляльных у маўленні афарызмаў народнага паходжання – абумоўлівае іх актыўнае выкарыстанне ў тэкстах сродкаў масавай інфармацыі. Дарэчнае ўжыванне прыказак дае магчымасць аўтару не толькі ўскладніць змест выказвання, выявіць дадатковыя сэнсы, зрабіць аповед дакладным, эмацыйна і экспрэсіўна афарбаваным, але і праз пашырэнне фонду ведаў чытача далучыць яго да пэўнай культуры: *Лацінская прыказка кажа: “Qui non progredit – regredit” – “Хто не ўдасканальваецца, той дэградуе”* (catholic.by, 07.10.2013); *Тое, што мільённы наклад гэтае кнігі хутка разышоўся, сведчыць пра слушнасць нямецкай прыказкі “In der Kürze liegt die Würze” (“У кароткім – самы смак”)* (НН, 19.04.2002); *“Тое, што спазнаў у дзяцінстве, застаецца з табой назаўжды”, – гаворыць усходняя прыказка...* (ПС, 26.04.2013); *Справы аб гонары, годнасці і дзелавой рэпутацыі не маюць тэрміну даўнасці. І, як кажа беларуская прыказка, да пары збан ваду носіць* (НН, 16.05.2012).

Спосаб моўнай прэзентацыі культурнага феномена залежыць і ад эрудыцыі аўтара, і ад магчымасці / неабходнасці адаптаваць культурныя знакі да пэўнай камунікацыйнай сітуацыі: *У Берліне значная ўвага надаецца грамадскаму транспарту: гараджан стрымліваюць ад паездак на ўласных аўтамабілях у цэнтры. У нас нават ёсць прымаўка: “Хто сее вуліцы, той за ўраджай мае транспартны рух”* (К, 29.03 – 4.04.2008); *У амерыканцаў, дарэчы, ёсць прыказка “An apple a day keeps the doctor away” (з’ядай на яблычку ў дзень, і да доктара хадзіць не трэ будзе)* (НН, 25.01.2013); *Часам было вельмі цяж-*

ка, здавалася, што амаль немагчыма, але, як гаворыць руская прыказка, “Терпение и труд всё перетрут”, асабліва калі праца ўзмоцнена малітвай (СЖ, 30.11.2012); *Есть такая хорошая белорусская поговорка: “Науку за плечами не носят”* (СБ, 13.01.2005).

Парэмія выступае як элемент нацыянальна-культурнага светаразумення. “Выкарыстоўваючы такія мікратэксты ў працэсе сацыяльнай камунікацыі, чалавек прысвойвае заключаны ў іх вопыт, укараняе яго ва ўласную свядомасць. Тым самым адбываецца суаднясенне асобы з пэўнай этнакультурнай супольнасцю” [3, с. 396].

Парэміялагічная адзінка адлюстроўвае каштоўнасці грамадства, паказвае складанасці і супярэчлівасці побытавага, сацыяльнага і палітычнага жыцця народа. Эквівалентная выказванню, прыказка акрэслівае змадэляваную сітуацыю, дае ёй эмацыйна-ацэначную характарыстыку і рэкамендуе стыль паводзінаў, адпаведны сацыяльным нормам, уласцівым пэўнай культуры. Матывацыйна-мэтавая накіраванасць народных выслоўяў – парада і перасцярога. «Парэміі выконваюць функцыю “навучання” і могуць прэтэндаваць на статус выразнікаў “народнай мудрасці”» [4, с. 243].

Медыятэкст, як прадукт сацыяльна накіраванай дзейнасці журналіста, “мае патрэбу ў рэчаіснасці як інтэрпрэтацыйным фоне. Спецыфіка рэчаіснасці як пазатэкставай структуры журналісцкага тэксту выяўляецца ў тым, што яна немагчыма без часовай прыкметы” [5, с. 182]. Калі журналісцкаму аповеду ўласціва прымеркаванасць да сучаснага моманту, то прыказкі маюць “надчасавы” характар, што дазваляе ім бесперашкодна ўключацца ў кантэкст любой канкрэтнай сітуацыі і забяспечваць тым самым самадастатковасць тэксту, яго камунікацыйную аптымальнасць, аргументацыйны патэнцыял.

Газетныя публікацыі насычаюцца афарызмамі народнага паходжання, якія не толькі пераасэнсоўваюцца, атрымліваюць семантычныя змяненні і розныя фармальныя, структурныя пераўтварэнні, але і ацэньваюцца. Журналіст кваліфікуе прыказкі як “мудрыя”, “добрыя”, “цудоўныя” народныя выслоўі, “ісіны з тысячагадовай гісторыяй”, “старыя, як цывілізацыя”, здольныя адлюстроўваць “няпісаныя педагагічныя правілы, якія перадаюцца ад пакалення да пакалення”. Прыказкі “ёсць у мове”, “гавораць”, “праўду кажуць”, “успамінаюцца”, “мімаволі

прыходзяць да розуму”, “прыходзяць у галаву”, “дакладна апісваюць”, “пераконваюць”, “пацвярджаюць сваю актуальнасць”, “нездарма сцвярджаюць”, “маюць рацыю”, “па-ранейшаму актуальныя”, “безапеляцыйна канстатуюць”, “становяцца ўказаннем да дзеяння”.

Найчасцей прыказка выкарыстоўваецца (у арыгінальным ці трансфармаваным выглядзе) для канструавання загаловка журналісцкага тэксту: *Хто дбае, той і мае; Слова не верабей; Яблык ад яблыні пакаціўся далёка; Жыццё пражыць – не люльку раскуруць; Беражонага дамафон беражэ; Ці па Сеньку шапка?; Любіш катацца – умей паркавацца.* Адметнасцю ў працэсе стварэння выразных, запамінальных газетных заголоўкаў выступае пазычанне прыказкавай формы без захавання зместу народнага выслоўя, праз страту мудрасці і філасофіі, уласцівай арыгінальнаму тэксту: *Яблык ад яблынікі да нарыхтоўшчыка падае; Новенькі МАЗ хоць да Кіева давязе. З актыўнасці выкарыстання ў медыяпрасторы некаторых прыказак вынікае штампаванасць, шаблоннасць журналісцкіх заголоўкаў: Язык да Пекіна (да Крамля / да Оршы / да Полацка / куды хочаш / да праўды / ці да Рыма, ці да разрухі) давядзе; Лібералізацыя баразны не сапсуе / Стары каньяк баразны не сапсуе / Юань баразны не сапсуе; Любіш катацца? Любі і саначкі вазіць / Любіш катацца – любі і пільнаваць / Любіш катацца – любі рамантаваць / Любіш катацца? Любі за саначкі плаціць.*

Зместава ёмістая і лексічна лаканічная, прыказка рэалізуецца як інтэртэкстуальны элемент, уключаецца ў журналісцкі аповед з пэўнай камунікацыйнай інтэнцыяй.

Найперш звяртаюць на сябе ўвагу канструкцыі, дзе прыказка займае аўтаномную пазіцыю, выступае ілюстрацыяй да аўтарскага тэзіса, размяшчаецца ў постпазіцыі да яго. Праз апеляцыю да феномена культуры, канстатуючы сувязь паміж сваёй ідэяй і той, што вынікае з прыказкі, журналіст надае пераканальнасць свайму меркаванню і падвышае ступень пазнавальнасці тэксту: *Бог – аснова ўсяго. Як той казаў, “без Бога не да парога”. У маім сэрцы ёсць вобраз ідэальнага, правільнага жыцця з Богам. Я не заўсёды жыву згодна з ім...* (З, 28.06.2012). Апраўданасць спасылкі на аўтарытэт народнай мудрасці вынікае з таго, што парэміі “максімальна аўтарытэтныя” [6, с. 98], выражаюць агульнапрызнанае меркаванне, не спрачаюцца, не даказваюць, а выконваюць у працэсе камунікацыі “аксіяматычную” функцыю [7, с. 66].

Прыказка ў тэкставай структуры выступае і як сэнсаўтваральны элемент. Народнае выслоўе змяшчае пэўную думку, абавязковую ў сістэме аўтарскіх разважанняў, тэзіс журналіста за-

ключаецца ў прыказкавую форму: *Мерылася высветліць, адкуль бяруцца стэрэатыпы і як іх пазбавіцца – як той казаў, смачны жабе гарэх, ды зубы Бог не даў.* Таму проста лічу да дзевяці (pARTizan, № 15). У выніку журналісцкі тэкст атрымлівае бонус у выглядзе экспрэсіўнага, выразнага элемента, здольнага лаканічна, ёміста перадаць неабходны змест, пераключыць увагу на істотны з пункту гледжання аўтара фрагмент аповеду. Прыказкі выражаюць стаўленне прадстаўнікоў этнічнай супольнасці да базавых каштоўнасцей, даюць народную ацэнку жыцця, таму сваёй прысутнасцю ўзмацняюць агульную эмацыйна-ацэначную танальнасць медыйнага дыскурсу.

Прыказка як **апавядальны** элемент канстатуе быццёвую магчымасць пэўных абставін, азначае надчасавую заканамернасць жыццёвай сітуацыі: *Так шкада гэтай Альгердавай моцы, Скарынавай ёмістасці, Касцюшкавай цвёрдасці, багдановіцкай прыгажосці... Святое месца пустым не бывае.* Пакліканьня стаць выбраным Божым народам у сэрцы Еўропы, мы ўнікаем уласнага лёсу – і прападаем (НН, 2.09.2012). Лаканічна, вобразна прэзентуючы новыя звесткі, журналіст падвышае структурную напружанасць паведамлення, акцэнтуючы ўвагу на адметнасцях нацыянальнага вытлумачэння свету, далучае чытача да пэўнай культурнай традыцыі: *З аднаго боку, разумею і пагаджаюся з падобнай пазіцыяй. Лёс ёсць, і яго, як кажучы, на кані не аб’едзеш* (НГ, 28.02.2008); *Раней казалі (ды і цяпер), што рыба гніе з галавы, што ад нас – маленькіх чалавечкаў – нічога, маўляў, не залежыць. З тым жылі і жывём, наракаючы на лёс* (НВ, 14.06.2011).

Народныя афарыстычныя выслоўі закліканы перадаваць ад пакалення да пакалення правэраны часам грамадска-гістарычны вопыт. Даючы адказ на пытанне пра прычыны падзей ці з’яў, раскрываючы сутнасць таго, што адбываецца, прыказка ў журналісцкім тэксце выступае як **вытлумачальны** элемент: *Дырэктарам гэтага таварыства стала жонка спадара Платонава. А паколькі свая кашуля, як вядома, бліжэй да цела, то Аляксандр Платонаў больш клапаціўся пра інтарэсы прыватнай фірмы...* (З, 15.04.2004).

Прычынна-выніковыя сувязі, адшуканыя журналістам, тыповыя, вядомыя прадстаўнікам сацыякультурнага асяроддзя. Рэальнае, сённяшняе, характэрнае для пэўнай сітуацыі прачытваецца аўтарам паводле вядомага ў культуры сюжэта. Інакш кажучы, журналіст паказвае, што нічога выпадковага не бывае, што грамадства жыве па пэўных законах. І гэтыя законы вызначаны папярэднімі пакаленнямі і адлюстраваны ў народных афарызмах: *Смерць – не канец*

гэтай гісторыі. Ёсць яшчэ адна частка. Най-больш важная, бо, як кажа прыказка, **“смяецца той, хто смяецца апошнім”**. І ў гэтай частцы гісторыі мы бачым Езуса ўваскрослым у славе. І гэтая тая Добрая Навіна, якую нам нясе святая Пасхі (СБ, 7.04.2012); *Новы год ужо не за гарамі, таму, шаноўныя гаспадыні, самы час паклапаціцца пра залаты запас, які, як той казаў, бяды не чыніць* (З, 22.12.2012).

Прыказка ў журналісцкім тэксце выступае і ў якасці доказу, пацвярджэння правільнасці выбару жыццёвага шляху “па законах народнай этыкі, маралі, права”, “апраўдвае” ўчынкi, дзеянні герояў: *У тым выпадку, калі хлопец або дзяўчына працуе сапраўды шчыра ды прафесійна, скіроўваем на завочнае аддзяленне ВНУ. І ў выніку ў раёне замацоўваецца спецыяліст з вышэйшай адукацыяй. Адным словам, усё атрымаецца паводле закону, які дзейнічае не толькі ў сельскай гаспадарцы: што пасееш, тое і пажнеш* (К, 28.04.2007 – 4.05.2007); *Так, конкурс “Славянскага базару ў Віцебску”, у адрозненне ад многіх іншых творчых спаборніцтваў, накіраваны найперш на самі спевы, а не на знешні антураж. Але ж невыпадкова здаўна існуе прымаўка пра тое, што сустракаюць на апраўцы. Бо калі двое канкурсантаў з розных краін выходзілі ў касцюмах, быццам набытых у адной краме, а прыгожыя дзяўчаты выбіралі сукенкі, якія ператваралі іх у нейкіх няўключдзіц, выступленні не хацелася нават слухаць* (К, 15.08.2008). Народны афарызм у журналісцкім тэксце дазваляе аўтару крытычна акрэсліць сітуацыю, акцэнтаваць увагу на неабходнасці змянення пункту гледжання ці мадэлі паводзінаў героя: *На заканчэнне яшчэ раз звернемся да прадмовы. С. Швед даў апраўдваецца: “Ён [слоўнік] наўмысна пазбаўлены акадэмічнасці з мэтай лепшага ўспрымання...” Як той казаў, ведае кот, чыё сала з’еў!* (НН, 16.09.2007).

Праз прыказкавы выраз у якасці апісальнага элемента магчыма экспрэсіўная, вобразная характарыстыка герояў, працэсаў, з’яў. Журналіст паміж канкрэтнай экстралінгвістычнай сітуацыяй і сітуацыяй тыповай, стэрэатыпнай, адзначанай у прыказцы, знаходзіць асацыятыўна-сэнсавыя сувязі, таму апісанне-характарыстыку змяняе афарыстычным выслоўем: *Часта даводзіцца чуць, што беларускі час вельмі марудна ідзе, мы ж наогул нетаропкія людзі, кансерватыўныя, ведаем, што жыццё пражыць – не поле перайсці...* (З, 21.01.2012); *З пункту погляду абароны нацыянальных інтарэсаў ён робіць правільна. У адпаведнасці з расейскай традыцыйнай прыказкай “против лома нет приёма окромя другого лома”* (НН, 9.01.2007); *“Берагчы палцінку на ліхую гадзінку”*. Гэтая старая бабульчына прымаўка

прыгадалася, калі гаворка на калегіі зайшла аб выніках летапашных захадаў па выкананні Дырэктывы Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 14 чэрвеня 2007 г. № 3 “Эканомія і беражлівасць – галоўныя фактары эканамічнай бяспекі дзяржавы” (К, 28.02.2009 – 6.03.2009). Аўтар разлічвае на дыялог з чытачом, на яго зацікаўленне самастойна, праз апору на ўласныя фонавыя веды інтэрпрэтаваць атрыманую інфармацыю.

Такім чынам, прыказка як камунікацыйная адзінка, пры дапамозе якой “перадаецца вычарпальны ў сэнсавых адносінах змест” [8, с. 42], выступае сродкам інтэлектуалізацыі аповеду, павялічвае пазнавальны патэнцыял журналісцкага тэксту. Дзеля пераканання адрасата журналіст выкарыстоўвае парэмію ў якасці ілюстрацыі да ўласнага тэзіса, падмацоўвае справядлівасць свайго меркавання спасылкай на аўтарытэт народнай мудрасці, апелюе да грамадска-гістарычнага вопыту народа. Уключае ў выказванне як абавязковы кампанент, народнае афарыстычнае выслоўе ўскладняе змест публікацыі, выражае дадатковыя лагічна-семантычныя нюансы, уплывае на інфарматыўнасць журналісцкага паведамлення.

Спіс скарачэнняў

З – “Звязда”, К – “Культура”, НВ – “Народная воля”, НГ – “Народная газета”, НН – “Наша Ніва”, ПС – “Працоўная слава”, СБ – “Советская Белоруссия”, СЖ – “Слова жыцця”.

Спіс літаратуры

1. **Кормилицына, М. А.** Некоторые итоги исследования процессов, происходящих в языке современных газет / М. А. Кормилицына // Проблемы речевой коммуникации : межвуз. сб. науч. тр. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 2008. – Вып. 8.
2. **Караулов, Ю. Н.** Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987.
3. **Гумбольдт, В.** Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985.
4. **Алефиренко, Н. Ф.** Фразеология и паремиология : учебн. пособие / Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семенов. – М. : Флинта : Наука, 2009.
5. **Ахмадулин, Е. В.** Краткий курс теории журналистики : учебн. пособие / Е. В. Ахмадулин. – М. : ИКЦ “МарТ”; Ростов н/Д : изд. центр “МарТ”, 2006.
6. **Верещагин, Е. М.** Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Рус. яз., 1983.
7. **Тарланов, З. К.** Русские пословицы : синтаксис и поэтика / З. К. Тарланов. – Петрозаводск : ПГУ, 1999.
8. **Лепешаў, І. Я.** У дадатак да “Глумачальнага слоўніка прыказак” / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч // Весн. Гродз. дзярж. ун-та імя Янкі Купалы. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2012. – № 3 (143). – С. 41 – 52.

Грына ГЕРАСІМЧЫК,

кандыдат філалагічных навук,
старшы выкладчык кафедры журналістыкі
Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ПРА РЫА-ДЭ-ШАБАНЭЙРА, ЛОШ-АНДЖЭЛЕС І БЯРЭЗІНБУРГ...

ЖАРГОННАЯ ЛЕКСІКА Ў МАЎЛЕННІ СТУДЭНТАЎ

У беларускай лінгвістычнай літаратуры сустракаемся з вызначэннем сутнасці жаргонаў, арга, жаргоннай лексікі, жарганізмаў, з акрэсленнем іх месца ў мове. Але сама жаргонная лексіка, па сутнасці, не была аб'ектам увагі беларускіх лінгвістаў. У артыкуле зроблена спроба даследавання жаргоннай лексікі моладзі, прынамсі студэнтаў, шляхам аналізу яе лексіка-граматычнага і тэматычнага складу. Фактычны матэрыял атрыманы праз анкетаванне больш як 140 студэнтаў II – V курсаў беларускага аддзялення факультэта беларускай і рускай філалогіі Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка (2010 – 2012). Картатэка моўных фактаў налічвае каля 650 адзінак – жаргонных слоў і выразаў.

Паводле лексіка-граматычнага складу гэта:

1) назоўнікі: *абцяжкі* 'легінсы', *бабло*, *зелень* 'грошы', *пірожка* 'пірожнае', *кіт* 'мабільны тэлефон кітайскай вытворчасці', *балванка*, *кружэлка* 'чысты дыск' і інш.;

2) дзеясловы: *зарэгіцца* 'зарэгістравацца на сайце', *разруліць* 'вырашыць праблему', *хакнуць* 'узламаць сайт' і інш.;

3) прыметнікі і прыслоўі: *кіслотны* 'вельмі яркі, кідкі', *клёва* 'цудоўна', *паралельна* 'ўсё роўна', *галіма* 'дрэнна' і інш.

Акрамя таго, вылучаюцца жаргонныя ўстойлівыя словазлучэнні і выразы: *быць не ў курсах* 'не ведаць', *гуляць у саранчу* 'есці без перапынку', *клавшы таптаць* 'працаваць за камп'ютарам', *закідаць бусла* 'заляцацца' і інш.

Сабраны матэрыял сведчыць, што ў працэнтных адносінах назоўнікаў – 56%, дзеясловаў – 29,5%, устойлівых выразаў і словазлучэнняў – 9%, прыслоўяў і прыметнікаў – 5,5%.

У моладзевым жаргоне выразна вылучаюцца некалькі тэматычных груп: назвы чалавека; назвы органаў чалавека; назвы адзення; назвы прадметаў і паняццяў, звязаных з працэсам навучання; назвы аб'ектаў грамадскага харчавання; назвы камп'ютара, яго частак і праграмага забеспячэння*. Акрамя асноўных тэматычных груп можна вылучыць такія групы, як найменні будынкаў, плошчаў, вуліц, мікрараёнаў і назвы, звязаныя са сферай вольнага часу.

Моўны матэрыял, сабраны ў выніку анкетавання, дазваляе вылучыць наступныя найбольш распаўсюджаныя тэматычныя групы жаргоннай

лексікі студэнтаў: назвы асобы (5 ЛСГ); назвы неаддушаўлёных прадметаў (7 ЛСГ); назвы будынкаў, вуліц, плошчаў, мікрараёнаў у Мінску, назвы гарадоў Беларусі; назвы дзеянняў і працэсаў; назвы якасцей, прымет; найменні камп'ютара, яго частак і праграмага забеспячэння (7 ЛСГ).

I. Сярод **назваў асобы** вылучаюцца:

назвы дзяўчат і хлопцаў: *бэйбі*, *герла*, *зорка*, *краля*, *ляля*, *мадама*, *фіфа*, *чувіха*, *чыкса* 'дзяўчына'; *кент*, *мажор*, *мэн*, *фраер*, *чувак* 'хлопец' і інш.;

найменні асобы паводле роднасці і сваяцтва: *бацяня* 'бацька'; *ба* 'бабуля'; *братан*, *брацельнік*, *братэла*, *братуха* 'брат'; *мафам*, *муся*, *мутар*, *ма* 'маці'; *інвестары*, *мазафазары*, *продкі*, *радакі* 'бацькі', *сяструха* 'сястра' і інш.;

найменні асобы паводле маральных якасцей: *жмоціна* 'сквапны чалавек'; *кідок* 'чалавек, які не выконвае свае абяцанні'; *трапло* 'чалавек, які шмат і часта гаворыць няпраўду, хлусіць'; *тормаз* 'чалавек, які доўга думае' і інш.;

найменні асобы паводле знешніх прымет: *качок* 'знешне моцны чалавек'; *шпала* 'высокі чалавек'; *калабок* 'тоўсты чалавек'; *патлаты* 'з доўгімі валасамі'; *сунавы набор* 'вельмі худы чалавек' і інш.;

найменні асобы паводле прафесіі, роду заняткаў: *бамбіла* 'таксіст'; *вадзіла* 'вадзіцель'; *журналюга* 'журналіст'; *каменда* 'камендант студэнцкага інтэрната'; *праграмёр* 'праграміст'; *філаложка*, *філалох* 'філолаг' і інш.

II. У **назвах неаддушаўлёных прадметаў** можна выдзеліць наступныя падгрупы:

назвы частак цела чалавека: *бубен*, *кумпал*, *рэпа* 'галава'; *грыва*, *кудлы*, *патлы* 'валасы'; *оптыка*, *фары* 'вочы'; *капыты*, *ласты* 'ногі'; *лакатары* 'вушы'; *мамон*, *пуза* 'жылот'; *нюхаўка* 'нос'; *рубільнік*, *шнобель* 'доўгі, вялікі нос' і інш.;

назвы абутку і адзення: *красачы*, *кросы* 'красоўкі'; *лыжы* 'абутак вялікага памеру'; *туфельманы* 'прыгожыя туфлі'; *калёсы*, *самаходы*, *шузы* 'абутак'; *джыны* 'джынсы'; *лапсярдак*, *піжмак*, *сют* 'пінжак'; *скафандар* 'цёплы світар'; *трэнікі* 'спартыўныя штаны' і інш.;

назвы ежы і пітва: *буцік* 'бутэрброд'; *жуйка* 'жвачка'; *макарыкі* 'макарона'; *морж* 'марожанае'; *пірожка* 'пірожнае'; *паміралка* 'мінеральная вада' і інш.;

назвы грашовых адзінак: *бабло*, *лавэ*, *мані* 'грошы'; *баксы*, *капушта* 'даляры'; *лімон*, *лям* 'мільён';

назвы транспартных сродкаў: *бусік*, *мікрык* 'мікрааўтобус'; *жыга* 'аўтамабіль маркі «Жыгулі»'; *лясік* 'веласіпед'; *моцык*, *байк* 'матацыкл';

* **Старічэнок**, В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Старічэнок. – Ростов н/Д, 2008. – С. 187.

ніхадзайка ‘аўтобус № 100’; *пыжык* ‘аўтамабіль маркі «Пежо»»; *“Тая”* ‘аўтамабіль маркі «Таёта»»; *рагаты, тралік, троль* ‘тралейбус’; *такса, таксаматор* ‘таксі’; *трам* ‘трамвай’ і інш.;

назвы прадметаў побыту: *мабіла, сатавік* ‘мабільны тэлефон’; *ямчык* ‘тэлевізар’;

найменні, звязаныя з вучэбным працэсам: *абітура* ‘абітурыент’; *бомба* ‘загадзя напісаны адказ на экзаменацыйнае пытанне’; *шпора* ‘шпаргалка’; *галёрка, камчатка* ‘студэнты, якія сядзяць на апошніх радах у аўдыторыі’; *дзесятон* ‘дзесяць балаў’; *журка* ‘асновы журналістыкі’; *курсач* ‘курсовая работа’; *лаба* ‘лабараторная праца’; *пенсія* ‘стыпендыя’; *пз* ‘практычныя заняткі’; *правяралка* ‘намеснік дэкана па навуковай працы’; *студак* ‘студэнцкі білет’; *універ* ‘універсітэт’; *чыталка* ‘чытальная зала’ і інш.

III. Найменні будынкаў, плошчаў, вуліц, мікрараёнаў у Мінску, некаторых гарадоў.

Назву *Акадэмка* маюць адразу тры аб’екты: акадэмічная бібліятэка, станцыя метро “Акадэмія навук” і кнігарня “Акадэмнага”. *Асліныя Вушы* – два высокія аднолькавыя будынкі на рагу вуліц Сурганова і Акадэмічнай. *Ангарá* – раён вул. Ангарскай. *Валадарка* – турма на вул. Валадарскага. *Долар* – \$-падобны жылы дом № 15 па вул. Кульман паблізу Камароўскага рынку і дом № 16 па вул. Магілёўскай. *Жданікі, Жданы* – рынак “Ждановічы”. *Зялёнка* – мікрараён Зялёны Лут. *Казлабродская* – вуліцы Казлова і Даўгабродская (адна – працяг другой). *Камароўка* – Камароўскі рынак. *Камса* – Камсамольскае возера. *Капейка* – Міхайлаўскі сквер. *Кукурузы, кукурузнікі* – некалькі дамоў на вул. Веры Харужай, якія нагадваюць кукурузныя пачаткі. *Кулёк* – Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў. *Лош-Анджэлес* – мікрараён Лошыца. *Маліна, Манілаўка* – мікрараён Малінаўка. *Масюкі* – мікрараён Масюкоўшчына. *Мухля* – сквер на вул. Волаха. *Нацыяналка* – Нацыянальная бібліятэка Беларусі. *Падкова* – дом на вул. Каліноўскага, 48, які мае форму падковы. *Прэзідэнцыя* – будынак Адміністрацыі Прэзідэнта. *Пушка, Пушкары* – раён станцыі метро “Пушкінская”. *Розачка* – раён вул. Розы Люксембург. *Рыа-дэ-Шабанэйра* – мікрараён Шабаны. *Саркафаг* – Палац Рэспублікі. *Серабронкс, Сербія* – мікрараён Серабранка. *Скунсаўшчына* – мікрараён Кунцаўшчына. *Софачка* – завулак Соф’і Кавалеўскай. *Сухары* – мікрараён Сухарава. *Тройка* – Траецкае прадмесце. *Чыкага* – мікрараён Чыжоўка. *Чэрвенка* – Чэрвеньскі рынак. *Шайба* – West World Club. *Школка* – Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка. *Шарыкі* – раён шарыкападшыпнікавага завода. *Бярэзінбург* – г. Бяроза. *Капыльгаген* – г. Капыль і інш.

IV. Назвы дзеянняў і працэсаў: *ляснуцца* ‘паваліцца (пра рух), не здзейсніцца (пра планы, надзеі)’; *развесці* ‘падмануць’; *сачкаваць* ‘прагульваць

заняткі’; *скатаць* ‘спісаць’; *скірдаваць* ‘набіраць пэўную суму грошай’; *трэскаць* ‘шмат есці’; *тупіць* ‘доўга думаць’; *адцягвацца* ‘аддавацца весялосці’; *дэнсіць* ‘танцаваць’ і інш.

V. Назвы якасцей і прымет: *кіслотны* ‘вельмі яркі, кідкі’; *клёвы, файны* ‘круты’; *паралельна, фіялетава* ‘ўсё роўна’, *прыкольна* ‘смешна’; *супер, класна, клёва* ‘цудоўна’ і інш.

VI. Найменні камп’ютара, яго частак і праграмага забеспячэння – самая шматлікая па колькасці адзінак група; пашыраецца вельмі хутка. Некаторыя словы запазычаны з жаргонаў іншых прафесійных груп. Напрыклад: *чайнік* ‘дрэнны, неспрактываваны карыстальнік’ (з жаргону аўтамабілістаў); *рухавік* ‘ядро камп’ютарнай праграмы’ (з жаргону аўтамабілістаў); *макрушнік* ‘праграміст, які выкарыстоўвае мову праграмавання «Макра Асэмблер»’ (з крымінальнага жаргону, дзе *макрушнік* ‘забойца’).

У названай тэматычнай групе выяўляюцца сінанімічныя рады: *комп (камп), тачка, апарат, машына, жалеза-скрыня* ‘камп’ютар’; *навіс, зваліўся, наваліўся, патух* ‘пра камп’ютар, які адмовіўся працаваць’; *дыск, венік, хард, цяжкі драйв* ‘вінчэстар’.

Група камп’ютарнай жаргоннай лексікі – яркі прыклад таго, як развіваецца моладзевы жаргон. Варта дадаць, што камп’ютарны жаргон з’явіўся адначасова з электронна-вылічальнымі машынамі ў ЗША ў 1946 г. Па меры развіцця вылічальнай тэхнікі развівалася спецыфічная мова, якую карысталіся ў асноўным праграмісты-прафесіяналы. Распаўсюджанне персанальных камп’ютараў і стварэнне інтэрнэту ўцягнулі ў гэтую сферу шырокія пласты насельніцтва, якія ўспрынялі і ўзбагацілі камп’ютарную жаргонную лексіку. Параўнальна малады ўзрост спецыялістаў, занятых у гэтай галіне прафесійнай дзейнасці, а таксама папулярнасць камп’ютараў у моладзевым асяроддзі, схільным з прычыны свайго ўзросту да ўжывання слэнгавых выразаў, вызначаюць моду на камп’ютарны жаргон у гэтай катэгорыі карыстальнікаў.

Лексіку, якая ўваходзіць у шостую тэматычную групу, можна падзяліць на наступныя падгрупы:

назвы абсталявання, дэталей і састаўных частак камп’ютара: *ануча, мышадром* ‘дыванок для маніпулятара тыпу «мыш»’; *апарат, бандура, банка, керагаз, тачка, лічбагрыз* ‘персанальны камп’ютар’; *балванка, кружэлка* ‘чысты дыск’; *бук* ‘ноўтбук’; *буфік* ‘саббуфер’; *вэбка* ‘вэб-камера’; *вяроўка, шнурок* ‘шнур, провад’; *камень* ‘ядро працэсара’; *кейборда, клавиша, педаль, раяль, стукалка* ‘клавіятура’; *кішэнь, круцёлка, флапаўвод* ‘дыскавод’; *комп, камп* ‘камп’ютар’; *мамка* ‘мацярынская плата’; *мазгі, прафесар* ‘цэнтральны працэсар’; *монік, моня* ‘манітор’; *мышы, пацук, хвастатая* ‘маніпулятор тыпу «мыш»’; *пісёлка, сідзюк* ‘CD-ROM’;

назвы праграмных прадуктаў, асобных праграм, каманд і файлаў: *айбаліт* ‘анты-

вірусная праграма'; *вінда* 'сістэма Windows'; *вірусняк*, *жук*, *жыўнасць*, *звер* 'камп'ютарны вірус'; *глюк* 'збой у працы праграмы'; *гогаль* 'пошукавая сістэма Google'; *дося* 'дыскавая аперацыйная сістэма MS-DOS'; *прога* 'праграма'; *сабака*, *слімак*, *жаба*, *краказябла*, *малпа* 'сімвал @';

назвы адзінак вымярэння: *гіг* 'гігабайт'; *ка*, *кіла* 'кілабайт'; *метр* 'мегабайт';

назвы аперацый і дзеянняў: *баныць* 'забараніць уваход карыстальніка на канал ІКС'; *вісець*, *завісаць*, *тармазіць* 'не рэагаваць на запыты звонку'; *думаць* 'гуляць у камп'ютарную гульню DOOM'; *зарэгііцца* 'зарэгістравацца на сайце'; *кікаць* 'выкінуць карыстальніка з канала ІКС'; *клікаць* 'працаваць з мышшу'; *крáкнуць* 'узламаць ліцэнзійную версію праграмы'; *спáміць* 'распаўсюджаць спам-рэкламу'; *узьяць акорд* 'перазагрузіць камп'ютар з дапамогай трох клавiш'; *хáкнуць* 'узламаць сайт' і інш.;

паведамленні сістэмы карыстальніку: *гамовер* (ад англ. *game over*) 'заканчэнне гульні' і інш.;

назвы людзей, якія карыстаюцца камп'ютарам у залежнасці ад віду дзейнасці: *хакер* 'праграміст-узломшчык'; *чайнік* 'некваліфікаваны карыстальнік'; *юзар* 'карыстальнік' і інш.;

назвы фірм-вытворцаў абсталявання і праграм: *сантэхніка* 'абсталяванне ад Sun Microsystems Computer Corporation'; *Некрасофт* 'кампанія Microsoft'; *Біма* 'кампанія IBM'; *Хулет плацкарт* 'кампанія Hewlett Packard'.

Камп'ютарная жаргонная лексіка папаўняецца ў асноўным за кошт запазычаных з англійскай мовы слоў. Да фактараў, якія вызначаюць перавагу слоў англійскага паходжання, адносяцца:

- наяўнасць прынятай ва ўсім свеце англамоўнай тэрміналогіі, што звязана з панаваннем на сусветным рынку амерыканскіх фірм, якія вырабляюць камп'ютары і праграмы да іх;

- мода на англійскую мову ў моладзевым асяроддзі і ў грамадстве ў цэлым;

- даволі высокі адукацыйны ўзровень людзей, занятых у адпаведнай сферы дзейнасці.

Аднак не кожнае іншамоўнае слова адразу ўспрымаецца, запазычваецца. Часцей за ўсё, апынуўшыся ў новым моўным асяроддзі, словы страчваюць форму, якую мелі ў сябе "дома", і падпадаюць пад фанетычныя змены. Як правіла, іншамоўныя словы прыстасоўваюцца да патрабаванняў новага фанетычнага асяроддзя, да новых нормаў вымаўлення. Толькі некаторыя запазычаныя словы ў камп'ютарным жаргоне цалкам захавалі гучанне: *баг* (*bug*) 'памылка ў праграме'; *ньос* (*news*) 'паведамленне па электроннай пошце'. Часцей англійскія словы запазычваюцца з дапамогай транслітарацыі. У гэтым выпадку правілы чытання англійскай мовы звычайна часткова ігнаруюцца. Напрыклад: *геймер* (ад англ. *gamer*) 'аматар камп'ютарных гульняў';

юзар (англ. *user*) 'карыстальнік'; *пасворд* (англ. *password*) 'пароль'.

Іншамоўныя словы прыстасоўваюцца не толькі да фанетычнай сістэмы мовы, у якую ўваходзяць. У значнай ступені на іх уплывае і граматычная сістэма. Запазычаныя словы змяняюцца па склонах, удзельнічаюць ва ўтварэнні іншых часцін мовы, новых словазлучэнняў: *гаміць* (ад назоўніка *game* 'гульня') 'гуляць'; *экзэшнік* 'файл з пашырэннем exe'; *хелпэр* (ад англ. *help* 'дапамога') 'блок падказак'; *працаваць у "Віндузах"* 'працаваць у сістэме Windows'; *сушыць багаў* 'выпраўляць памылкі ў праграме'.

Акрамя названых тэматычных груп, вылучаецца таксама **група ўстойлівых выказаў і словазлучэнняў**: *абс* 'адна баба сказала'; *убд* 'усё будзе добра'; *быць у тэме*, *рубіць фішку* 'разумець, пра што гавораць'; *усё на барабану* 'аб'якава' і інш.

Такім чынам, фактычны матэрыял паказвае, што жаргонная лексіка студэнтаў разнастайная па сваім тэматычным складзе. Яна выкарыстоўваецца ва ўсіх сферах жыцця студэнцкай моладзі. Самая пашыраная група – камп'ютарная жаргонная лексіка, што яскрава сведчыць пра частае выкарыстанне камп'ютарных тэхналогій і інтэрнэту, а таксама пра дасведчанасць і інфармацыйную падкаванасць студэнтаў. Даволі часта выкарыстоўваюцца жарганізмы, якія абазначаюць назвы неадушаўлёных прадметаў, асабліва назвы абутку і адзення, назвы частак цела чалавека, назвы ежы і пітва, найменні будынкаў, вуліц і г. д. Анкетаванне выявіла невялікую колькасць жаргонных элементаў, звязаных з вучобай. Магчыма, гэта тлумачыцца тым, што імі карыстаюцца пераважна ў межах універсітэта. Значная частка студэнцкай жаргоннай лексікі – назвы асобы. На жаль, у гэтай групе сустракаецца шмат элементаў з абразлівай, адмоўнай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай. У жаргонным слоўніковым запасе студэнтаў не апошняе месца займаюць словы, што абазначаюць дзеянні і працэсы. Як сведчаць моўныя факты, найменш ужывальныя жарганізмы ў маўленні студэнтаў – словы, якія абазначаюць назвы якасцей і прымет. Няшмат устойлівых выказаў і словазлучэнняў. Дастаткова шырока прадстаўлена сфера вольнага часу.

Арыгінальнасцю вылучаецца група жаргонных слоў – назваў будынкаў, вуліц, плошчаў, мікрараёнаў, некаторых гарадоў і г. д. Толькі ў беларускай мове сустракаюцца жарганізмы *кружэлка* 'чысты дыск', *камп* 'камп'ютар', *закідаць бусла* 'заяцацца' і некаторыя іншыя.

Можна меркаваць, што жаргонная лексіка, якую выкарыстоўваюць студэнты ў маўленні, у большай ступені іранічная, у меншай – зневажальная ці вульгарная.

Юлія ЖУК,
Наталія ЛОБАНЬ.

ДРАМАТЫЧНЫ, ДРАМАТУРГІЧНЫ

Калі ў выдавецтве “Вышэйшая школа” рэдагаваўся мой “Лінгвістычны аналіз тэксту”, адзін з рэцэнзентаў рукапісу настойліва раіў мне замяніць двойчы сустрэты тут прыметнік *драматычны* (твор) на *драматургічны*. Я ж паясніў рэдактару (і ён пагадзіўся са мной), што прапанаваную замену нельга рабіць, бо менавіта гэтак у пераказаных мною ці працытаваных урыўках ужылі прыметнік Максім Горкі і Кандрат Крапіва.

Апошнім часам, збіраючыся напісаць гэтую нататку, я прачытаў ці перачытаў многія навуковыя працы, прысвечаныя драматургіі, зрабіў мноства выпісак з ужываннем слоў *драматычны*, *драматургічны*.

Адны аўтары аддаюць перавагу прыметніку *драматургічны*. Так, Сяргей Кавалёў [1] выкарыстоўвае гэтакія слова ў такіх спалучэннях: *драматургічныя творы*, *драматургічныя тэксты*, *драматургічны зборнік*, *драматургічная форма*, *драматургічная спроба мастацкі*, *драматургічны праект*, *драматургічныя дэбюты*.

Пераважае гэты прыметнік і ў манаграфіі Васіля Рагаўцова [2], да прыкладу: *драматургічная дзейнасць К. Каганца*, *драматургічнае мастацтва*, *драматургічныя творы*, *драматургічнае майстэрства*, *драматургічная творчасць*, *драматургічныя характары*. На с. 145 – 163 аналізуюцца вербальныя сродкі выражэння камічнага “ў драматургічных творах М. Гарэцкага” (с. 145) і адначасова адзначаецца, што сам пісьменнік назваў свае п’есы “драматычнымі абразкамі”. Некаторыя ж невялікія п’есы Л. Родзевіча (“У кавалёвай хаце”, “Калыханка” і інш.) у манаграфіі В. Рагаўцова жанрава вызначаны як “драматургічныя абразкі” (с. 178). Ужываецца ў гэтай манаграфіі і прыметнік *драматычны*, але толькі ў такіх кантэкстах, дзе яго ніяк не заменіш словам *драматургічны*: *драматычны гурток*, *драматычныя тэатры*, *дамінуюць драматычныя моманты*.

Алена Багамолава ў артыкуле, змешчаным у “Родным слове” (2013, № 5, с. 35 – 37; № 6, с. 32 – 35), выкарыстоўвае толькі *драматургічны*: *драматургічнае маўленне*, *драматургічная палітра твора*, *драматургічны падстыль*, *драматургічны твор*.

У кнізе Пятра Васючэнкі [3] найчасцей ужываецца *драматычны*: *драматычнае дзеянне*, *драматычная сітуацыя*, *драматычнае таварыства*, *драматычны гурток* і інш. У спалучэнні ж са словам *твор* выкарыстоўваецца то *драматычны*, то *драматургічны*. На вокладцы і на першай старонцы кнігі бачым: *Драматургічная спадчына*

Янкі Купалы. На апошняй жа старонцы, дзе выхадныя звесткі, чытаем іншае: *Драматычная спадчына Янкі Купалы*. Гэта ўжо прыкры недагляд выдаўцоў.

Сцяпан Лаўшук у манаграфіі, выдадзенай у 1977 г. [4], амаль ва ўсіх выпадках скарыстоўвае *драматычны*: *драматычная дзея*, *драматычныя калізій*, *драматычны канфлікт*, *драматычнае мастацтва* і г. д. І толькі двойчы ўжывае *драматургічны*: *драматургічнае пісьмо М. Матукоўскага*, *драматургічныя творы*. У манаграфіі ж, апублікаванай у 1984 г. [5], – наадварот, усюды толькі *драматургічны*: *драматургічная аснова*, *драматургічныя тэксты*, *драматургічнае ўвасабленне* і інш.

У артыкулах Кандрата Крапівы пра тагачасную беларускую драматургію (“Канфлікт – аснова п’есы” і інш.) [6] азначэннем да слова *твор* (*творы*) выступае як *драматычны*, так і *драматургічны*, у іншых жа маўленчых сітуацыях скарыстоўваецца *драматургічны*: *драматургічнае дзеянне*, *драматургічная дзея*, *драматургічная прадукцыя*, *драматургічны канфлікт*.

Дарэчы, і ў ТСБМ (т. 2, с. 194 – 195) пры апісанні слоў *драматургічны* і *драматычны* сярод ілюстрацыйных прыкладаў даюцца *драматургічны твор*, *драматычны твор*. У дачыненні да назоўніка *твор* абодва гэтыя прыметнікі – абсалютныя сінонімы. Гэта ж зафіксавана і ў рускіх ды ўкраінскіх слоўніках. Але ў нашых выданнях з п’есамі таго ці іншага аўтара перавага, як правіла, аддаецца прыметніку *драматычны*; напрыклад, сёмы том Поўнага збору твораў Янкі Купалы (2001) мае падзагаловак: *Драматычныя паэмы і п’есы*; або: Янка Купала. *Драматычныя творы* (Мінск: Народная асвета, 1978); М. Гарэцкі. *Выбраныя творы*: у 2 т. Т. 1: *Апавяданні і драматычныя абразкі* (1973). Параўнаем і ў рускім выданні твораў М. Гоголя (М., 1956), дзе адна з частак кнігі (з п’есамі “Ревизор”, “Женитьба” і інш.) мае назву “Драмагические произведения”. Прыметнік *драматычны* таксама трывала замацаваўся ў спалучэннях *драматычны тэатр*, *драматычны гурток*.

Прыметнік *драматургічны*, паводле ТСБМ, адназначны: ‘які мае адносіны да драматургіі’. Больш дэталёва аналагічны прыметнік апісаны ў нядаўня выданым “Вялікім акадэмічным слоўніку рускай мовы” [7] (далей БАС; думаецца, што такія пададзеныя тут значэнні характэрны і для беларускай літаратурнай мовы): 1) які мае адносіны да драматургіі (у 1-м значэнні), які звязаны з ёю; 2) які мае адносіны да драматурга. *Драматургія* ж у 1-м значэнні – ‘майстэрства

стварэння, напісання драмы' (у 2-м значэнні), а *драматург* – 'пісьменнік, які стварае драмы' (у 2-м значэнні). *Драма* ў 1-м значэнні – 'адзін з трох родаў мастацкай літаратуры (у адрозненне ад эпасу і лірыкі), напісаны ў форме дыялогу і прызначаны для пастаноўкі на сцэне'; *драма* ў 2-м значэнні – 'адзін з відаў, жанраў літаратуры, у якім (у адрозненне ад трагедыі і камедыі) адлюстроўваецца складаны і сур'езны канфлікт'.

Што да прыметніка *драматычны*, то ён трохзначны: 1) які мае адносіны да драмы (у 1, 2-м значэннях), 2) поўны драматызму (у 2-м значэнні), 3) моцны, крыху рэзкі па тэмбры, у адрозненне ад лірычнага (пра голас спевака). У БАС жа ён мае 6 значэнняў і 4 адценні і, зразумела, куды большую частотнасць ужывання ў маўленні, чым *драматургічны*. Пералічым толькі першыя два значэнні (астатнія ўтварыліся на аснове першых двух або іншых слоў і сёння ўспрымаюцца як "мёртвыя метафары"): 1) які мае адносіны да драмы (у 1 і 2-м значэннях), звязаны з ёю (*драматычнае мастацтва, драматычны жанр, драматычная балада*) // характэрны для драмы (*драматычны канфлікт, драматычны характар*); 2) які мае адносіны да драмы (у 2-м значэнні) (*драматычны тэатр, драматычны гурток*) // выконвае ролю на сцэне (*пра акцёра*) // уласцівы такому акцёру (*драматычны талент*). Як бачым, некаторыя назоўнікі (напрыклад, *канфлікт, характар*) кантактуюць, па нормах рускай мовы, са словам *драматычны*, а ў прыведзеных раней беларускіх прыкладах – са словам *драматургічны*.

Такая падрабязная сэнсавая характарыстыка гэтых слоў у БАС дае магчымасць яго карыстальнікам знайсці пры неабходнасці адказ на

пытанне пра ўжыванне таго ці іншага прыметніка ў пэўнай маўленчай сітуацыі. А ў ТСБМ адназначнага адказу не знойдзеш. Можа, і з гэтай прычыны ўзнікае апісаны вышэй разнабой у маўленні. Будзем спадзявацца на новы тлумачальны слоўнік беларускай мовы, ужо не ў пяці тамах, а ў дваццаці (як і ў іншых мовах).

Сёння ж пры выкарыстанні гэтых слоў у сказе трэба крыху падумаць, у якіх кантэкстах раўназначна можна ўжыць або той прыметнік, або другі, а ў якіх – толькі *драматычны* ці толькі *драматургічны*. У адным і тым жа артыкуле або кнізе ў спалучэннях са словам *твор* варта пісаць аднастайна: ці толькі *драматычны*, ці толькі *драматургічны*.

Спіс літаратуры

1. Кавалёў, С. Няздзейснены праект пакалення : драматургія "Бум-Бам-Літа" / С. Кавалёў // Дзеяслоў. – 2013. – № 3. – С. 304 – 311.
2. Рагаўцоў, В. І. Вербальныя сродкі камічнага ў беларускай драматургіі : канец XVI – пачатак XX стагоддзя : манаграфія / В. І. Рагаўцоў. – Магілёў : УА "МДУ імя А. А. Куляшова", 2012. – 260 с.
3. Васючэнка, П. Драматургічная спадчына Янкі Купалы / П. Васючэнка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 173 с.
4. Лаўшук, С. С. Сучасная беларуская драматургія / С. С. Лаўшук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 168 с.
5. Лаўшук, С. С. Станаўленне беларускай савецкай драматургіі / С. С. Лаўшук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 192 с.
6. Крапіва, К. Збор твораў : у 5 т. / К. Крапіва. – Мінск : Маст. літ., 1976. – Т. 5. – 456 с.
7. Большой академический словарь русского языка / гл. ред. К. С. Горбачевич. – М. – СПб. : Наука, 2006. – Т. 5. – 694 с.

Іван ЛЕПЕШАЎ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

ЛЮТЫ

Заканчэнне. Пачатак на с. 24.

15 лютага – 190 гадоў з дня нараджэння Антона Запескага (1824 – 1885), мастака, аднаго з кіраўнікоў паўстання 1863 – 1864 гг. у Польшчы, Беларусі і Літве

110 гадоў з дня нараджэння Ларысы Александровіч (1904 – 1980), спявачкі, рэжысёра, грамадскага дзеяча, народнай артысткі Беларусі, народнай артысткі СССР

75 гадоў з дня нараджэння Ларысы Касцюкавец, музыказнаўцы, фалькларыста, медыявіста

70 гадоў з дня нараджэння Вольгі Шутавай (1944 – 1999), спявачкі, заслужанай артысткі Беларусі

16 лютага – 90 гадоў з дня нараджэння Андрэя Заспіцкага, скульптара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

18 лютага – 110 гадоў з дня нараджэння Мікалая Тэадаровіча (1904 – 1981), спевака, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Яўгена Будзінаса (1944 – 2007), празаіка, нарысіста

19 лютага – 150 гадоў з дня нараджэння Вячаслава (Вацлава) Адамовіча (псеўд. Дзяргач; 1864 – 1939), дзеяча беларускага нацыянальнага руху пачатку ХХ ст.

20 лютага – 90 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Ражкова (1924 – 2002), жывапісца, майстра лакавай мініяцюры

22 лютага – 150 гадоў з дня нараджэння Эмы Яленскай (па мужу Дмахоўская; паводле іншых звестак нар. 29 лютага; 1864 – 1919), беларускага фалькларыста і этнографа, польскай пісьменніцы

125 гадоў з дня нараджэння Міколы Байкова (1889 – 1941; паводле іншых звестак загінуў пасля 1944 г.), літаратуразнаўцы, крытыка, лінгвіста, педагога

24 лютага – 60 гадоў з дня нараджэння Васіля Старычонка, мовазнаўцы, літаратуразнаўцы

25 лютага – 105 гадоў з дня нараджэння Сяргея Дарожнага (сапр. Серада; 1909 – 1943), паэта

26 лютага – 85 гадоў з дня нараджэння Георгія Коласа (1929 – 1994), літаратурнага і тэатральнага крытыка, публіцыста, кінадраматурга

28 лютага – 60 гадоў з дня нараджэння Людмілы Ляшчовай, мовазнаўцы

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

ТЭРМІНАЛОГІЯ ТЭХНАГЕННЫХ НАДЗВЫЧАЙНЫХ СІТУАЦЫЙ

У артыкуле ў выглядзе класіфікацыі аналізуецца тэрміналогія надзвычайных сітуацый тэхнагеннага характару.

Аварыя (італ. *avarìa* ‘пашкоджанне, урон’) – небяспечнае тэхнагеннае здарэнне, якое стварае на аб’екце, пэўнай тэрыторыі або акваторыі пагрозу для жыцця і здароўя людзей і прыводзіць да разбурэння будынкаў, збудаванняў, абсталявання і транспартных сродкаў, парушэння вытворчага працэсу, а таксама да нанясення ўрону навакольнаму асяроддзю. Калі ў выніку аварыі загінула не менш за дзесяць чалавек, такая надзвычайная сітуацыя (НС) характарызуецца як *буйная (складаная) аварыя*. Буйная аварыя можа прыводзіць да вельмі цяжкіх наступстваў, значнай колькасці чалавечых ахвяр; такая аварыя абазначаецца тэрмінам *катастрофа* (грэч. *katastrophē* ‘канец, гібель’).

Катастрофы падзяляюцца на віды ў залежнасці ад месца іх узнікнення. Экстрэмальная падзея тэхнагеннага паходжання на транспарце называецца *транспартнай аварыяй* (лац. *transporto* ‘перамяшчаю’ + італ. *avarìa* ‘аварыя’) або *катастрофай*. Сярод транспартных катастроф вылучаюцца *авіяцыйная катастрофа* (фр. *aviation* < лац. *avis* ‘птушка’) – небяспечнае здарэнне на паветраным судне ў палёце або ў працэсе эвакуацыі; *дарожна-транспартнае здарэнне (ДТЗ)* – транспартная аварыя ў працэсе дарожнага руху пры ўдзеле транспартнага сродку; *чыгуначная аварыя* – аварыя, звязаная з пашкоджаннем рухомага саставу, крушэннем цягніка.

Як тэхнагенныя НС характарызуюцца пажары і выбухі з наступным гарэннем. *Пажар* – непадкантрольнае гарэнне, якое наносіць матэрыяльны ўрон, шкоду для жыцця і здароўя людзей, інтарэсаў грамадства і дзяржавы. *Выбух* – хуткі працэс фізіка-хімічных пераўтварэнняў рэчываў з вызваленнем значнай колькасці энергіі, у выніку чаго ў навакольным асяроддзі ўтвараецца і распаўсюджваецца ўдарная хваля.

Тэхнагеннымі НС лічацца *біялагічныя аварыі* (грэч. *bios* ‘жыццё’ + *logos* ‘вучэнне’) – аварыі, што суправаджаюцца распаўсюджаннем біялагічных рэчываў у небяспечнай колькасці для жыцця і здароўя людзей, сельскагаспадарчых жывёл і раслін; аварыі з выкідам (пагрозай выкіду) біялагічна небяспечных рэчываў

(БНР), якія падзяляюцца на: аварыі з выкідам (пагрозай выкіду) БНР на прадпрыемствах прамысловасці і ў навукова-даследчых установах (лабараторыях); аварыі на транспарце з выкідам (пагрозай выкіду) БНР; аварыі з біялагічнымі боепрыпасамі; выяўленне (страта) БНР.

Надзвычайная сітуацыя тэхнагеннага характару на гідратэхнічным збудаванні вызначаецца як *гідрадынамічная аварыя* (грэч. *hydōr* ‘вада’ + *dynamikos* ‘які адносіцца да сілы, моцны’). Гэтыя аварыі звязаны з хуткім распаўсюджаннем і падзяляюцца на наступныя віды: прарывы плацін (дамбаў, шлюзаў, перамычак і інш.) з утварэннем хваляў прарыву і катастрофічных затапленняў або прарыву паводкі, прарывы плацін са змываннем урадлівага пласта глебы або адкладаннем намецяў на шырокіх тэрыторыях.

Тэхнагенныя НС узнікаюць і ў выніку забруджвання паверхні зямлі, атмасферы, вады, прадуктаў харчавання, харчовай сыравіны, кармоў і разнастайных прадметаў радыеактыўнымі рэчывамі ў колькасці, якая перавышае ўзровень, вызначаны нормамі радыяцыйнай бяспекі і правіламі работы з радыеактыўнымі рэчывамі; такія НС адбываюцца падчас аварый на атамных энергетычных устаноўках, на працоўках радыеактыўных руд, пры перапрацоўцы радыеактыўных адходаў, ядзерных выбухах і вызначаюцца тэрмінам *радыеактыўнае забруджванне*.

Аварыя на хімічна небяспечным аб’екце, якая суправаджаецца разлівам ці выкідам небяспечных хімічных рэчываў і можа прывесці да гібелі або заражэння людзей, прадуктаў харчавання, харчовай сыравіны і кармоў, сельскагаспадарчых жывёл і раслін або да хімічнага заражэння навакольнага прыроднага асяроддзя, – *хімічная аварыя*.

У выніку адзначым, што тэрміналогія НС тэхнагеннага паходжання ў асноўным складаецца з тэрмінаў, якія абазначаюць аварыі і катастрофы з пазначэннем месца іх узнікнення і распаўсюджвання, маштабнасці памераў і наступстваў, колькасці ахвяр, значнасці ўрону ў навакольным асяроддзі.

Наталля БУНЬКО,
кандыдат філалагічных навук.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Актуальная тэма

НАВУЧАННЕ ПЕРАКЛАДУ ТЭКСТАЎ НАВУКОВАГА СТЫЛЮ

МЕТАДЫЧНЫЯ ПАРАДЫ ДА ВЫКЛАДАННЯ КУРСА “БЕЛАРУСКАЯ МОВА: ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА” Ў НЕГУМАНІТАРНЫХ ВНУ

Выкладанне беларускай мовы ў негуманітарных ВНУ прадугледжвае вывучэнне студэнтамі спецыфікі функцыянавання навуковага стылю сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Беларуская мова (прафесійная лексіка) – дысцыпліна, якая ў першую чаргу дапамагае навучэнцам негуманітарных ВНУ наладжваць зносіны на роднай мове ў прафесійнай сферы, рэферыраваць прафесійна арыентаваныя і навуковыя тэксты, самастойна складаць навуковыя тэксты, выступаць з навуковымі дакладамі і публічнымі прамовамі і інш. Гэтая дысцыпліна таксама накіравана на засваенне і прафесійнае выкарыстанне беларускай навуковай тэрміналогіі, а таксама на выпрацоўку ў студэнтаў уменияў правільна перакладаць навуковыя тэксты з рускай мовы на беларускую.

Існуе думка, што пераклад тэкстаў навуковага стылю не выклікае асаблівых цяжкасцей, паколькі такі від працы дазваляе выконваць пераклад літаральна, слова ў слова. Разам з тым пераклад навуковага тэксту павінен праводзіцца з выключнай увагай да зместу, што патрабуе ад студэнтаў неабходных фонавых ведаў па тэматыцы тэксту, таму што найважнейшым этапам перакладу з’яўляецца разуменне тэксту, а пераклад – сродак атрымання інфармацыі з тэксту. Пры выкананні перакладу недастаткова валодаць правапіснымі, марфалагічнымі, лексічнымі і іншымі нормаў рускай і беларускай моў: студэнты павінны ведаць асаблівасці перакладу тэрміналогіі, мець навыкі працы з навуковым стылем, ведаць заканамернасці і прыёмы перакладу спецыяльных тэкстаў.

На сучасным этапе інавацыйных метады і формы выкладання ў негуманітарных ВНУ павінны прадугледжваць шырокае выкарыстанне інтэрнэт-рэсурсаў. Усё больш распаўсюджваецца меркаванне, быццам перакладчыцкая дзейнасць можа быць цалкам фармалізавана і заменена камп’ютарнай. Павялічылася колькасць камп’ютарных праграм руска-беларускага перакладу.

Падчас пазааўдыторнага перакладу (самастойная праца студэнта) сучасны навучэнец часта

звяртаецца да аўтаматызаванай сістэмы перакладу. У сувязі з гэтым для выкладчыкаў беларускай мовы ў негуманітарных ВНУ актуальным становіцца не столькі навучанне ўласна перакладу навукова-тэхнічнага тэксту, колькі фарміраванне ў студэнтаў навыкаў рэдагавання камп’ютарных перакладаў. Можна прапанаваць наступны парадак рэдагавання беларускага варыянта тэксту, перакладзенага з рускай мовы на беларускую пры дапамозе камп’ютарнай праграмы.

1. Праверце тэкст на наяўнасць слоў, якія ўвогуле не былі перакладзеныя і захоўваюць рускую графіку. Часцей за ўсё не перакладаюцца складаныя словы, вузкасפעцыяльныя тэрміны. Звярніце ўвагу на ўласныя назоўнікі: яны часта не перакладаюцца, ці транслітуюцца, ці перакладаюцца няправільна.

2. Удакладніце і выпраўце пераклад абрэвіатур у выпадку іх несупадзення ў беларускай і рускай мовах (КПД – ККДз, км/ч – км/г, ОАО – ТАА).

3. Праверце, як перакладзены вылучаныя курсівам словы: найчасцей застаюцца нязменнымі або замяняюцца двукоссямі.

4. Выпраўце парадак слоў пры перакладзе дзеепрыметнага звароту, які знаходзіцца перад паяснёным назоўнікам, у выпадку перакладу яго апісальным зваротам (даданым сказам са злучальным словам *які* або *што*).

5. Выпраўце марфалагічныя памылкі ў канчатках прыметнікаў і (ці) дзеесловаў у выпадку несупадзення формаў роду або ліку назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.

6. Праверце канчаткі назоўнікаў і выпраўце памылкі. Звярніце асаблівую ўвагу на канчаткі назоўнікаў – аднародных членаў сказа.

7. Выпраўце памылкі пры ўтварэнні і ўжыванні формаў ступеней параўнання прыметнікаў.

8. Выпраўце памылкі ў кіраванні і дапасаванні, у каардынацыі дзейніка і выказніка.

9. Праверце і выпраўце памылкі пры перакладзе ўнутрымоўных і міжмоўных амонімаў. Пры гэтым трэба быць асабліва ўважлівым, бо

памылкі такога тыпу вельмі складаныя і распаўсюджаныя.

Прапануем сістэму спецыяльных практыкаванняў, накіраваных на прадухіленне і выпраўленне распаўсюджаных тыповых памылак у выніку камп'ютарнага перакладу.

Заданне 1. Выпраўце памылкі пры перакладзе ўнутрымоўных і міжмоўных амонімаў.

1. Колькасць цеплыні, якая вылучаецца пры праходжанні току, па законе *Джоўль-Ленасц* прапарцыянальна электрычнаму *супраціву*.

2. Існуюць розныя падыходы да вызначэння *ўтрымання эканомікі*.

3. Адзінай досыць магутнай крыніцай энергіі доўгі час былі генератары *сталлага* току.

Заданне 2. Выпраўце памылкі ў канчатках прыметнікаў / займеннікаў і / ці дзеясловаў у выпадку несупадзення формаў роду або ліку назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.

1. Для аўтаматычнай дугавой зваркі пад флюсам выкарыстоўваюць *непакрытую электродную дрот* і флюс.

2. Люмінесцэнтнае святло занадта *слабы*, паколькі кожны атам пры люмінесцэнцыі выпускае сваё святло ў розны час, не *ўзгодненае* з атамамі-суседзямі.

3. Дзеянне магутнай дугі і вельмі хуткі рух электрода ўздоўж нарыхтоўкі абумоўліваюць адцісканне расплаўленага металу ў бок, *процілеглую кірунку зваркі*.

Заданне 3. Выпраўце памылкі пры перакладзе дзеепрыметнікаў / дзеепрыметных зваротаў.

1. Машынабудаўнік Г. Мадэлі прапанаваў ушчыльненне поршня ў выглядзе *які самаўшчыльнаеца* абшэўка (манжэты), без якога гідраўлічны прэс фактычна не мог дзейнічаць.

2. Зніжэнне хуткасці нейтронаў дазваляе павялічыць колькасць нейтронаў, якія ўзаемадзейнічаюць з ядрамі, а такім чынам, і колькасць *што дзеляцца* ядраў.

3. Сумесь паліва з паветрам рыхтуецца ў карбюратары ці ва ўпускным калектары пры дапамозе *якія распыляюць* фарсунак.

Заданне 4. Выпраўце памылкі ў канчатках вылучаных назоўнікаў / словазлучэннях з назоўнікамі.

1. Вадзяное кола ўжывалася ў млынах, на мануфактурных фабрыках, руднях, у прыладах для абрашэння і *асушванні*.

2. Хуткасць воза ўзраста пасля таго, як у вазы сталі запрагаць жывёл: аслоў, быкоў, *канёў*.

3. У другой палове XX ст. стаў вырабляцца легаваны чыгун з дадаткамі іншых металаў: *алюмінія, нікеля, вальфраму, хрому* і інш.

Заданне 5. Выпраўце памылкі пры ўтварэнні і ўжыванні формаў ступеней параўнання прыметнікаў.

1. *Найвялікшая* радыёактыўнасць была дасягнута пры апусканні цыліндра ў басейн з вадой.

2. На мове сучаснай механікі гэта значыць, што “каэфіцыент трэння качэння *ніжэй*, чым каэфіцыент трэння слізгання”.

3. *Найпростае* кола ўяўляла сабою круг, адпілаваны ад ствала дрэва.

Заданне 6. Выпраўце памылкі ў дапасаванні і кіраванні.

1. Цеплавая электрастанцыя такой жа магутнасці спаліла б за той жа перыяд *больш* ... 75 тыс. т. вугалю.

2. Потым два *такіх круга* злучылі воссю.

3. Ворот – гэта два *злучаных* адно з адным колы, якія круцяцца вакол агульнай восі.

Заданне 7. Знайдзіце і выпраўце ўсе памылкі ў наступных сказах.

1. Пляц прастанутніка роўная твору яго даўжыні на шырыню.

2. Рух ажыццяўляецца па раскладзе, якія ў залежнасці ад якіх узбурваюць уздзеянняў – сходаў, спазненняў, пагодных умоў – могуць змяняцца па асобных аўтобусам ці ўсім які працуе на маршруце.

3. Выйгрыш у сіле, які дасягаецца ўжываннем нахільнай плоскасці, роўны стаўленню пройдзенага шляху да вышыні, на якую падняўся груз. Паколькі першая адлегласць заўсёды больш другога, то нахільная плоскасць дае выйгрыш у сіле.

Заданне 8. У прапанаваных сказах знайдзіце дзеепрыметнікі, формы якіх не ўласцівы беларускай мове, падбярыце для іх перакладу адпаведныя сродкі замены. Перакладзіце сказы на беларускую мову.

1. В ходе экспериментов было обнаружено, что активность материала зависит от предметов, стоящих вблизи цилиндра.

2. Для обеспечения самоподдерживающейся цепной реакции необходимо такое количество урана, критическая масса которого была бы около 50 кг.

3. Такие нейтроны называют медленными, а нейтроны, образующиеся при делении и имеющие скорость 20 000 км/с, – быстрыми.

Асаблівую ўвагу варта звяртаць на наяўнасць у перакладах адхіленняў ад граматычных нормаў беларускай мовы. Каб дапамагчы студэнтам рэдагаваць камп'ютарныя пераклады навуковых тэкстаў, мэтазгодна актуалізаваць веды пра асаблівасці перакладу некаторых часцін мовы.

Назоўнік.

1. Форма множнага ліку рускіх назоўнікаў утвараецца пры дапамозе канчаткаў *-и, -ы, -а, -я, -е*. У беларускай мове назоўнікі множнага ліку маюць канчаткі *-ы, -і, -е*, параўнайце: *поля – палі*.

2. У месным склоне множнага ліку назоўнікі з прыназоўнікам *па* ў беларускай мове маюць канчаткі *-ах (-яx)*, а ў рускай мове – *-ам (-ям)*, параўнайце: *по каналам – па каналах, по линиям – па лініях*.

Фанетычныя адрозненні	Лексічныя адрозненні	Словаўтваральныя адрозненні	Марфалагічныя адрозненні	Сінтаксічныя адрозненні	Стылістычныя адрозненні
фактор – фактар	перевод – пераклад	снегоочиститель – снегаачышчальнік	по дорогам – па дарогах	описываемый факт – які апісваецца	следует говорить – вынікае

3. Вялікая колькасць памылак звязана з перакладам назоўнікаў другога скланення ў форме роднага склону адзіночнага ліку: *песка – пяску, прыёма – прыёму*.

Прыметнік.

1. Назіраецца несупадзенне канчаткаў у рускай і беларускай мовах у форме адзіночнага ліку мужчынскага роду назоўнага і вінавальнага склонаў: *высокий, магнітний – высокі, магнітны*.

2. Існуюць разыходжанні ва ўтварэнні вышэйшай ступені параўнання, у беларускай мове ў яе ўтварэнні выкарыстоўваюцца суфіксы *-ейш, -эйш*, а ў рускай – *-ее, -е, -и*: *сильнее – мацнейшы, красивее – прыгажэйшы*.

Дзеяслоў.

1. Зваротныя дзеясловы ў беларускай мове заканчваюцца на *-ся*, параўнайце: рус. *научились* – бел. *навучыліся*.

2. У беларускай мове не ўжываюцца многія формы дзеепрыметнікаў. Напрыклад, памылковым ужываннем будзе выкарыстанне наступных выразаў: *развіваўшыся краіны, апісываемы факт, кіруемая роля* і інш.

Дапамогуць сфарміраваць навыкі рэдагавання камп'ютарных перакладаў і наступныя практыкаванні.

1. Знайсці ў прапанаваным тэксце мнагазначныя словы і выканаць іх пераклад у адпаведнасці з кантэкстам; выбраць з шэрагу значэнняў мнагазначнага слова найбольш адэкватнае.

2. Паказаць на прыкладзе прапанаванага тэксту розныя варыянты яго перакладу з мэтай выбраць найбольш адэкватны.

3. Складзіце табліцу асноўных адрозненняў сучаснай беларускай літаратурнай мовы ад рускай і запоўніце яе пры паступовым перакладзе тэксту.

4. Супаставіце арыгінал тэксту і яго камп'ютарны пераклад; знайсці памылкі ці выправіць вылучаныя словы.

5. Перакладзіце і перафразіраваць зыходныя сказы і абзацы.

6. Параўнаць арыгінал і пераклад і знайсці перакладчыцкія трансфармацыі; сфармуляваць асноўную ідэю рускамоўнага тэксту на беларускай мове; вызначыць ключавыя словы з зыходнага тэксту і перакласці іх.

7. Вусна перакласці невялікі тэкст.

8. Перакладзіце інтэрнацыяналізмы з захаваннем беларускага правапісу.

9. Выпісаць з прапанаванага тэксту ўсе тэрміны і перакласці іх; перакласці тэрміны апісальным метадам.

10. Выпісаць з тэксту дзеепрыметнікі, перакласці іх; выправіць памылкі ў перакладзе дзеепрыметнікаў.

11. Знайсці ў зыходным тэксце на рускай мове словы, якія маюць марфалагічныя адрозненні ў беларускай мове і перакласці іх.

12. Складзіце план ці тэзісы рускамоўнага тэксту на беларускай мове.

Людміла ГІРУЦКАЯ,
старшы выкладчык кафедры
беларускай і рускай моў БНТУ.
Наталля ПЯТРОВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

БЯСПЕЧНЫ НОВЫ ГОД

Усталёўваючы ёлку ў хатніх умовах, неабходна: прыбраць з памяшкання дываны; выкарыстоўваць толькі ўстойлівыя падстаўкі (крыжавіна ці вядро з пяском); сачыць, каб галінкі і верхавіна не дакраналіся да сцен, столі, мэблі і іншых хатніх рэчаў; нельга ставіць ялінку паблізу ацяпляльных прыбораў, у праходах і каля выхаду з памяшкання; нельга абкладваць яе ватай, якая не насычана вогнеахоўнай вадкасцю.

Калі на ёлцы загарэлася электрагірлянда, важна: абясточыць гірлянду (выцягнуць шнур з разеткі ці адключыць электрычнасць у шчытку); вывесці з памяшкання людзей; выклікаць ратавальнікаў па тэлефоне 101; паспрабаваць справіцца з узгараннем самастойна, калі яно невялікае; паваліць ёлку на падлогу, каб полымя не ўздымалася ўгару; накрыць шчыльнай тканінай; ні ў якім разе не выкарыстоўваць вадку, калі ёлка штучная (падчас гарэння сінтэтычныя матэрыялы плавяцца і расцякаюцца, а пападанне вады на падпаленую паверхню прывядзе да распырсквання гарачых кропель, такім чынам – да павелічэння плошчы гарэння); засыпаць полымя пяском ці, пры яго адсутнасці, выкарыстаць вогнетушыльнік.

Цэнтральны раённы аддзел па надзвычайных сітуацыях г. Мінска.

ПРЫНАЛЕЖНЫЯ ЗАЙМЕННІКІ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ З ЭЛЕМЕНТАМІ ТЭХНАЛОГІІ РАЗВІЦЦЯ КРЫТЫЧНАГА МЫСЛЕННЯ ПРАЗ ЧЫТАННЕ І ПІСЬМО (VI КЛАС)

Мэта: стварыць умовы для асэнсавання вучнямі прыналежных займеннікаў і іх ужывання ў мове.

Задачы: засвоіць, якія займеннікі адносяцца да прыналежных; навучыцца адрозніваць прыналежныя займеннікі *яго, яе, іх* ад аналагічных асабовых займеннікаў; удасканаліваць уменні па вызначэнні роду, ліку, склону прыналежных займеннікаў і іх сінтаксічнай ролі; перакладаць канструкцыі з прыналежнымі займеннікамі з рускай мовы на беларускую; спрыяць развіццю крытычнага мыслення; садзейнічаць выхаванню патрыятычных пачуццяў.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Вывучэнне новага матэрыялу.

• Стадыя выкліку.

Настаўнік. Сфармулюем задачы сённяшняга ўрока. Звярніце ўвагу на табліцу (*вучні запісваюць задачы ў першую частку табліцы “Хачу ведаць”*).

Хачу ведаць	Даведаліся
1) Чаму прыналежныя займеннікі так называюцца?	
2) Якія займеннікі адносяцца да прыналежных?	
3) Па чым змяняюцца прыналежныя займеннікі?	
4) Якая сінтаксічная роля прыналежных займеннікаў?	

На дошцы запісаны словазлучэнні: *матчына мова, Купалавы словы, бабуліны казкі*. Ці звязаны гэтыя словазлучэнні з тэмай урока? (*Залежнымі словамі ў словазлучэннях з’яўляюцца прыналежныя прыметнікі. Сёння на ўроку мы таксама вывучаем разрад прыналежных займеннікаў.*) На што ўказваюць прыналежныя займеннікі? (*Адказы вучняў.*)

Заданне 1. Выпішыце з прапанаваных толькі прыналежныя займеннікі.

Мой, мяне, табой, твой, сябе, свой, нас, наш, ваш, з вамі, увесь, ягоны, іхні, яе, яна, яго, яму, іх.

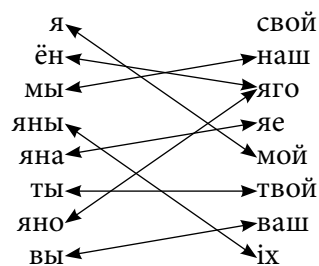
Зачытваецца выбар вучняў.

• Стадыя асэнсавання.

1. Прачытайце правіла (с. 194) і зверце свой выбар. Назавіце прыналежныя займеннікі. Ці ўсе яны аднолькава ўжывальныя ў мове? (*Зай-*

меннікі ягоны, іхні ўжываюцца ў гутарковым і мастацкім стылях.)

2. Устанавіце сувязь паміж прыналежнымі займеннікамі і асобамі:

(*Агучваецца кожны варыянт: “Займеннік мой паказвае на прыналежнасць 1-й асобе адз. л. Займеннік свой паказвае на прыналежнасць кожнай асобе”.*)

3. Чаму на займеннікі *яго, яе, іх* мы павінны звярнуць асаблівую ўвагу? (*Каб адрозніваць іх ад асабовых.*)

Заданне 2. Прачытайце сказы. Пастаўце пытанні да вылучаных займеннікаў. Якія з іх абазначаюць асобу, а якія – прыналежнасць? Якімі членамі сказа яны з’яўляюцца?

1. Мы прыехалі да *яго*. – Мы прыехалі да *яго* знаёмых. 2. Камісія паслухала *яе*. – Камісія паслухала *яе* песню. 3. *Іх* творы чытае ўся Беларусь. – *Іх* чытае ўся Беларусь.

III. Замацаванне вывучанага.

Заданне 3. Письмова праскланяйце словазлучэнні.

Яго кніга, нашы поспехі.

(*Два вучні працуюць каля дошкі.*)

Настаўнік. Якія займеннікі будуць змяняцца так, як займеннік *нашы*? Да якой часціны мовы падобныя скланеннем займеннікі *свой, твой, мой, ваш, наш*? Па чым яны яшчэ будуць змяняцца? Выберыце займеннік і дакажыце, што ён змяняецца па родах і ліках. (*Адказы 2-3 вучняў.*)

Заданне 4. Запішыце сказ і вызначце сінтаксічную ролю прыналежных займеннікаў, іх род, лік і склон.

Наша родная мова здзіўляе сваёй мілагучнасцю.

(*Займеннікі наша, сваёй з’яўляюцца азначэннямі. Наша – адз. л, ж. р., Н. скл; сваёй – адз. л, ж. р., Т. скл.*)

Заданне 5. Перакладзіце з рускай мовы на беларускую.

Мои родители, твоего совета, со своей собакой, ваши классы, свои произведения, твои успехи.

• **Фізкультхвілінка.**

• **Самастойная работа з карткамі.**

Заданне 6. Спішыце сказы, устаўляючы прыналежныя займеннікі ў патрэбнай форме. Вызначыце іх род, лік, склон.

(За работу з карткамі вучні атрымаюць адзнакі ў журнал.)

Варыянт 1.

1. Усё, чым ... зямля багатая, належыць ... дарогаму народу (П. Панчанка). 2. Мы ... дзён радкі жывыя кладзём на музыку вясны (М. Хведаровіч). 3. Беларусь – ... радзіма, любы сэрцу ... прастор (М. Калачынскі). 4. Не забывай ніколі, дружа, ... зямлю, ... родны край (А. Вярцінскі).

Варыянт 2.

1. Плыве ракою ... мова, яе не зробіш ручаём (М. Лужанін). 2. Краса ..., ... Нёман родны, ... любімая рака! Люблю разліў ... шумнаводны і ціхі бераг рыбака (А. Русак). 3. Хто забыў ... продкаў – сябе губляе, хто забыў ... мову – усё згубіў (У. Караткевіч).

IV. Рэфлексія.

Настаўнік. Вернемся да табліцы, якую пачалі запісваць у пачатку ўрока. Запоўніце другую яе частку “Даведаліся” (запісанае агучваецца 2-3 вучнямі). Якімі задачамі мы можам яшчэ дапоўніць табліцу? Якой тэмай аб’яднаны сказы ў картках?

V. Дамашняе заданне (на выбар).

Наталля ТРЫГУБОВІЧ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Уздзенскай дзяржаўнай санаторнай школы-інтэрната.

Настаўнік прапануе

ПРОСТАЯ МОВА. ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ў СКАЗАХ З ПРОСТАЙ МОВАЙ ІНТЭГРАВАНЫ ЎРОК ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ (V КЛАС)

Мэта: садзейнічаць засваенню паняццяў *простая мова, прмая речь*, фарміраваць уменне афармляць простую мову; развіваць камунікацыйныя навыкі, пашыраць слоўнікавы запас; ствараць умовы для выхавання патрыятычных пачуццяў, любові да слова.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Настаўнік рускай мовы. Здравствуйте, ребята!

Настаўнік беларускай мовы. Добры дзень! Мы рады вітаць вас на ўроку, які будзе прысвечаны беларускаму класіку Якубу Коласу.

Настаўнік рускай мовы. Жизнь и творчество белорусского классика связаны с российским историко-литературным процессом. Дружеские отношения были у Якуба Коласа со многими русскими писателями (М. Горьким, С. Михалковым, М. Исаковским, А. Фадеевым, К. Симоновым). Среди этих писателей были и переводчики его произведений на русский язык. Сам Я. Колас перевёл в 1937 г. на белорусский язык поэму “Полтава” А. С. Пушкина.

Тему урока, я думаю, Вы сможете назвать сами, правильно ответив на вопросы, предложенные в следующем задании.

II. Актualізацыя апорных ведаў, уменняў і навыкаў.

Настаўнік беларускай мовы. Перад вамі карткі. Кожнаму заданню адпавядае пытанне. Каля кожнага слова стаіць адпаведная літара. Ваша задача – адказаць на пытанне, а ў сшытку запісаць тую літару, якая стаіць каля абранага слова.

1) Мягкий знак пишется :

Полюбоват...ся (П); какая-то сила готовит...ся (Л); они гнут...ся (Е).

2) Якое спалучэнне слоў з’яўляецца словазлучэннем?

Заплакала гара (А); скромная, сарамяжлівая крынічка (Р); нарадзіліся і пацяклі (Я).

3) Буква е пишется в окончании глагола:

Встрет...шь (О), вспомн...шь (Э), сдела...шь (Я).

4) У якім сказе слова *крынічка* з’яўляецца дзейнікам?

Не дзіва, што тут, каля крынічкі, кіпела жыццё (Н).

А гара-маці, як відаць, думала аб далейшай долі сваей крынічкі (К).

Крынічка пачула, як пад ёю здрыганулася зямля (М).

5) Отметьте предложение с обращением:

Что ты хочешь сказать, мамочка? (А)

Ты посмотри, вон там, видишь, стоят горы, а на них растёт лес (Е).

Я не пробьюсь! Я не пробьюсь! – прошептал родничок (Т).

6) Адзначце сказ з аднароднымі членамі:

Засмуцілася старая гара, пацямнелі яе прыгожыя схілы (А).

Маленькі беленькі камячок пачынаў тым часам павялічвацца, шырыцца і рабіцца болей грузкім (Я).

Ціха ўздымаўся над лагчынамі туман, крычалі дзесьці гусі (Ю).

7) Отметьте нераспространенное предложение:

Прошло время (Р).

Солнышко начинало новый день (Д).

Тихо поднимался над низинами туман (Ц).

8) Адзначце пабуджальны сказ:

Колькі хараства, колькі мудрага задумення было ў іх! (Е)

Куды ж яны дзеліся? (Б)

Наўперад ты добра падумай, а ўжо тады выбрай свой лёс (З).

9) Отметьте предложение, где правильно выделено обстоятельство:

Трава и цветы тiхo шептали ветру о своем горе (Ч).

Наступили сyхiе годы (Г).

Лесной жаворонок уже летал в небе и приветствовал ясное солнце (Ч).

10) Адзначце сказ з правільна вылучанай граматычнай асновай:

Гневалася неба, бушавала вада, траслася зямля (Б).

А Жывая Вада пачала павольна мялець і хутка зусім згiнула дзесьці ў зямлі (Б).

А тут і крынічка шмат чаго не ведае (У).

• **Паведамленне тэмы ўрока.**

Вырашыўшы правільна арфаграфічныя і пунктуацыйныя задачы, вы можаце прачытаць у шпытках тэму ўрока. Як яна гучыць? (Адказы вучняў.) Так, тэма нашага ўрока “Простая мова”.

Настаўнік рускай мовы. А в переводе на русский язык “Прямая речь”.

Настаўнік беларускай мовы. Вазьміце ацэначныя лісткі і ацаніце сябе пры дапамозе каласоў. Калі Вы не зрабілі ніводнай памылкі пры выкананні заданняў на картках, прымацуйце ў другую калонку спелы каласок. Хто зрабіў ад

адной да пяці памылак, у трэцяй калонцы размясціце недаспелы каласочак. Ну а хто зрабіў правільна толькі 1-2 заданні або ўсё было няправільна, у чацвёртую калонку прыляпіце зялёны каласок.

III. Тлумачэнне новага матэрыялу.

Настаўнік рускай мовы. Перед вами два текста. Сравним их.

1. На листьях белоуса блестели, как слёзы, крупные капли росы. Они только что вернулись к маме-горе, потому что очень грустили по ней в далёких неизвестных краях. Ведь они были частичками родничка, который тёк из сердца горы. Они долго рассказывали о своих скитаниях и просили мать-гору простить их за то, что были непослушными.

2. На листьях белоуса блестели, как слёзы, крупные капли росы. “О, милая мамочка, – заговорили капельки, – мы пришли, потому что очень грустили по тебе в далёких неизвестных краях. Мы – частички родничка, который тёк из твоего сердца. Прости же нас, мама, что не послушали тебя”. И рассказали о своих скитаниях.

Настаўнік рускай мовы. Чем отличается первый текст от второго? (Адказы вучняў.) Правильно, во втором тексте присутствует прямая речь, которая точно передаёт чужую речь, сохраняет её содержание и форму. Прямая речь – это то, что непосредственно говорит сам герой. Зачитаем в учебнике формулировку правила (с. 102).

Настаўнік беларускай мовы. А што пра простую мову нам расказвае падручнік па беларускай мове? (Чытанне правіла ў падручніку.)

IV. Замацаванне матэрыялу.

• **Гульня “Хто больш?”**

Настаўнік беларускай мовы. Мы даведаліся, што простую мову суправаджаюць словы аўтара. Ваша задача – прыдумаць, узгадаць як мага больш дзеясловаў, якія выкарыстоўваюцца ў словах аўтара і суправаджаюць простую мову. Дзелімся на варыянты. Дастаньце “зярняткі”. Першы варыянт на зярнятках каласоў запісвае словы на беларускай мове, а другі варыянт – на рускай. Напрыклад, *падзякаваў* ці *поблагодарил*.

Што ж у нас атрымалася? Прымацуйце свае зярняткі да каласка. (Настаўнік беларускай мовы зачытвае і дапаўняе іншымі дзеясловамі.)

Настаўнік рускай мовы. Что же получилось у второго варианта? Прикрепите свои зёрнышки к колоску. (Учитель русского языка зачитывает и дополняет другими глаголами.)

Нераспространённые глаголы при прямой речи

Попросил	папрасіў
Шепнул	шапнуў
Прочитал	прачытаў
Предложил	прапанаваў
Продолжал	працягваў
Поблагодарил	падзякаваў
Крикнул	крыкнуў
Подумал	падумаў

Настаўнік беларускай мовы. Дастаньце ацэначныя лісткі. Той, хто на зярнятках напісаў больш распаўсюджаныя дзеясловы кшталту *сказаў, гаварыў, сьпытаў, адказаў, усклікнуў*, прыклеіце ў трэцюю калонку недаспелы каласок, у каго былі іншыя дзеясловы – спелы каласок у другую калонку.

Настаўнік рускай мовы. По аналогии делает и второй вариант. Кто написал наиболее распространённые глаголы (*сказал, говорил, спросил, ответил, воскликнул*), клеит незрелый колосок, у кого были другие глаголы – зрелый.

• Праца са схемай.

Настаўнік беларускай мовы. Перад вамі два сказы. Першы сказ запішыце ў сшытак. Вызначце ў гэтым сказе словы аўтара, простую мову. Запішыце схему ў сшыткі.

Гара ж ім сказала: “За тое, што вы не паслухалі сваёй маткі і кінулі сваю радзіму, вы будзеце вечно кружыцца па свеце”.

Настаўнік рускай мовы. А теперь второе предложение. Где в этом предложении слова автора, прямая речь? Составьте схему этого предложения.

“Быстрее, быстрее, доченька, ты сможешь пробиться!” – с материнской любовью и страхом перед дорогой утратой тревожно говорила гора.

• Фізкультхвілінка.

Настаўнік беларускай мовы. У вас ёсць карткі са сказамі і часткі схем да сказаў. Ваша задача: выстраіцца такім чынам, каб атрымалася дакладная схема сказа. У кожнага рада свой сказ.

“А што можа рабіцца ў зямлі?” – спытала здзіўленая і зацікаўленая крынічка. (“П?” – а.)

Жаворонок сел на камень и сказал: “Послушай, мать, а к тебе пришли дорогие гости, только они боятся посмотреть тебе в глаза”. (А: “П”.)

“Я люблю паслухаць, што робіцца на свеце”, – апраўдвала гара сваё пытанне. (“П”, – а.)

• Хвілінка кемлівасці.

Чараўніца-шкодніца Памылка Памылкаўна разбурыла верш з чатырох радкоў. Складзіце

яго, запішыце і аформіце пунктуацыйна простую мову.

“Цягні мачанку, маці, з печы!
За стол, малы, за стол, старэчы!” –
Гаворыць дзядзька, сам сядзе
І стол абрусам засцілае.

Той, хто склаў верш правільна і правільна расставіў знакі прыпынку, прыклеівае спелы каласок у другую калонку, у каго былі 1-2 памылкі – недаспелы каласок у трэцюю калонку. У каго верш не атрымалася скласці, няправільна былі пастаўлены знакі прыпынку – зьляены каласок размяшчаем у чацвёртай калонцы.

• Гульня “Перакладчык”.

Настаўнік рускай мовы. Перед вами карточки со словами на русском языке и слова для справок. Вы должны, используя слова для справок, сделать перевод на белорусский язык. (*Оценивание. Правильно – зрелый, ошибки 1 – 4 слова – незрелый, неправильно – зелёный.*)

Родник, скромный, предостережь, выбирать, судьба, прежде, подумай, гора.

Гара, сарамяжлівы, крыніца, перасцерагчы, наўперад, лёс, падумаць, выбіраць.

Настаўнік беларускай мовы. Выкарыстоўваючы дадзеныя словы, складзіце сказы з простамай мовай. Першы варыянт на рускай мове, другі – на беларускай.

V. Падвядзенне вынікаў.

Настаўнік беларускай мовы. Ацэнім сваю працу на ўроку. За кожны спелы каласок вы атрымліваеце па 2 балы, за кожны недаспелы – па адным бале, за зьляены – 0,5 бала. Прымацуйце, калі ласка, да дошкі свае ацэначныя лісткі. (*Гучыць песня “Мой родны кут, як ты мне мілы...”*.)

VI. Рэфлексія.

Настаўнік беларускай мовы. На дошцы запісана частка сказа, пастаўце неабходны знак прыпынку.

Простая мова – гэта

! – усё было выдатна, я малайчына.

. – сабою задаволены (а).

? – засталіся пытанні да сябе, аднакласнікаў, настаўніка.

... – трэба папрацаваць па тэме, штосьці не атрымалася, было шмат памылак.

VII. Дамашняе заданне.

Наталля ШУЛЬГА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 202 г. Мінска.

Наталля ЧЭРНІКАВА,
настаўнік рускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Каладзішчанскай сярэдняй школы.

ВЫВУЧЭННЕ ВЕРША “МАЦІ” НІЛА ГІЛЕВІЧА

МЕТАДЫЧНЫЯ ПАРАДЫ (VII КЛАС)

Верш “Маці” вывучаецца ў межах тэмы “Паэзія”. Спачатку вучням трэба даць уяўленне пра асобу Ніла Гілевіча, пазнаёміць з яго творчым і жыццёвым шляхам, таму заняткі варта распачаць вусным літаратурным часопісам працягласцю прыкладна дзесяць хвілін. Група “ілюстратараў” робіць яго старонкі, кожная з якіх будзе прысвечана адпаведнаму этапу жыцця і творчасці паэта, у якасці ілюстрацый выкарыстоўваюцца рэпрадукцыі карцін беларускіх мастакоў; група “чытальнікаў” рыхтуе выразнае чытанне ўрыўкаў з вершаў паэта (“Як толькі ноч ліпнёвая...”, “Лесам песня ішла...”); група “гукааператараў” займаецца музычным афармленнем (фанаграмы песень на словы Н. Гілевіча); група “апавядальнікаў” засяроджваецца на змесце кожнай “старонкі” вуснага часопіса, рыхтуецца да выступлення. Складанасць у тым, што матэрыял артыкулаў і кніг арыентаваны на дарослых чытачоў – студэнтаў і настаўнікаў, таму славеснік павінен адаптаваць яго для дзіцячай аўдыторыі. Настаўнік літаратуры падказвае вучням, дзе знайсці той або іншы матэрыял, як яго выкарыстаць і г. д. Такая форма дзейнасці стымулюе працу класа, садзейнічае развіццю актыўнасці і самастойнасці ў пошуках матэрыялу.

Урок пачынаецца з таго, што на дошцы знаходзіцца макет часопіса “*Ніл Гілевіч – паэт і чалавек*”. Пасля таго як прагучала назва, слова даецца першаму апавядальніку.

1-ы апавядальнік. Ніл Сямёнавіч Гілевіч – гэта адзін з самых вядомых паэтаў нашай сучаснасці, аўтар некалькіх дзясяткаў паэтычных зборнікаў, кніг літаратурнай крытыкі і публіцыстыкі. Яго вершы і паэмы адлюстроўваюць духоўныя пошукі беларускага народа на мяжы XX – XXI стагоддзяў. Мы і сёння чакаем новых творчых здзяйсненняў ад майстра паэтычнага слова.

Далей гучыць першая музычная застаўка – песня на верш “Я хаджу закаханы” ў выкананні вэб-кальнай групы “Сябры”. Назва наступнай старонкі “*На мілай Лагойшчыне*”, потым выразна чытаецца ўрывак з верша “*Як толькі ноч ліпнёвая...*”, пасля чаго гучыць паведамленне другога апавядальніка пра даваенныя гады жыцця будучага паэта.

2-і апавядальнік. Ніл Сямёнавіч Гілевіч нарадзіўся 30 верасня 1931 г. у вёсцы Слабада Лагойскага раёна Мінскай вобласці. Бацькі яго былі сялянамі, цяжка і шмат працавалі, асабліва гэта датычыць маці паэта, на плечы якой леглі клопаты пра дзяцей, а іх у сям’і было восем. З самага нараджэння Ніл Гілевіч жыў у маляўнічай узгор-

кавай мясцовасці, што атрымала назву беларускай Швейцарыі. Хлопчык адчуваў вялікае заміланне ад надзвычай прыгожых краявідаў, якія пазней адбіліся ў яго шматлікіх вершах.

На гэтай старонцы адзін з “мастакоў” прапаўнае пазнаёміцца з тэматычна блізкімі жывапіснымі творами – рэпрадукцыямі карцін і каляровымі фотаздымкамі.

Вядучы перагортвае старонку часопіса і агучвае назву наступнай: “*Дзяцінства, апаленае вайной*”, музычная застаўка – “Лясная песня”.

3-і апавядальнік. Суровыя ваенныя гады хутка загартавалі хлопчыка, садзейнічалі яго сталенню. Шырока вядома кніга ўспамінаў беларускіх дзяцей пра ваенныя гады “Ніколі не забудзем”. Успамін Ніла Гілевіча, які быў партызанскім разведчыкам і трапіў у лапы карнікаў, таксама мог бы ўвайсці ў гэтую кнігу.

Зачытваюцца ўспаміны пісьменніка.

4-ы чытальнік. “Думаю, у той дзень я не толькі канчаткова развітаўся з дзяцінствам, але і спасціг – назаўсёды! – штосьці такое, што і сёння вызначае вельмі многае ў маіх адносінах да быцця, у маім разуменні жыцця, людзей і свайго чалавечага абавязку. Дык можа быць, у той ліпеньскі дзень усё і пачалося? Можа быць, менавіта тады дзесьці ў падсвядомасці прарэзалася думка, што аб усім гэтым трэба абавязкова расказаць тым, хто нічога падобнага не перажыў, чыё дзяцінства не ведае сустрэчы з тупой і дзікай нечалавечай сілай, імя якой фашызм? І гэта невыпадкова, што самы першы мой апублікаваны верш быў аб перамозе ў вайне і радасці ўваскрэслага на руінах і папялішчах жыцця? І што гэта тэма стала адной з галоўных ва ўсіх маіх кнігах лірыкі, баладах і паэмах?”

Наступная старонка мае назву “*Юнацтва і пачатак творчасці*”.

5-ы чытальнік. Друкавацца Ніл Гілевіч пачаў з 1946 г., а ў 1947-м быў запрошаны на Першую рэспубліканскую нараду маладых пісьменнікаў і ў тым жа годзе паступіў у Мінскае педвучылішча імя Н. К. Крупскай, а ў 1951 г. на філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. На трэцім курсе Ніла Гілевіча прынялі ў Саюз пісьменнікаў. Малады паэт плённа працаваў, і амаль штогод у яго выходзіла па лірычным зборніку, ён пільна ўглядаўся ў духоўны свет сучаснікаў, вітаў маладых паэтаў у вершы “*Прывітальнае*” (*гучыць урывак з названага верша*).

Шасцідзясятныя гады XX ст. у творчым лёсе паэта надзвычай плённыя, ён выступае не толь-

кі як лірык, але і як літаратурны крытык, майстар перакладаў, даследчык літаратуры і фальклору. У шматлікіх вершах той пары апісваецца родная Лагойшчына, яе непаўторная краса, што назаўсёды ўвайшла ў сэрца паэта (*выразна чытаюцца радкі з верша “Бярозы ў яркай стыні”*).

Вядучы чытае назву старонкі – “*Ступені паэтычнага сталення*”. Тут будзе ахарактарызавана творчая дзейнасць паэта ў 70 – 80-я гг. ХХ ст.

6-ы чытальнік. Працягваецца праца Ніла Гілевіча ў розных лірычных жанрах, значна паглыбляюцца тэмы мастацкіх твораў, тут і ўспамін пра мінулую вайну, і роздум пра ўласны паэтычны шлях, і асэнсаванне таго, што людзі пакідаюць родныя вёскі і адчуваюць сябе ў гарадах нібыта сіроты, пазбаўленыя бацькоўскага дому. (*Выразна чытаецца ўрывак з верша “Як сумна-тужліва зязюля кукуе ў бары”*.) Паэт адчувае, як паглыбляюцца супярэчнасці часу, як усё большую вастрыню набывае канфлікт прыроды і чалавека, які нечакана завяршыўся Чарнобыльскай катастрофай, да гэтай тэмы Ніл Гілевіч звярнуўся ў вершах “Палыновая ростань” і “У лета 1986-е” (*мэтазгодна прачытаць некалькі радкоў з іх*).

Апошняя старонка часопіса мае назву “*Паэт нашай сучаснасці*”, тут ахарактарызуецца творчасць Ніла Гілевіча на мяжы стагоддзяў і тысячагоддзяў.

7-ы чытальнік. Пачатак 90-х гг. мінулага ўжо ХХ ст. пазначаны ўплывам ідэй нацыянальнага адраджэння, цікавасцю да спадчыны продкаў, беларускага фальклору, да гістарычнага лёсу беларускай мовы. Паэт вельмі заклапочаны гэтымі праблемамі, ён нават выступае не толькі як лірык, але і як публіцыст, яго артыкулы друкуюцца ў штотыднёвіку “Літаратура і мастацтва”, іншых рэспубліканскіх выданнях. Вельмі сучасным з’яўляецца верш “Перасцярога”, нягледзячы на тое, што з моманту публікацыі прайшло ўжо амаль дваццаць гадоў (*зачытваецца ўрывак з верша*).

На наступным этапе ўрока мэтазгодна прывесці *рэфлексію*, якая паспрыяе ацэнкам дзейнасці вучняў, што была ў значнай ступені самастойнай. *Чые выступленні, наведарамленні, асабліва выразнае чытанне былі, на ваш погляд, найбольш цікавымі? Пра што новае вы даведалься з нашага літаратурнага часопіса? Што было для вас не зусім зразумелым?*

Настаўнік робіць невялікае падагульненне, дае ацэнку працы кожнай “рэдакцыйнай” групы – “апавядальнікаў”, “чытальнікаў”, “ілюстратараў”, “гукааператараў”, – а потым абвешчае новы этап дзейнасці класа на ўроку: зварот да тэмы мацярынства ў паэзіі Ніла Гілевіча.

Настаўнік. Вобраз маці не аднойчы з’яўляецца на старонках твораў Ніла Гілевіча, паэт закрануў гэтую тэму ў паэме “Родныя дзеці”, якую вы будзе-

це вывучаць у ХІ класе. Закранулі і мы яе на другой старонцы нашага літаратурнага часопіса, калі слушалі аповед пра дзяцінства паэта. Цяпер даследуем больш грунтоўна, як яна гучыць у вершы “Маці”.

Выразнае чытанне верша “Маці”.

Пасля таго як выразна прачытаны верш, варта зрабіць эмацыйную паўзу, высветліць, як вучні яго ўспрынялі. *Што вы адчулі, калі слухалі гэты верш? Паспрабуйце апісаць свае пачуцці. Пра што гаворыцца ў гэтым вершы? Паспрабуйце вызначыць яго тэму.*

Апошняе заданне скіроўвае клас да аналізу зместу паэтычнага твора Ніла Гілевіча. Настаўнік каментуе, як вучні вызначылі тэму, і падкрэслівае, што лірычны герой – сын – адчувае віну перад матуляй, якая песціла і выхоўвала не толькі яго, але і ўсіх астатніх дзяцей у сям’і: “А трэба б упасці / Перад ёю – / нядужнай, сівой – / На калені...” [1, с. 5].

Потым неабходна паразважаць пра галоўную думку, ідэю вершаванага твора. *Прачытайце верш цішком і адкажыце, у якіх радках яго галоўная думка. Да чаго паэт заклікае чытачоў?*

Паступова вучні прыходзяць да асэнсавання таго, што галоўная думка твора ў чатырох заключных радках. Прапануецца прачытаць іх выразна, а потым пракаментуваць.

Настаўнік. Перад намі паўстае своеасаблівае споведзь сына, які вымушаны жыць далёка ад свайго самага роднага чалавека, і гэта поўніць яго душу смуткам і тугою: “Як жа позна, / Як позна – любімыя дзеці – / Мы няўдзячнасць сваю / Разумець пачынаем...” [1, с. 6].

Далей звяртаемся да аналізу кампазіцыі твора. *На колькі змястоўных частак можна падзяліць гэты верш? Чаму? Аргументуйце ўласны пункт гледжання. Паразважайце і адкажыце: якую сэнсавую “схему” абраў паэт для раскрыцця ідэі верша?*

Падагульнім працу класа і адзначым, што верш даволі значны па сваім памеры і таму яго можна падзяліць на тры часткі, першая – гэта апісанне сустрэчы з матуляй (пачатак верша), другая – разважанні паэта і ўспаміны яго аб мінулым (строфы 3 – 5), заключная частка – галоўная думка, дзеля якой і ствараўся верш, своеасаблівы лірычны “вывад”.

Больш падрабязна прасочым аўтарскую думку ў кожнай частцы, таму наступнае пытанне мае праблемны характар: *як змяняецца рух аўтарскай думкі ў кожнай з іх?*

Праблемнае заданне неабходна дапоўніць больш канкрэтнымі пытаннямі, якія ўжо маюць творчы характар і скіраваны на развіццё мастацкіх здольнасцей вучняў. *Якую карціну вы ўяўляеце, калі чытаеце дзве першыя строфы верша? Апішыце яе. А калі б вам давалося намаляваць ілюстрацыю да гэтых строф, што было б на ёй? Якія фарбы абралі б для яе? Чаму менавіта такія?*

Уважліва перачытайце строфы 3 – 5. Якая карціна вам бачыцца? Апішыце, па аналогіі з папярэднім заданнем, сваю ілюстрацыю да гэтых строф. Што тут немагчыма перадаць з дапамогай малюнка? Чаму?

Большасць вершаваных радкоў паддаецца вуснаму маляванню, але фінальная частка “Маці” характарызуецца зваротам да філасофскіх абагульненняў, ад страфы да страфы нарастае маральны пафас вершаваных радкоў, які абрываецца на пранізлівай ноце сыновага болю.

Пры характарыстыцы сродкаў мастацкай выразнасці, якімі карыстаецца паэт, варта ўзгадаць раней вывучанае: *адкажыце, калі ласка, што мы маем на ўвазе, калі выкарыстоўваем тэрмін “сродкі мастацкай выразнасці”?* Пачуўшы адказы і пракаментавашы іх, папросім канкрэтызаваць літаратуразнаўчыя паняцці: *успомніце, што такое метафара, эпітэт, параўнанне?*

Характарыстыку сродкаў мастацкай выразнасці будзем рабіць пастрофна, карыстаючыся метадам “следам за аўтарам”. *Звернемся да першай страфы. Які мастацкі сродак вы тут адшукалі? Ці складана вам было яго знайсці?*

У першай страфе сустракаюцца найбольш простыя сродкі – эпітэты “знаёмыя родныя вусны”, “дух гарачы капусны”.

Як ускладняецца вобразная сістэма ў другой страфе?

Тут паэт выкарыстоўвае метафарычны выраз “хілюся да сэрца”, адбываецца своеасаблівы перанос значэння, які паглыбляе эмацыйнае ўздзеянне вершаваных радкоў.

З дапамогай чаго ў трэцяй страфе апісваюцца вочы маці? Чаму менавіта так? Адшукайце словы, якія супярэчаць адно аднаму? Як называецца такі мастацкі прыём?

З трэцяй страфы пачынаецца своеасаблівая лірычная “кульмінацыя” верша, калі паэт успамінае нядаўняе мінулае, мацярынскую пяшчоту і клопат і ў апісанні выкарыстоўвае разгорнутае параўнанне, якое будзецца па прынцыпе кантрасту: сэнсавая супярэчнасць рэалізуецца супрацьпастаўленнем выказнікаў зьялі – *зліпаліся*, *вакол лексічнага цэнтра змешчаны эпітэты доўгія, зімнія, нясцерпнай, вясёлымі*, якія таксама адносяцца да таго ці іншага выказніка: “Вочы маці! / У доўгія зімнія ночы / Вы над намі / Вясёлымі зоркамі зьялі, / Вы ў нясцерпнай дрымоце / Зліпаліся, вочы, / Але ўсё ж усміхаліся нам, / Забўлялі...” [1, с. 5].

З дапамогай якіх мастацкіх сродкаў апісваюцца рукі маці?

Страфа, прысвечаная мацярынскім рукам, таксама скіравана да дзяцінства, паэт выкарыстоўвае незвычайнае словазлучэнне *сон галубіны*, з дапамогай эпітэта перадае замілаванне ад мацярынскіх

далоняў – *міляя рукі*, – ёсць у страфе і параўнальны зварот – *мазалі, як бабіны*.

Як паэт характарызуе мацярынскае сэрца?

Гэтая страфа напісана на эмацыйным уздыме, тут ужо разважае пра сябе дарослы чалавек, які бачыць свае памылкі і тое, як яны адбіваліся на мацярынскім сэрцы. Сродкі мастацкай выразнасці прадстаўлены тут параўнаннямі – *насіла велізарным горам, кропля... разлівалася морам*.

Як вы лічыце, чаму ў апошняй страфе паэт адмаўляецца ад мастацкіх пераносаў і ўвасабленняў і прама піша пра сябе?

Апошняя страфа з’яўляецца своеасаблівым мастацкім “ывадам” з усяго папярэдняга мастацкага тэксту, таму і лірычныя радкі пазбаўлены шматсэнсоўнасці, перадаюць пакаяннае сына перад матуляй.

Заклучная частка ўрока будзе прысвечана развіццю рытарычных уменняў – працы па выразным чытанні верша. Трэба скласці “партытуру” мастацкага гучання, пагаварыць пра тое, як трэба прачытаць яго кожную частку. *Які настрой выклікаюць у вас дзве першыя страфы? Як трэба іх прачытаць, каб гэты настрой захаваўся? Ціха ці гучна? Хутка ці запаволена? Якія словы трэба вылучыць голасам, каб лепш перадаць пачуцці паэта? А цяпер набачым, ці атрымаецца перадаць усё гэта ў чытанні (выклікаем вучня, ён чытае выразна першыя дзве страфы). Ці ўсім спадабалася такое чытанне? Можна, у каго ёсць заўвагі? Свой варыянт чытання? Ці можна захаваць такі варыянт чытання ў другой частцы верша (строфы 3 – 5)? Ці трэба штосьці мяняць? Чаму? Як мы прачытаем гэтыя строфы – хутчэй ці марудней? Гучней ці так, як раней? (Выклікаем вучня, ён чытае пазначаныя вышэй строфы.) Якія будуць заўвагі па выразным чытанні? У каго ёсць свае варыянты чытання гэтай часткі? Як павінна змяніцца наша чытанне заключнай часткі верша? Што павінна перадаваць гэтае змяненне? Як мы прачытаем чатыры заключныя радкі, у якіх заключана галоўная думка верша? Якія будуць заўвагі? Калі вызначылі, як трэба чытаць кожную частку, прачытаем верш цалкам з улікам усіх выказаных заўваг (вучань чытае верш).*

Падводзім вынікі ўрока і ў якасці дамашняга задання прапануем падрыхтаваць узорнае чытанне ўрыўка з верша “Маці”.

Спіс літаратуры

1. **Гілевіч, Н. С.** Вечны магыў : Лірыка, паэмы, раман у вершах / Н. С. Гілевіч. – Мінск : Юнацтва, 1994.
2. **Каваленка, В.** Жывое аблічча дзён / В. Каваленка. – Мінск, 1979.
3. **Сіненка, Г. Д.** Ніл Гілевіч : Нарыс творчасці / Г. Д. Сіненка. – Мінск : Выш. школа, 1981.

Аляксандр ГЕРЦЫК,
кандыдат філалагічных навук.

УРОКІ ЖЫЦЦЯ ДАНИКА МАЛЬЦА ПА АПОВЕСЦІ “СІРОЧЫ ХЛЕБ” ЯНКІ БРЫЛЯ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (VII КЛАС)

Задачы ўрока: вызначыць уплыў настаўнікаў на фарміраванне характару і светапогляду галоўнага героя; развіваць творчыя здольнасці, самастойнасць меркаванняў, стымуляваць чытацкую актыўнасць, фарміраваць культуру калектыўнай і індывідуальнай дзейнасці; выхоўваць пачуццё самапавагі, адказнасці за ўласны лёс і лёс свайго народа.

Эпіграф: Чалавечнасці і сумленнасці нам трэба вучыцца адзін у аднаго – найлепш навуцаць найбольш вартыя з нас.

М. Стральцоў.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• *Уступная гутарка. Стварэнне эмацыйнага настрою.*

Настаўнік. Сёння ў нас заключны ўрок па аповесці “Сіročы хлеб” Янкi Брыля. Але гэта не проста завяршэнне пэўнай работы, гэта своеасаблівае падагульненне тых назіранняў, меркаванняў, якімі мы абменьваліся на папярэдніх уроках, аналізуючы змест твора. Такая сур’ёзная праца патрабуе пэўнай засяроджанасці думкі, заглыбленасці пачуцця. І каб стварыць адпаведны настрой, я прапаную вам на некалькі хвілін перанесціся ў заходнебеларускую школу на ўрок гісторыі Польшчы. Адчуіце сябе героямі аповесці, пранікніцеся іх думкамі і перажываннямі.

• *Інсцэніроўка “Развітанне пані Мар’і з вучнямі”.*

– Досць! Досць, матолак! – перабівае яго панна Рузя. Яна не стаіць каля печы, а ходзіць па класе, залажыўшы назад рукі. – Што я казала табе? Не тарахці, як папугай, а гавары сваімі словамі. Ну!

– Храбры круль Ян Трэці Сабескі сабраў сваё гераічнае войска і 12 верасня...

– Матка боская! – зноў спыняе яго панна Рузя. – Ну, сабраў, ну, прыйшоў, ну, разбіў!.. Конь ты божы! Ды гавары ты, нарэшце, сваімі словамі!

Янка маўчыць, толькі вушы яго ружавеюць яшчэ больш. Запалку, здаецца, падсунь – успыхне.

– Далей! – загадвае яму панна Рузя. – Расказвай, ці спадабалася гэта аўстрыйскаму цэсажу.

– Аўстрыйскаму цэсажу гэта не спадабалася, – гаворыць Янка ўжо “сваімі словамі”. Потым раптам хлопец збіваецца з польскай на беларускую мову: – І тады ён... Тады...

– Досць! – зноў перабівае яго настаўніца. – “І тады ён... Тады...” – крывіць яна. – Што за “тады” і што за “ён”? Што ён зробіў, сустракаючы Яна Сабескага, і што зробіў Ян Сабескі? Папольску гавары!

Янка маўчыць. Ён апусціў галаву і, здаецца, занаравіўся зусім. Ну хоць бы вочы ўзняў! Тады заўважыў бы, як Данік Малец, стараючыся, каб не прыкмеціла настаўніца, паказвае яму, што зробіў Ян Сабескі. Раз, другі раз, трэці раз паказаў... І вось нарэшце Лычык цікнуў на клас спадылба і здагадаўся.

– Ціха, драні! – старалася перакрычаць усіх панна Рузя. А потым, калі вучні сціхлі, яна, паглядзеўшы на Янку, сказала: – Сядай, матолак! Не буду я тут з табою надрываць свае лёгкія. Хто адкажа?

Ды тут у дзверы з настаўніцкай нехта пастукаў і спытаўся:

– Можна?

Клас падхапіўся і не застыў, як звычайна, у маўклівым прывітанні, а загудзеў на трыццаць шэсць галасоў.

“А-а-а! О-о-о!” – чуваць было ў гэтым нястрымным гуле дзіцячай радасці.

– Ціша! – перакрычала іх панна Рузя. – Сядайце! Дзень добры, пані Анджэеўска! Прашу прайсці далей.

Пані Мар’я – у цёплым паліто і футранай шапачцы – стаяла каля дзвярэй і ўсміхалася. Такая бледная яшчэ, з пазападаўшымі вачыма...

– Я – толькі зірну на іх разочак. Можна, панна Рузя?

І вось, выйшаўшы ад дзвярэй за стол, дзе так прывыклі бачыць яе чацвёртакласнікі, пані Мар’я памаўчала, апусціўшы вочы, а потым паглядзела на клас і сумна ўсміхнулася.

– Дзеці, – сказала яна, і голас яе задрыжаў, – мілыя дзеці, я вельмі рада, што вы яшчэ ўсё памятаеце мяне. Я так хацела б адказаць вам сэрцам за сэрца... Ужо цяпер, адразу, але... Ну што ж, мне не ўдасца прыйсці ў школу, відаць, да самай вясны...

Клас ахнуў зноў, і зноў панна Рузя перакрычала яго, супакоіла.

• *Гутарка-абмеркаванне.*

Настаўнік. Што адчувалі вы, пра што думалі, апынуўшыся на месцы герояў твора? (*Адказы вучняў.*) Спадзяюся, што пэўную еднасць з героямі твора вы здолеце захаваць на працягу ўсяго ўрока.

II. Аб'яўленне тэмы, вызначэнне задач урока.

Настаўнік. Звяртаю вашу ўвагу на тэму ўрока. Што зашыфравана ў гэтых кароценькіх словах “уроки жыцця”? (*Прыкладныя адказы вучняў: праз узаемаадносінны з іншымі героямі апавесці Янка Брыль паказвае нам, як адбываецца станаўленне характару і светапогляду Даніка Мальца, і наша задача сёння вызначыць, хто з герояў твора, якім чынам даваў урокі жыцця Даніку Мальцу і якія рысы характару хлопчыка фарміраваліся пад уплывам гэтых людзей.*)

III. Актualізацыя апорных ведаў.

Заданне. Пазнайце герояў па цытатах з твора.

1. «Худая, крыклівая... Адзнакі запісвае ў чорным блакноце... Ад яе Данік упершыню пачуў новыя польскія словы – матолак, дрань, “божы конь”».

2. “Вы тут усе не любіце паноў, а я – таксама палячка, а гэта не адно і тое ж. У нас у Польшчы ўсякія людзі ёсць”.

3. “– Пані Мар’я. Я думаю, што ён маніць. Ты, дурань, гавары”.

4. “А нашага брата, калі каторы і вучоны, настаўнікам нябось не паставяць. Ды не кожны і захоча, як гэты...”

5. “Ты, брат, не плач. Вырасцеш – мы ім пакажам. Твой бацька быў герой, і ты не плач”.

Заданне. Размяркуйце герояў твора (пан Цаба, Мікола Кужалевіч, пані Рузя, пані Мар’я, настаўнік Дулемба) у групы паводле вашых сімпатый і антыпаты, якія абумоўлены паводзінамі і ўчынкамі герояў.

Настаўнік. Героі, якія выклікалі вашы станоўчыя і адмоўныя эмоцыі, кожны па-свойму ўплываў на фарміраванне характару Даніка.

IV. Абагульненне і сістэматызацыя матэрыялу па тэме.**• Работа ў групах.**

Заданне. Доказна, аргументавана дайце ацэнку названым персанажам, абапіраючыся на пытанні ў картцы. Важна, каб у адказах прагучала думка: які ўрок жыцця атрымаў Данік ад кожнага з іх?

Пані Мар’я

1. Чым пані Мар’я вылучалася сярод іншых настаўнікаў?

2. Якія ўрокі больш за ўсё падабаліся Даніку? Чаму?

3. Як праз творы “Янка-музыка” Г. Сянкевіча і “Міхаська” Цёткі настаўніца паказвала падабенства лёсаў беларускага і польскага народаў?

4. Чаму Данік пакрыўдзіўся на сваю настаўніцу?

5. Што адчуў Данік, калі настаўніца закланіла сабой акно, каб ён не ўбачыў жорсткую сцэну расправы ля паліцэйскага пастарунка? Чаму так зрабіла настаўніца?

6. Якія “ўрокі” пані Мар’я назаўсёды засвоіў Данік?

Мікола Кужалевіч

1. Як пачалося сяброўства Міколы і Даніка?
2. Якія ідэі прапагандаваў Мікола, за што змагаўся?

3. Чаму вучыў Даніка Мікола? Па якой прычыне хлопчык не выдаў свайго настаўніка?

4. Як паўплываў Мікола Кужалевіч на Даніка і чаму?

Пан Цаба, Дулемба, пані Рузя

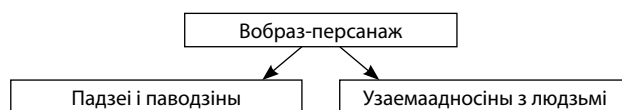
1. Чым Даніку не падабаўся пан Цаба?

2. Чаму Міколаў бацька сказаў, што пан Цаба запрадаўся панам?

3. Чаму дзеці не любілі ўрокі пані Рузі, пана Цабы і Дулембы?

4. Як паводзіны гэтых настаўнікаў паўплывалі на фарміраванне характару Даніка?

На дошцы запісваюцца найбольш важныя рысы характару хлопчыка, якія фарміраваліся пад уплывам герояў твора.

Настаўнік. Ці можна гэтыя рысы хакрактару праранжываць? (*Размеркаваць рысы ў пэўнай паслядоўнасці немагчыма, таму што ўсе яны важныя, дапаўняюць адна адну, фарміруюць цэласны характар, асобу.*)

Мы пераканаліся, што характар чалавека фарміруецца пад уплывам розных абставін, жыццёвых сітуацый, падзей, сведкам або ўдзельнікам якіх ён з’яўляецца. І мы самі фарміруем сябе, робячы той ці іншы выбар. Урокі жыцця мы атрымліваем ад розных людзей. Звернемся да эпіграфа нашага ўрока. Ці згодны вы з меркаваннем М. Стральцова? Хто яны, гэтыя найбольш вартыя, у жыцці нашага героя? Ці ўсіх мы адзначылі? (*Вучні адзначаюць ролю маці ў фарміраванні характару Даніка.*)

V. Праверка засвоенага матэрыялу.**• Тэст-кантроль.**

A. Чым Даніку падабаецца пані Мар’я як настаўніца?

1. Жаноцкай прыгажосцю і абаяльнасцю.
2. Добразычлівымі адносіннамі да дзяцей, незалежна ад іх нацыянальнасці.

3. Строгасцю і патрабавальнасцю.

B. Чым адрозніваецца стыль выкладання пані Мар’я ад урокаў іншых настаўнікаў?

1. Няправільным ужываннем слоў і выразаў.
2. Жаданнем дабіцца ад вучняў ведаў любымі спосабамі.

3. Клопатам пра годнасць дзяцей.

B. Чаму Мікола Кужалевіч выклікаў у Даніка захапленне і павагу?

1. Таму што пашкадаваў яго.

2. Навучыў чытаць па-беларуску.

3. Дапамог Даніку зразумець сэнс жыцця, абудзіў пачуццё нацыянальнай годнасці.

Г. Якія рысы характару сфарміраваліся ў Даніка за час навучання?

1. Дзёрзкасць.
2. Нахабства.
3. Фанабэрыстасць.
4. Напышлівасць.
5. Вальнадумства.
6. Актыўнасць.
7. Упартасць.
8. Дасведчанасць.
9. Пачуццё нацыянальнай годнасці.

Д. У пачатку аповесці хлопчыку 7 гадоў, а ў канцы – 12. Ён не толькі вырас, але і пасталеў. У чым праяўляецца яго духоўнае сталенне? Закончыце сказ.

Навучыўся абараняць ...

- *Самаправерка / узаемаправерка тэстаў.*

VI. Падвядзенне вынікаў урока. Рэфлексія.

У чым праяўляецца духоўнае сталенне хлопчыка? Чаму навучыўся Данік? Чаму навучыліся вы? Якія ўрокі жыцця атрымалі? (*Адказы вучняў.*)

Аповесць “Сіročы хлеб” пачынаецца тым, што маленькі Данік працуе пастушком, напрыканцы ён зноў на пашы, як і ў пачатку аповесці. Хлопчыка выключылі са школы. Няўжо наканавана яму да старасці, як і дзеду Мікіту, пасвіць панскі статак? Якім вам бачыцца далейшы лёс героя? (*Адказы вучняў.*)

VII. Дамашняе заданне.

Напісаць сачыненне-разважанне на тэму «Урокі жыцця, якія я засвоіў, прачытаўшы аповесць “Сіročы хлеб” Янкі Брыля» (інструктаж па напісанні).

Наталля РАГОЎСКАЯ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
сярэдняй школы № 3 г. п. Зэльва.

З вопыту работы

АНАТОЛЬ ГРАЧАНИКАЎ. ЖЫЦЦЁВЫ І ТВОРЧЫ ШЛЯХ. ТЭМАТЫЧНЫ ЗМЕСТ ПАЭЗІІ УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (XI КЛАС)

Мэта: дапамагчы старшакласнікам асэнсаваць ролю А. Грачанікава і яго паэзіі ў развіцці беларускай літаратуры на сучасным этапе, раскрыць тэматычную разнастайнасць паэзіі; садзейнічаць выхаванню паэтычнага і эстэтычнага густу вучняў.

Форма правядзення: справаздача творчых груп.

I. Арганізацыйны момант.

Псіхалагічная настроенасць на ўрок: стварэнне добразычлівай рабочай атмасферы, арганізацыя ўвагі вучняў, наладжванне кантакту з аўдыторыяй.

II. Работа па тэме.

Настаўнік. Мы разглядаем сучасную беларускую паэзію. Сучаснасць – тое, што вакол нас. Паэзія – гэта мастацтва для выражэння думак і пачуццяў. Паэт заўсёды піша пра тое, што яго хвалюе, чым ён жыве, што яго непакоіць. Звернемся да карты “Гомельшчына літаратурная”, на якую нанесены фатаграфіі пісьменнікаў-землякоў. Іх на карце больш за 50. Назаву толькі некаторых з іх: І. Мележ, І. Шамякін, А. Макаёнак, У. Ліпскі, А. Дудар, І. Навуменка, Б. Сачан-

ка, В. Палтаран, Н. Пёркін, П. Прануза, Р. Сабаленка, М. Сурначоў, І. Сяркоў, У. Верамейчык. Побач з імі маладзейшыя: М. Башлакоў, А. Канапелька, М. Мятліцкі, Н. Тулупава, А. Федарэнка, Т. Мельчанка, С. Шах, Н. Шклярава, В. Ярац, А. Сыс і А. Грачанікаў. Зямля Гомельшчыны – калыска мноства славурых людзей, якія далі паэту ўзор жыцця і праграму творчых задумак:

Гомельшчына!
Выспы і бары.
Прыпяць... Сож... Дняпро...
Між іх азёры...
Дзе яшчэ сустрэнеце, сябры,
Гэтакае шчырасці ўзоры.

А. Грачанікаў.

Грамадзянскае і паэтычнае крэда паэта акрэслена ў радках, якія сталі эпіграфам да ўрока. Сёння больш падрабязна мы спынімся на паэзіі А. Грачанікава, вызначым яе тэматыку.

Клас падзелены на некалькі груп, і кожная з іх атрымала папярэдняе заданне да ўрока. Індывідуальнае заданне перад урокам – скласці гукавую алітарацыю на словы “Анатоль Сымонавіч Грачанікаў”.

III. Справаздачы творчых груп. Група “Біёграфы”.

Сёлета мы адзначылі 75 гадоў з дня нараджэння Анатоля Грачанікава. Ён нарадзіўся 8 верасня 1938 г. у в. Шарпілаўка, што раскінулася над Сожам, у прыгожым, маляўнічым кутку Палесся ў сям’і служачага. Дзяцінства будучага паэта, як і многіх яго аднагодкаў, было абпалена вайной. Разам з маці і старэйшым братам зведаў жахі фашысцкай акупацыі. Пасля вайны закончыў дзесяцігодку ў Шарпілаўцы і ў 1955 г. паступіў у Беларуска інстытут інжынераў чыгуначнага транспарту ў Гомелі.

Час вучобы ў інстытуце супаў з пачаткам літаратурнай дзейнасці, калі ўпершыню ў газеце “Гомельская праўда” быў надрукаваны верш А. Грачанікава. Паэт актыўна наведваў літаб’яднанне, што існавала пры інстытуце, друкаваў вершы ў шматтыражцы. Пасля заканчэння вучобы працуе інжынерам на Гомельскім рамонтна-механічным заводзе, а пазней – у Гомельскім абкаме камсамола намеснікам загадчыка аддзела прапаганды і агітацыі, першым сакратаром Гомельскага гаркама камсамола. У 1964 г. выходзіць з друку першы паэтычны зборнік “Магістраль”. У ім інжынер па прафесіі і паэт па прызванні піша пра тое, што сам добра ведае, адчувае, перажывае.

Неўзабаве ён пераязджае ў Мінск, адкуль едзе на вучобу ў Маскву, там заканчвае Вышэйшыя літаратурныя курсы (1969 г.). Вяртаецца ў Мінск і працуе на розных пасадах: загадчыкам аддзела літаратуры газеты “Літаратура і мастацтва”, намеснікам старшыні праўлення СП БССР, а з 1976 г. – галоўным рэдактарам часопісаў “Вясёлка” (1976 – 1978), “Бярозка” (1978 – 1982), з 1982 г. – галоўным рэдактарам часопіса “Малодосць”.

Сям’я паэта: жонка Нэлі Іванаўна, сын Андрэй і дачка Алеся. Заўчасна памёр 7 сакавіка 1991 г.

Група “Даследчыкі творчасці”.

1-ы вучань. Творы маладога паэта яшчэ ў 60-я гг. XX ст. адразу звярнулі ўвагу чытача шчырасцю і праўдзівасцю, жаданнем спасцігнуць і раскрыць свет чалавечых пачуццяў.

У творчым багажы А. Грачанікава 16 паэтычных зборнікаў: “Круглая плошча” (1971), “Грыбная пара” (1973), “Начная змена” (1975), “Дрэва на выспе” (1977), “Калі далёка ты...” (1979), “Палессе” (1983), “Верасень” (1984), “Я вас люблю...” (1986), “Зорны палёт” (1988), “Жнівень-45” (1990). Ён аўтар кніг і вершаў для дзяцей “Валерка і лятаючая талерка”, “Казка пра Івана-ганчара і пачвару цара”, “Планета дзяцей”. А. Грачанікаў – літаратурны крытык і перакладчык. Яго творы перакладзены на 21 мову свету, у тым ліку англійскую, французскую, польскую, балгарскую, венгерскую, в’етнамскую і іншыя, што сведчыць пра вялікую папулярнасць паэта за межамі рэспублікі. Разам з Эдзі Агняцвет пераклаў з узбекскай мовы на беларускую кнігу вершаў і паэм “Такое сэрца ў мяне” (1985) Зульфійі – народнай паэткі Узбекістана. Яму належаць пераклады з афганскай мовы вершаў сучасных афганскіх паэтаў “Ватан – значыць Радзіма” (1987) і г. д.

Лірычны талент А. Грачанікава спрыяў таму, што многія яго вершы былі пакладзены на музыку (“Белая лілея”, “Дударыкі”, “Кацяр’на”, “Над Белай Руссю...”), якую пісалі У. Буднік, Г. Вагнер, Г. Галубіцкая, І. Лучанок, К. Паплаўскі, С. Хвашчынскі.

Тэма Радзімы, Бацькаўшчыны

2-і вучань. Адна з асноўных тэм творчасці – Радзіма, Бацькаўшчына, родны кут:

Там, паміж Гомелем – Кіевам,
Над Сожам крылы ўскінула.
І кліча мяне, нібы кнігаўка,
Вёска мая – Шарпілаўка.

Родная вёска А. Грачанікава Шарпілаўка знаходзіцца на 37-м кіламетры па дарозе Гомель – Чарнігаў, стаіць на беразе ракі Сож з аднаго боку, а з другога прымыкае да лесу. Вёска вядома яшчэ з XVIII ст., у 1788 г. там было 28 двароў і 95 жыхароў мужчынскага полу. Сёння ў вёсцы каля трохсот двароў і пражывае каля тысячы чалавек.

Малая радзіма натхняла паэта, дала сілы, была для яго цэнтрам сусвету:

Шарпілаўка цячэ ў жыццё, як Сож,
Свае ў яе віры і перакаты.
Апоўначы на сцішаныя хаты
Мядзведзіца схіляе зорны кош.
І ў першароднай цішыні наўкол
Я слухаю, прысеўшы на калоды,
Як вечнасць, асядаючы на дол,
Быцця зямнога запаўняе соты.

Падкупляюць незвычайным лірызмам, шчырасцю пачуццяў вершы “На Палессі”, “Калодзеж капаюць”, “Іпуць”, “Летняя навальніца”, “Вера”, “Тая ноч”, “Як добра” і інш. Для паэта Радзіма – гэта і гісторыя.

У вершы “Надпіс на чарапках” паэт гаворыць, што куды б ні заносілі жыццёвыя дарогі чалавека, ён абавязкова вернецца назад, туды, дзе нарадзіўся, дзе жывуць яго бацькі, пахаваны продкі:

Ідзеш направа ці налева,
Але ты вернешся назад,
Калі Айчына за спіною,
Твае бацькі, сястра ці брат.

Вяртанне да вытокаў гучыць і ў вершы “Святло Айчыны”:

Святло Айчыны –
 Чыстае святло.
 Рака лясная.
 Роднае сяло.
 Журба бяроз над брацкаю магілай.
 За хатамі – счарнелыя крыжы.
 Дзе б ты ні быў,
 А нейкаю хвілінай
 Вяртаешся сюды, што ні кажы.

Я знаю:
 Настальгія не ад Бога.
 Мяне сляпым, Айчына, не лічы.
 І новая грымотная эпоха
 Яшчэ паплача на тваім плячы,
 Як плакаў я на матчыным калісьці,
 Не цямячы, што цесна ўжо ў калысцы.

У вершы “За Гомелем людзі ёсць...” А. Грачанікаў на пытанне, ці ёсць за Гомелем людзі, чуе адказ: “Ёсцака, ды дробненькія ўсе”, – і ён паказвае “драбнату” палескую: “Быў, бяспрэчна, Мележ сярод іх”, “І Шамякін браў тады білет, ды не ў мяккі, нават не ў плацкартны”, “Макаёнак нішчыў па начах першыя ў жыцці аднаактоўкі”, “І зямляк наш Сачанка Барыс, шчэ не зведаў Штаты і Парыж”, “Рудабелка, Ціхан Бумажкоў, Мазураў, Ціхан Кісялёў, Царыкаў, Ісачанка, Казлоў”, “Ловіць праўду сёння свет вялікі ў дзяржаўным голасе Грамыкі”.

Тэма вайны (творы 1970 – 1980-х гг.)

3-і вучань. Значнае месца ў паэтычных зборніках Анатоля Грачанікава 1970 – 1980 гг. займае тэма вайны. Паэт не мог не закрануць гэтую тэму. Што такое вайна, ведаў не па кніжках. Бацька быў на фронце, маці – партызанка. У гады вайны немцы спалілі родную вёску паэта, забіўшы пры гэтым 26 яе жыхароў, на фронце загінула 175 землякоў паэта.

Анатоль Грачанікаў прыўнёс у беларускую паэзію матыў ранняга сталення ў нялёгкіх жыццёвых умовах пасляваеннай пары. Ён гаворыць за сябе і за аднагодкаў пра страшнае ваеннае і пасляваеннае жыццё ў вершы “Крывавая балада”.

...Наплыве успамінаў дым,
 Зноў убачу, нібы надоечы,
 Як хапаюць нас па адным
 І да шулы прывязваюць стоячы.
 Хліпнеш раз,
 Хліпнеш два,
 Хліпнеш тры.
 Пырскне кроў у літровую банку.
 І патухне сонца ўгары
 Зранку.

Перажытае ў вайну надоўга асядзе ў памяці, не забудуцца тыя страшныя дні і выпрабаванні:
 Круціўся свет у чорных плямах.
 Я на траву валіўся ніц...

Навотлеў біў у сэрца прама
 Крывавы шпрыц.

 Няўжо гэта наш зарачанскі бор?
 Вунь дзядзька Андрэй, касцёр.
 Няўжо гэта мая нага, рука?
 Ой, як хочацца малака!
 А дзе ж Рыгорка, Верка, Надзя,
 Зоська, Клава, Антосік, Ядзя,
 Міхаська, Міколка, Янінка, Адам?
 А дзе ж гэта я сам?

Яго ваенная паэзія пазбаўлена голай рыторыкі, у ёй нясцёртыя свежыя сюжэты, непрыдуманыя, драматычныя, якія не выкрасліць з памяці:

Год сорака пяты.
 Першы клас.
 Урок арыфметыкі ў нас.
 Худыя, галодныя, рахітычныя,
 Развучваем дзеянні арыфметычныя.

На дошцы настаўніца лічбы піша.
 Іх не складаю, ўпрыхліпку раву:
 Учора казалі, што брат мой Міша
 Недзе на фронце склаў галаву.
 У кожнай хаце лютуе гора.
 Гадамі ішоў адымання ўрок.
 Раней у маці было нас чацвёрка,
 Цяпер я застаўся, адзіны сыноч.

З верша “Урок арыфметыкі”.

У многіх вершах пра вайну аддаецца ўвага не столькі знешнім падзеям, колькі перажыванням герояў: чытач сустрэнецца з драмай кожнага, што пачалася там, у ваенным, былым, працягваецца і ў сучасным жыцці. Яна і ў лёсе абдзеленай шчасцем дзяўчыны Марусі, якую ніхто не праводзіць з вячорак, бо, як кажуць у вёсцы, яна нарадзіла сыночка ад немца (“Маруся”), і ў лёсе аптымістычнага, бадзёрага дзядзькі Фімы, што ў час вайны “рабіў з гадзіннікамі міны”, страціў жонку і пяцёра дачок (“Дзядзька Фіма”). У вершы “Віцька Моцін” паэт прызнаецца:

Вайна на тое і вайна.
 Ды для мяне,
 Ва ўсякім разе,
 Яшчэ не скончана яна.

Анатоль Грачанікаў узбагаціў літаратуру пра вайну адметным бачаннем, эмацыйным вопытам. Ён акцэнтаваў увагу не толькі на фізічнай скалечанасці тых, хто перажыў яе, але і на маральнай.

Пейзажная лірыка

4-ы вучань. Матывы любові да роднага краю, тонкае адчуванне самых патаемных рухаў прыроды перадаецца ў пейзажных вершах А. Грачанікава. У паэта прырода, родная зямля – не

проста аб'ект апісання ці фон дзеяння, а дзейная асоба, якая жыве, рухаецца, думае, разважае. Учываемся ў верш “Як ападае ліст...”:

Як ападае ліст, як ападае...
 Нібы дазволу ў восені пытае.
 Бывай, галінка гнуткая, бывай!
 Няхай цяпер цябе галубіць вецер,
 Салодка закалыхвае пад вечар
 І будзіць на зары цябе няхай.
 Хіба табе, пажоўклы, я раўня?
 З табою развітацца мне не сорам,
 Як з небам – ціхім пераспелым зорам
 Прад надыходам маладога дня.
 Бывайце, сонца, поле і таполя!
 Мне час заснуць у восені ў прыполе.

Прырода ў А. Грачанікава становіцца ўровень з чалавекам, прымушае задумацца пра вечнае.

Па-філасофску асэнсоўваючы зямныя справы чалавека, паэт раздумвае пра вечны кругаварот жыцця. Ідэя суладнасці, паяднанасці чалавека з прыродай выразна гучыць у многіх вершах. Адзінства чалавека і прыроды адлюстравана ў вершы “У старажытным парку”:

У старажытным парку дрэвам ніяк не цесна.
 Растуць яны, звыклія да вяселляў,
 хаўтур і радзін.
 Колькі ў жыцці іх пякло, ліхаманіла, трэсла,
 Але не змаўкае песня мудрых іх вершалін.

 Кожнае дрэва па салаўю калыша
 І слухае неба начное з пяшчотаю і журбой.

 А дрэвы, нібы званіцы,
 уносяць зялёныя кроны
 Туды, дзе вятры віруюць,
 дзе пыл аж з усіх дарог.

 Самых высокіх і дужых
 пільнуе спрадвеку маланка.
 Гадаўкай абаўецца, ды спруцянее сама.
 Загояць пісягі асілкі. І светлая калыханка
 З зямлі па іх заструменіць.
 Долі ў іх іншай няма.

У вершы “Шарпілаўка цячэ ў жыццё, як Сож” паэт, услухаўшыся ў начныя гукі, чуе:

Як вечнасць, асядаючы на дол,
 Быцця зямнога запаўняе соты.

 А вёска спіць. Бязгрэшна. Ціхамірна.
 Ад бальшакоў задымленых узбоч.
 На ўсё жыццё запрэжаная ў свірны,
 Перапаўзае жнівеньскую ноч.
 Сапе смактухай успацелаі глеба.
 Прарэзваецца досвітку смуга.
 Не трэба вёсцы дакучаць, не трэба.
 Яна сама разбудзіць пастуха.

Пейзажныя вершы паэта адкрываюць багата адораную душу лірычнага героя, улюбёнага ў родныя краявіды. Паэта захапляюць някідкія пейзажы і карціны, у сціпласці якіх ён бачыць своеасаблівае хараство і прывабнасць. Невыпадкова з усіх пор года А. Грачанікаў аддае перавагу вераснёвай пары – часу пладаноснасці і журлівай дабрыні ў прыродзе. Паэт шчыmlіва адчувае душой:

Закончаную яснасць у прыродзе,
 І ў жураўліным сцішаным палёце,
 І ў засцюдзелаі быстрыні рачной.
 Вулля шукае позняя пчала.
 Лагодна-мяккі свет, нібы вашчына.
 І дабратай прасвечана Айчына
 У барвах баравіннага святла.

Прырода выступае часам для паэта ў ролі мудрага настаўніка-дарадцы: усё ў ёй проста, гарманічна шчыра:

Дняпро і Сож. Міжрэчча.
 Зараснікі парэчак.
 Царства ласінае, салаўінае.
 Звонкае лета шыпшыннае.
 Ціхі прытулак язёў і самоў...
 ...Зноўку хачу дамоў.
 ...Стоміцца сэрца, здарожыцца,
 Ды ноччу і днём трывожыцца:
 Як там бацькі і родзічы,
 Дубровы і курганы?
 Жыву, іх усюды помнячы,
 Ці помняць мяне яны?

Праз прыроду чалавек пазнае жыццё і сябе самога, бо ён таксама частка прыроды, значыць – частка жыцця. У вершы “Зоры спяваюць” тэма ўзнёслага кахання паказана праз сімвалічны вобраз зорак. У паэзіі М. Багдановіча славуная зорка Венера – сімвал страчанага кахання. А ў А. Грачанікава зоркі заспявалі:

Чуеш, спяваюць зоры,
 Якія дзіўныя галасы
 У гэтым нябесным хоры!
 Журлівыя, светла-звонкія,
 Натомленыя, як дзіцячыя, – тонкія.
 Самотныя, бесклапотныя,
 радасныя, гаротныя.

Няспешны роздум

пра прызначэнне паэта і паэзіі

5-ы вучань. Фарміраванне грамадзянскіх поглядаў А. Грачанікава ішло і праз знаёмства з творчасцю класікаў, тых, хто прыйшоў у літаратуру раней. У паэта ёсць верш, прысвечаны М. Багдановічу “Калі паміраюць паэты”:

Калі паміраюць паэты,
 Што ні перад кім не гнуцца, –
 У чалавецтва прасветы
 На ўсе вякі застаюцца.

Паэт – асоба творчая, непаўторная, але ён павінен шчыра служыць людзям, у гэтым яго мэта і месца яго творчасці ў свеце і ў памяці нашчадкаў.

У вершы “Паўлюку Трусу” А. Грачанікаў вызначае сваё творчае крэда, накірунак паэзіі, якая павінна служыць народу:

Вельмі многа мы ў жыцці крычым,
Вельмі рэдка слухаем другога.

.....
Вельмі проста змалку ачарсцвець,
Вельмі цяжка быць крышталёва чыстым.

Найлепшы прыклад такой жыццёвай праграмы “дабро тварыць” – сама творчасць А. Грачанікава, накіраванасць яго вершаў на тое, каб прымусіць чытача задумацца, адарвацца ад надзённага і спытаць у сябе: “А што ж такое вечнасць? І што ў гэтай вечнасці я сам? І навошта я ў ёй? І што пасля мяне застанеца?”

Перш чым адравацца гэтыя пытанні нам з вамі, паэт паспрабаваў адказаць на іх сам, асэнсавана свайго месца ў свеце як грамадзяніна:

Трывогай перапоўнены радкі,
Натужліва гудуць на стыках строфы.
У сэрцы надрываюцца гудкі,
Як на чыгунцы ў часе катастрофы.

Людская радасць,
Чалавечы боль,
Бы ў фокусе сыходзяцца у сэрцы.

Уедлівага словаблуддзя моль
Яшчэ яго свідруе па інерцыі.
І зло яшчэ гарцуе на кані,
Мяняюць подласць і двурушша скуру...

...Ці можна жыць, не кідацца калі
На гэта ўсё, нібы на амбразуру?

Для А. Грачанікава паэт той, хто ўмее жыць чужым бодем, хто гатовы кінуцца ў бой са злом, уедлівым словаблуддем.

Кажуць людзі: чым гаротней доля,
Тым бліжэй ты да чужога болю...

Філасофская лірыка

6-ы вучань. У А. Грачанікава свой шлях у паэзіі, узяўшы лепшае, што было ў папярэднікаў, ён ідзе да асэнсавання вечнага, сэнсу жыцця, агульначалавечых каштоўнасцей, пераасэнсоўвае перажытае. Тэма вечнасці, сапраўдных каштоўнасцей пачынаецца ў пейзажнай лірыцы паэта і больш плаўна раскрываецца ў зборніках “Начная змена” (1975), “Дрэва на выспе” (1977), “Я вас люблю” (1986).

Верш “Пакуль жывеш, развітайся з жыццём” прысвечаны філасофскаму асэнсаванню прызначэння чалавека і сутнасці яго зямных спраў. Па форме гэта верш-пасланне паэта да кожнага з заклікам памятаць пра незваротнасць жыцця “штодня, штогадзінна, штохвілінна”.

Кожны павінен усведамляць, што жыццё хуткаплыннае, таму кожны дзень і кожнае імгненне яго павінна асвятляцца высокім сэнсам.

Гляджу ўслед выраю гадоў,
Што ўжо не вернуцца з дарогі...
Вузее круг маіх сяброў,
Шырэе круг маёй трывогі.

.....
Аднак не трэба шкадаваць.
Сваю гаці на свеце гаць,
Перамагай адчай халодны,
Пакуль гады не адляцяць
У вечны вырай незваротны.

Задача і роля паэзіі – ратаваць чалавека ад бяды, суму, нягод. Паэзія павінна дапамагчы ўратаваць у чалавеку чалавека, навучыць думаць пра вечнае – у гэтым сэнс філасофскіх вершаў А. Грачанікава. Паэт хвалюецца не толькі за сучаснікаў, нашчадкаў, лёс Радзімы, ён уздымаецца да асэнсавання Сусвету, космасу. У вершы “Прыроды вечны рухавік” ён трывожыцца за тое, што будзе, “калі мы аджывём”, ці не накрыве нейкі вар’ят “прыроды вечны рухавік” атамнаю бомбаю?

Няўжо, калі мы аджывём
І на планету мор нахлыне,
Да новых сонечных сістэм
Падключыцца і нас пакіне?
Пазначыўшы, што тут жылі
Таленавітыя стварэнні,
Але яшчэ не дараслі
Да ўзаемаразумення.

Асэнсаванне вечнага ў кожнага паэта свайго, бо вельмі ўжо шматбаковае, шматграннае само паняцце вечнага. Для А. Грачанікава каштоўнымі скарбамі на ўсе часы застаюцца вера ў лепшае, аптымізм.

У вершах асэнсоўваецца наш разнастайны свет і чалавек у гэтым свеце. Не заўсёды лёс і абставіны яму спрыяюць, толькі герой вершаў умее бачыць сапраўднае, адрозніваць яго ад лухты і смецця, дробязей, умее спадзявацца на лепшае і ведае, што хоць усё адносна ў гэтым свеце, трэба мець і гонар, і сумленне, і шчырасць, бо як бы ні павярнуўся лёс, яны заўжды спатрэбяцца.

Жыццё – вечнае, таму што кожнае пакаленне бярэ найлепшае ад продкаў, а пасля спрабуе знайсці нешта свайго. І пакуль застаецца ў чалавеку любоў да жыцця ва ўсіх яго праявах, будзе жыць і сам чалавек.

Жыццёвая заповедзь паэта заключаецца ў радках верша “Не трэба жыць, як набяжыць”:

Не трэба жыць, як набяжыць.
Так жыць на свеце трэба,
Каб да апошніх дзён любіць
Людзей, зямлю і неба.

.....
Пад знакам шчасця і бяды
Так жыць на свеце трэба,

Нічым каб не зняславіў ты
Людзей, зямлю і неба.

Гэты верш можна назваць вынікам філасофскіх пошукаў і намаганняў паэта, бо ў ім проста і даходліва паказваецца, як трэба жыць на свеце. Па змесце верш набліжаецца да вершаванай прытчы.

Тэматыка апошняга зборніка паэта “Жнівень-45”

7-ы вучань. Апошні зборнік А. Грачанікава – “Жнівень-45” (1990) – пазначаны асаблівай увагай да маральна-этычных праблем, да тых заганаў у развіцці грамадства, якія “трэба скрышыць”. Праблематыка гэтага зборніка відаць з загаловаў вершаў: “Перабудова”, “Ах, Чарнобыль...”, “Радыяцыя – нябачны акупант”, “Да пытання аб плюралізме”, “Паляшанка-86”, “З аднаго боку і з другога боку” і інш. Сучаснасць – аснова зборніка: аўтар выдатна перадае атмасферу часу перабудовы, настрой людзей, выказвае свой погляд на набалелыя пытанні дня. Не застаецца раўнадушным паэт да той бяды, якая абрынулася на Беларусь пасля аварыі ў Чарнобылі.

У другім вершы радыяцыю ён параўноўвае з “нябачным акупантам”, а чалавека – з “эмігрантам”, які стаіць на мяжы закрытай зоны:

За шлагбаумам – панылая шаша.
Могілкі – за пажайцелым гаем.
Там яго маркотная душа
Па сялу здзічэламу блукае.

Там чамусьці ў рост пайшоў палын,
Спавівае хаты горкім лёсам.
Там чамусьці жураўліны клін
Доўга-доўга кружыцца над плёсам.

За ракою – пыхкае АЭС.
Без людзей – пагорбіліся хаты.
Вось дзе ён канчаецца, прагрэс:
У руках з рыдлёўкамі салдаты.

Паэт спрабуе разабрацца ў прычынах аварыі:

Адварнуліся іншыя нацыі,
Ці самі – добраахвотна ад іх.
Мы, заложнікі радыяцыі
І эксперыментаў сляпых.

Цішыня над старонкай лясною.
За якія грахі гэтакі здзек?
Беларусы!
Нас белай крывёю
Пазначае бязлігасны век.

Няўжо мала чырвонай, пякучай
Мы за долю сваю пралілі,
Каб застаўся наш край мілагучны
Белай плямай на грэшнай зямлі?!

Прытчавасць, афарыстычнасць становяцца яшчэ больш характэрнымі адзнакамі стылю А. Грачанікава. Чуйная да шматлікіх павеваў неспакойнага зменлівага часу, надзвычай багатая тэматычна, яго паэзія стварае карціну душэўнага стану грамадства. Праўдзіва перадае дух і атмасферу сучаснага паэту няпростага дня.

Настаўнік. Усе групы вучняў зрабілі справаздачы пра жыццё і творчасць нашага земляка А. Грачанікава. Лепш за ўсё пра паэта гавораць яго вершы.

- **Выразнае чытанне вершаў А. Грачанікава.**
- **Інсцэніроўка верша “Крывая балада”.**
- **Складанне алітарацыі.**

На словы “Анатоль Сымонавіч Грачанікаў” ствараецца алітарацыя.

- А** – Анатоль, Андрэй (сын), Алеся (дачка)
Н – “Над Белай Руссю”, “Надзея” (вершы)
А – “Абложныя дажджы” (Верш), “Ад сытасці ніхто не паміраў”
Т – “Ты, як промень, ляцела да зорнай вады”, “Трапечуць над вогнішчам зоры і змрок”
О – “От мой брат будзе сёння рад”, “От каб я быў такі, як цень”
Л – любоў, лірык, лаўрэат прэміі, лілея
Б
С – Сож, Сымон, сучаснік, “Струменіцца водар мядовы”
Ы
М – “Магістраль”, “Маладосць”, Мележ, Мінск
О – “Ордэн баявой Чырвонай Зоркі ніколі майму сябру не насіць”
Н – Нэлі (жонка), “Нябесная дыміцца сенажаць”, “Нясмела зямля скідае ноч, як мініспадніцу”
А – “Адгрукочуць цягнікі, адгалосыць самалёты”
В – “Верасень”, “Валерка і лятаючая талерка”, (часопіс) “Вожык”, вобразнасць, “Выгод паэты на зямлі не маюць”
І – інжынер, “Ішло ў прыродзе наваселле”
Ч – Чарнобыль, “Чуеш, зоры спяваюць, час новыя ніткі прадзе”
Г – Гомельшчына, гуманіст, “Грыбная пара”, гармонія, Генадзь (брат)
Р – “Радыяцыя – нябачны акупант”, “Ракеты глядзяць, як цыклопы”
А – “Адкаласіўся дзень”
Ч – чэснасць, чыгуначнік, “Чыгач, цікаўнасць напатоль”
А – “Адноснасць руху”, “Асенняя музыка траў”
Н – “Начная змена”, “Не трэба жыць, як набяжыць”, “Над хатамі грыбны віруе пах”
І – “Ідзеш направа ці налева, але ты вернешся назад”

- К** – “Калі ты далёка”, “Круглая плошча”, “Калодзеж капаюць”
А – “Асенні вецер”
Ў – “У старажытным парку – дрэвам ніяк не цесна”, “Упершыню салодка спіць пятух”, “У кожнага свой май і лістапад”

• **Работа у групах.**

Вучні запісваюць словы, якія асацыіруюцца з паэзіяй А. Грачанікава, выяўляюць яе спецыфічныя рысы. Пасля на дошцы запісваюць толькі тыя словы, што супалі ў кожнай творчай групе, вызначыўшы асаблівасці творчай манеры паэта.

Выніковы запіс прыкладна такі: талент, гарманічнае адзінства, дабрыня, вобразнасць, выдатнае валоданне словам, душэўная прыгажосць, улюбёнасць у родныя краявіды, лірызм, цеплыня фарбаў, трывога за чалавечую душу і яе чысціню, яднанне з вечнасцю, своеасаблівае адчуванне, хрысціянская любоў да чалавека, тонкі псіхалагізм, філасафізм, інтэлектуалізм, вострае адчуванне сувязі і адзінства часоў і пакаленняў, вера ў лепшыя якасці чалавека, ва ўсёмагутнасць кахання, у здаровыя сілы народа, яго маральную чысціню, у перамогу добра над злом.

• **Тэставае заданне.**

- Адзначце гады жыцця А. Грачанікава:
а) 1882 – 1956; б) 1891 – 1917; в) 1921 – 1976; г) 1938 – 1991.
- Адзначце назву вёскі, дзе нарадзіўся паэт:
а) Шапялёўка; б) Шарпілаўка; в) Шашалёўка; г) Шрапнялёўка.
- Назавіце любімую пару года А. Грачанікава.
- Вышэйшую адукацыю паэт атрымаў па спецыяльнасці:
а) інжынер-чыгуначнік; б) настаўнік пачатковых класаў; в) першадрукар; г) паэт-лірык.
- Першы паэтычны зборнік вершаў А. Грачанікава меў назву...
а) “Жнівень-45”; б) “Палессе”; в) “Магістраль”; г) “Выспа на дрэве”.
- Адзначце паэтычныя зборнікі А. Грачанікава:
а) “Упэўненасць”; б) “Верасень”; в) “Вянок”; г) “Я вас люблю”; д) “Калі далёка ты...”; е) “Жалейка”; ё) “Магістраль”; ж) “Дудка беларуская”.
- У 1969 г. А. Грачанікаў жыў у Маскве, таму што ён там...
а) вучыўся на літаратурных курсах; б) здымаўся ў фільме “Белыя росы”; в) працаваў на вагонарамонтным заводзе; г) вывучаў архітэктур у Масквы.
- Тэма вайны займае значнае месца ў паэзіі А. Грачанікава таму, што ён:
а) сам удзельнічаў у баявых дзеяннях; б) вучаў гісторыю Гомельскага падполля; в) перажыў жахі нямецкай акупацыі ў дзяцінстве; г) пісаў па ўспамінах бацькі.

9. Вершы А. Грачанікава вызначаюцца тэматычнай разнастайнасцю. Сёння пазнаёмліся...

а) з лірыкай кахання; б) з вершамі, у якіх раскрываецца думка паэта аб ролі паэта і паэзіі ў грамадстве; в) з вершамі, у якіх асэнсоўваюцца матывы адраджэння Бацькаўшчыны ў гады станаўлення яе незалежнасці; г) з філасофскімі вершамі; д) з паэтычнымі радкамі, якія ўслаўляюць жыццё, маладосць, паўнату і шматграннасць жыцця; е) з паэзіяй, прысвечанай узаемаадносіннам чалавека і прыроды.

10. Анатоля Грачанікаў лічыў сваім літаратурным настаўнікам:

а) М. Багдановіча; б) Я. Коласа; в) І. Мележа; г) М. Танка.

Адказы: 1 – г; 2 – б; 3 – восень; 4 – а; 5 – в; 6 – б, г, д, ё; 7 – а; 8 – в; 9 – а, б, г, д, е; 10 – в.

• **Сінквейн.**

Кожная група працуе над складаннем сінквейна (можна і на аснове верша), каб назваць адметнае, характэрнае для творчасці А. Грачанікава.

Лірыка Грачанікава
 Вобразная, гарманічная
 Хвалюе, вучыць, асвятляе
 Асэнсоўвае час, чалавека, вечнасць –
 Свет дабрыні

“Белая лілея”

Лілея
 Белая, чароўная
 Схілілася, расцвіла, каб зразумела
 Каханне

IV. Абагульненне.

Якая роля паэзіі А. Грачанікава ў развіцці беларускай літаратуры? (Кожная група працягвае фразу.)

Паэзія А. Грачанікава... (Прыкладныя адказы: 1. Узбагаціла беларускую паэзію новымі вобразамі. 2. Папоўніла свежымі непрыдуманымі сюжэтамі, узятымі з аўтарскай памяці. 3. Узбагаціла літаратуру пра вайну сваім адметным бачаннем, эмацыянальным вопытам. 4. Узмацніла яе філасафічнасць, інтэлектуалізм, асацыятыўнасць. 5. Паказала веру паэта ў бясконцы свет дабрыні. 6. Паяднала паэзію з вечнасцю.)

V. Выстаўленне і каментарый адзнак.

VI. Рэфлексія.

Калі б была магчымасць, то якое пытанне вы задалі б А. Грачанікаву?

VII. Дамашняе заданне.

Вывучыць на памяць верш А. Грачанікава (на выбар вучняў).

Любоў ВАЛЫНЕЦ,
 настаўнік беларускай мовы і літаратуры
 сярэдняй школы № 15 г. Гомеля.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

З вопыту работы

СЦЭНАРЫЙ СПЕКТАКЛЯ ПАВОДЛЕ РАМАНА “КАЛАСЫ ПАД СЯРПОМ ТВАІМ” УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

СЦЭНА 1. ДЗЯДЗЬКАВАННЕ

Музыка. Святло на чытача.

Аўтар. Груша цвіла апошні год. Дняпро падбіраўся да яе спакваля, як разбойнік. Наступная паводка павінна была кінуць дрэва ў хвалі, разам з квеценню. Але груша не ведала аб гэтым. Яна цвіла ў віраванні пчол, і пялёсткі падалі на быстрыню ракі.

Музыка нарастае. Святло наступова залівае сцэну, ствараючы ўяўленне майскага дня. На пясчаным беразе ракі сядзіць чародка дзяцей – тры хлапчукі і дзяўчынка. Кагуты – Павел, гадоў адзінаццаці, Юрась, гадоў васьмі, Янька, гадоў шасці. Алесь Загорскі, гадоў адзінаццаці.

Алесь і Павел абкруцілі клубы кужэльнымі сарочкамі, сядзяць побач. Юрась і Янька ў зрэбным адзенні. Алесь кладзеца на спіну. Музыка сціхае.

Алесь (звяртаецца да Паўла). Пойдзем яшчэ ў ваду, Павёлка?

Павел. Здурэў, Алесь? Пачакай, усю ваду скаламуцілі.

Алесь (уздыхнуўшы). Горача. Праз тыдзень пойдзем рыбу вудзіць. Стафан там надоечы во якога акуня выхапіў.

Павел маўчыць, ніяк не рэагуе.

Алесь (устрывожана). Ты што маўчыш, Павёлка?

Павел (ледзь не плача). Праз тыдзень цябе, магчыма, тут не будзе.

Алесь. Во, дурына. Куды ж гэта я падзенуся?

Павел. Сёння раніцай, як ты якраз апошні воз гною вёз на поле, прыязджаў Карп з маёнтка. Скажаў, што паны пагаворваюць, маўляў, час браць Алесьа назад.

Алесь. А я не пайду. Хто мяне прымусіць, калі мне і тут добра.

Павел. Гэ-эх, брат. Тут ужо нічога не зробіш. Возьмуць у двор – і канцы. На тое яны паны. На тое мы мужыкі. Як аддалі яны цябе, так і возьмуць.

Алесь (рашуча). А я ўцяку. Я не іхні. Я – ваш.

Павел. Прывыкнеш. Памятаеш, як шэсць гадоў таму роў, калі цябе да нас на дзядзькаванне прывезлі? І страшна ў нас, і чорна. Прывык жа...

Янька (стаіць перад хлопчыкамі, трымае ў роце палец). Куды гэта Алесьа забяруць?

Павел. Ідзі ты, Янька. Што ты ведаеш?

Янька (не разумеючы нічога). Куды яго забяруць? Ён жа наш.

Павел. Наш, ды не зусім.

Алесь (рэзка ўскідваецца на калені). Як гэта не ваш? Як гэта? А чый жа я?

(Не стрымаўшыся, б'е Паўла па шчацэ. Праз хвіліну накаціліся адзін цераз другога. Малоццяць адзін аднаго кулакамі і равуць.)

Янька (захлынаецца ад крыку, тупае нагамі). Не трэба! Алесь!.. Павёлка!..

Юрась глядзіць на Яню, бярэ поўныя прыгаршчы глею і гучна плюхае на абедзве галавы. Бойка спыняецца. Алесь і Павел глядзяць адзін на аднаго і на Юрася.

Юрась (да Яні). Хадзем, Янечка. Гэта ж яны жартуюць.

Павел (да Алесьа). Ты даруй...

Алесь. Паўлюк, няўжо возьмуць?

Павел (няшчыра). Не ведаю. Можа, і абыдзеца.

Алесь і Павел сыходзяць. Юрась суцяшае Яню. Ля грушы з'яўляецца стары Кагут, абаніраючыся на кантовы кій з вострым канцом.

Кагут. Дзеці, ідзіце сюды!

Кагут садзіцца, дзеці абступаюць яго.

Юрась. Заўтра пойдзе ад нас Алесь. Які ён потым будзе?

Кагут. Пэўна, усё ж лепшы за іншых. Ён жа зведаў, як хлеб даецца. Каб не забыў толькі. Бо крыў божа, калі будзе такі, як суседскі пан Кроер...

Яня садзіцца дзеду на калені, лашчыцца галоўкай. Дзед гладзіць яе па валасах. З'яўляюцца Алесь і Павел.

Янька. Дзеда, а спяваць калі будзеш?

Кагут. Ну то добра, сядайце. Паслухайце. Песня пра жарабя святога Міколы... Толькі вось што, Алесь, калі ты ў Загоршчыне пачнеш расказваць, якія тут песні спяваюць...

Алесь. Я не горш за вас, калі трэба, маўчаць умею.

Кагут. Глядзі, сыне. Песня таемная. Выслухай маю апошнюю навуку...

СЦЭНА 2. ПЕСНЯ КАГУТА

Кагут сядзіць на камені. Алезь, Павел сядзяць ля яго ног. Юрась і Янька ляжаць на траве. Кагут павольна наводзіць па струнах ліры.

Кагут (*пачынае спяваць*).

Над зямлёю Дняпроўскай і Сожскай
Праляталі янгалы смерці.

Дзе лятуць – там вымерла вёска,

Дзе прыселі – там горад вымер,

Там жыццё папам і далакопам.

Так, нарэшце, край абязлюдзеў,

Што і янгалам страшна стала:

“Чым пражыць, як памрэ апошні?”

І галоўны сказаў: “Хопіць лётаць,

Трэба нам на зямлі пасяліцца”.

Збудаваў яны палацы,

Збудаваў мур з каменяў,

Увесь Дняпро між сабой падзялілі,

Усіх людзей ад краю да краю.

Бог задумаўся, цяжка, глыбока,

І сказаў: “Час той прыйдзе. І скоро прыйдзе.

Стане моцным канём жарабятка,

І на гэтым кані я паеду

Да пачынкаў і хат сялянскіх.

А калі на крыж мяне пацягнуць –
Мужыкі мяне абароняць”.

Над зямлёю гудзе навальніца,

Над зямлёю халодная зліва.

Недзе ў лесе таўсцеюць доўбні,

Недзе ў стайні расце жарабятка.

У час песні Янька і Юрась, паступова падымаючыся, набліжаюцца да дзеда. Юрась сціскае кулакі. Янька прыціскаецца да пляча Кагута. Ён накрывае яе крысом дзіравай світкі. Алезь сціскае далонямі скроні. Юрась з жахам глядзіць на Кагута. Паўлюк кранае Алеся, ён адказвае поглядам. Алеся стала цяжка, ён лёгка жыватом на траву і схваў твар у далоні. Скончылася песня. Паўза.

Юрась (*шэптам*). Дзеда, а дзе тое жарабятка?

Кагут. Хто ведае... Можна, нават і непадалёку.

Алезь раптоўна ўсхопліваецца з месца і бяжыць па сцежцы. Павел імкнецца за ім, але Кагут кладзе яму руку на плячо.

Кагут. Сядзі, яму лепш зараз аднаму.

Музыка.

Алезь (*на прырэднім плане сцэны, шэптам*). Недзе ў стайні расце жарабятка, недзе ў пушчах мацнеюць дубы. (*Гучна.*) Сяляне невінаватыя. Ім цяжка жыць. Араць зямлю – гэта зусім не тое, што ездзіць на кані. Я ніколі не буду такі, як гэты Кроер, пра якога яны часам кажуць. Я куплю ў Кроера ўсіх людзей і зраблю, каб ім было добра.

СЦЭНА 3. ЖНЕІ

Музыка. На сцэне жнеі.

Чыгальнік. А свет вакол быў жоўты ад іржышчаў і крыштальна-сіні ад неба. Сям-там на апошніх лапіках поля жанчыны яшчэ ваявалі з каласамі. Жоўтыя бароды жменяў здрыгаліся і бязвольна клаліся пад сярпом. І тонка-тонка, высокая, далёка дрыжалі, плакалі ў чыстым паветры празрыстыя крынічкі галасоў. Надыходзіць часіна, і кожны спелы колас кладзецца пад лязо сярпа, каб вясной на гэтай ніве зазеленела новая рунь.

Танец жнеі. Жнеі пакідаюць сцэну. Музыка заціхае.

СЦЭНА 4. ПА ДАРОЗЕ ДАДОМУ

Музыка.

Аўтар. Палявая дарога нырала ў лагчыны, узбіралася на пагоркі і зноў звівіста падала ўніз. А гэтай дарогай едзе рысорны англійскі кабрыялет, а ў ім хлопчык адзінаццаці год і трыццацігадовы мужчына. Гэта пан Выбіцкі, аканом Загорскіх, вязе з дзядзькавання дадому паніча. Вось яны спыніліся, каб коні трохі перадыхнулі, ды і самім сумна стала ад манатоннага пагойдвання кабрыялета.

Музыка заціхае. Выбіцкі і Алезь садзяцца на камень ля дарогі.

Выбіцкі. Можна, вам брыль аддаць, паніч? Галаву напячэ.

Алезь. Не трэба, пане Выбіцкі.

Выбіцкі. То добжэ, глядзіце. Нех тылькі пані потым не лае Выбіцкага, калі ў дзіцяці забаліць галоўка.

Алезь. Я каровы на сонцы пасвіў. І нічога.

Выбіцкі. Дзіця пасвіла каровы – Езус Марыя! (*Лезе ў кішэнь камізэлькі, дастае цукеркі.*) На цукерак.

Алезь. Нашто? Яны грошай каштуюць. Завязіце лепш сваім дзецям.

Выбіцкі. Але ж у мяне няма дзяцей. Зусім няма. Бяры.

Алезь. Ну, тады давайце.

Выбіцкі. Мужычок, зусім мужычок. І гэта сын загоршчынскага князя. Спадкаемца амаль дваццаці дзевяці тысяч сем'яў, калі прыйдзе час. Дурны гэта звычай – дзядзькаванне. Што ж, ці падабалася там панічу?

Алезь. Вельмі.

Выбіцкі. То ж бачыў я, што тая халопка так плакала, быццам роднага сына за свет вязуць.

Алезь. Яна не халопка. Яна Марыля, другая маці мне.

Выбіцкі. За што ж вы іх так паважаеце, паніч?

Алезь. Бо яны працуюць, як Адам і Ева. Аруць зямлю і прадуць лён.

Выбіцкі (*уздыхае*). Э-эх, паніч. Прайшоў той час, калі на зямлі былі толькі Адам і Эва. Прай-

шоў і не вернецца. Цяпер над Адамам і Эвай цар, потым губернатар, потым ваш ойцец, потым я, паўпанак. (Іранічна ўсміхаецца.) Так што ніколі вам, паніч, не быць мужыком, а мужыку не быць панам. І таму час вам забыць аб тым, што вы гулялі з хлопскімі дзецьмі ў цыркi. Час вучыцца панаваць... Ніколі ім не быць вольнымі, як старопольская шляхта. Заўсёды над мужыкамі будзе прыгон.

Алесь. А белае жарабя?

Выбіцкі. Якое белае жарабя? Дык, значыць, вучылі вас там, паніч?

Алесь. Вучылі.

Выбіцкі. То і добра. Прынамсі, не зблытаеце лён з пшаніцай.

Алесь (устае, сам сабе на фоне музыкі). Мне там часта сніўся адзін і той жа сон. Бачу ноч, і туман, і доўгія конскія шыі над белым возерам. Коні павольна перабіраюць нагамі. А я адзін ляжу ля напалову згаслага вогнішча, а коні стаяць каля мяне, і часта, пшчотна схіляюць галовы, і дыхаюць цёплым і харошым, а іхнія вочы такія глыбокія і такія добрыя, якія бываюць толькі ў чалавечай маці, калі яна глядзіць на дзіця... Коні стаяць і журботна, ласкава глядзяць на мяне, а паміж імі стаіць яшчэ мокрае белае жарабя са смешным тоўстым хвастом... І гэта такое незразумелае шчасце...

Святло згасае, музыка заціхае.

СЦЭНА 5. СУСТРЭЧА АЛЕСЯ З БАЦЬКАМІ

Палац Юрыя Загорскага. На тэрасе слугі, пан Юры, пані Антаніда. Выбіцкі прывёз Алесь дадо-му. Пан Юры падхоплівае на рукі Алесь.

Юры. Mon petit pzince Zagorski! Tout va bien? Mon petit fils! (Цалуе.)

Антаніда (да Юрыя з дакорам). Ah, Georges! (Прыпадае да Алесь.)

Юры. Ну, пацалуй мяне, пацалуй яе... Ну! Пацалуй мяне!

Алесь цалуе руку Антаніды.

Юры. Fason de voir d'un chevalier. Я ж казаў, што ён мой сын, мой. Да рукі жанчыны – перш за ўсё. Che-va-lier!

Алесь. Ма-ма!

Антаніда абдымае Алесь, цалуе. Алесь рыдае.

Юры (да слуг). Памыць і пераапрадуць.

Алесь вядуць пераапрадуць. На тэрасе застаюцца Юры, Антаніда, Выбіцкі.

Антаніда. Забыў усё. Забыў французскую. А гаварыў, як маленькі парыжанін... Я прашу цябе, я вельмі прашу, Georges, не пускаяй яго з вачэй, хадзі з ім у першыя дні, бо яму будзе сумна... Ах, жорстка, жорстка гэта было – аддаць на дзядзькаванне! (Да Выбіцкага.) Пан Выбіцкі, вельмі прашу вас – паснедайце разам з намі.

Выбіцкі. Бардзо мі пшыемне.

Лёкаі выкатваюць на тэрасу стол, прыстаўляюць яго да накрытага ўжо абедзеннага стала. Антаніда здымае накрыўкі з місаў.

Антаніда. Накладайце сабе, пан Адам. Вазьміце курыную пячонку “брашэ”... Бачыце, снедаць будзем па-англійску. Першыя дні яму будзе нязручна са слугамі, беднаму.

У дзвярах з’яўляецца Алесь у мярэжанай сарочцы, сініх шальварыках, чырвоных боціках.

Юры. Сядайце, сыне.

Алесь (нязграбна ўзбіраецца на крэсла, аглядае ўсё, што на сталае). Што гэта? (Паказвае на віно.)

Юры. “Го-Сатэрн”. Гэта, брат, такое віно, што і ты можаш піць.

Алесь. Віна не хачу, ад яго людзі дурныя. Лаяюцца. (Лезе ў хлебны кошык, кладзе на сваю талерку кавалак хлеба, лыжкай цягнецца ў бацькаву талерку.)

Юры. Еш, еш, сыне. Мацуйся.

Алесь (бярэ рукой кавалак курыцы, незнарок скідае кавалак хлеба на падлогу. Спаўзае пад стол, падымае хлеб, цалуе паднятую скібу). Даруй, бо-жухна. Пакладзіце гэта, калі ласачка, каню.

Юры. Сыне, так не робяць.

Антаніда (да Алесь). Чо же вы, напрыклад, елі сёння на завтрак, мой маленькі?

Алесь. Сёння... на заўтра?

Юры. Антоніда. Если можешь, говори по-мужицки.

Антаніда. Што ты еў сёння на сняданне... там, у Кагуты?

Алесь. Крышаныя буракі. І курыцу елі... Зарэзалі з прычыны майго ад’езду старога пеўня... Марыля сказала: “Усё адно ўжо певень сваё аджыў, дык няхай хаця паніч-сыноч памятае”.

Антаніда (да Юрыя). Жорж, няўжо стары певень для іх – свята? І як там мог жыць маленькі? Нашто такая жорсткасць з боку старога Вежы?

Юры. Я вінен перад табою, Антаніда. Бацька даў толькі лёгкі намёк на тое, што Алесь пажадана аддаць на дзядзькаванне. Астатняе дадумаў і вырашыў я. Кагуты – найлепшыя гаспадары. Майстры. Сумленныя, здаровыя людзі. Я не хацеў, каб сын пайшоў у мяне. Я хацеў, каб ён быў моцны, увесь ад гэтай зямлі. Няхай сабе яго не кармілі каплунамі. Ты паглядзі на большасць яго аднагодкаў: спешчаныя, саслабелыя. Заўсёды добра рабіць, як рабілі дзяды. Яны былі не зусім дурні. Я хацеў бы, каб з яго вырас сапраўдны пан, мацнейшы за хлопаў не толькі розумам, але і целам. Ён будзе такім, бо некалькі гадоў правёў сярод жытнікаў, простая здаровая ежа, шмат паветра, фізічныя практыкаванні, размеранае жыццё. А лоск мы яму вернем за некалькі гадоў. (Да Алесь.) Пад’еў, сыноч? На вось табе. Гэта цукраваная садавіна. Гэта называюць цукатамі. Можаш узяць да іх філіжаначку кавы.

Алесь (*бярэ цукат, насцярожана кладзе ў рот, жуе, потым выплёўвае пад стол*). Нясмачныя твае... марцыпаны.

Юры (*да Антаніды*). Я шчаслівы за хлопца. У яго сяброў страўнік ужо цяпер назаўсёды сапсуты ласункамі. А гэты будзе, калі спатрэбіцца, варыць жалеза. Быстраногі, спрытны, здаровы. Трэба ж камусьці цягнуць па зямлі род наступнае тысячагоддзе. (*Прыцягвае жонку да сябе, цалуе ў скронь*.)

Антаніда. Ах, Georges, часам ты такі, што я пачынаю вельмі любіць цябе.

Юры (*устае*). Пойдзем, сыне. Буду табе ўсё паказваць. Сады, дом, сабакарню, стайні, карцінны павільён...

СЦЭНА 6. КЛЯТВА АЛЕСЯ

Аўтар (*на фоне музыкі*). Так пайшлі дні. Алесю прыходзілася звыкацца са сваім новым становішчам. Але ўначы прыходзілі забароненыя, брыдкія мужыцкія сны. Ён сніў адрыву і гнёзды ластавак над галавой. Ён зноў бачыў росныя пракосы і самога сябе з біклагай на плячы...

Скончыўся месяц траў, адквітнеў за ім месяц кветак. Усё мянялася. Нішто не мянялася толькі ў Загоршчыне. І вось аднойчы, прачнуўшыся пазней, чым звычайна, Алесь адчуў, што нешта не так.

Музыка заціхае.

На тэрасе стаяць у святочных строях Юры Загорскі, Антаніда Загорская, Алесь, слугі. Перад ганкам у святочных уборах – Кагуты: Міхал, дзед Даніла, Андрэй, Кандрат, Павал, Юрась. Усе глядзяць на Алеся.

Юры (*да Міхала*). Ці абаранялі паніча твае сцены?

Міхал. Абаранялі. Як сыноў, так і яго.

Юры (*да Міхала*). Ці вадзіў ты яго па зямлі, куды мы ўсе пойдзем?

Міхал. Так.

Юры. Тады атрымай трыццаць, не, нават сорак восем дзесяцін зямлі. Каб табе і дзецям тваім было, па якой зямлі хадзіць. Гэтая зямля вызваляецца ад пабору і давеку астаецца за тваёй сям'ёй.

Ці вучыў ты майго сына быць літасцівым да жывёл, як то належыць чалавеку?

Міхал. Так.

Юры. Тады атрымай сем коней-двугодак і дзве каровы.

Дом твой будзе моцны. Пад кожную пята твае хаты і хаты сыноў ты пакладзеш па дзесяць рублёў, бо выхоўваў у працы і поце майго сына. Шэсць сыноў – дзвесце сорак рублёў...

Кідае скураны мяшэчак пад ногі Міхалу.

Юры (*да Алеся*). А зараз пачнем абрад, на якім нікому не дазволена прысутнічаць, акрамя нас з табой.

Ледзь чутна гучыць музыка. Святло накіравана на Юрыя і Алеся.

Алесь. Хто гэта?

Юры. Гэта тыя, што былі да нас, і мы, і тыя, што яшчэ будуць.

Алесь. Як гэта?

Юры. Сорак доўгіх чалавечых жыццяў ляжыць паміж табою і гэтым пастырам. Сорак. А ты сорак першы. І кожнаму наступнаму цяжэй, бо ён нясе большы цяжар. Будуць і тыя, каму зробіцца нясцерпна цяжка. Малюся Богу, каб гэта не быў ты...

Алесь. Што гэта?

Юры. Гэта магіля нашага роду, роду Загорскіх, сыне. Калісьці мы, напэўна, маглі быць вялікія, але не здолелі. Наша палітычнае быццё скончылася. У нас – толькі магілы. Толькі адны магілы, раскіданыя па гэтай зямлі. Курганы на беразе Дняпра, капцы на сялянскіх могілках, твая і мая магіля, сыне... Вось яна...

Алесь. Мая магіля?

Юры. Так, сыне. А цяпер ідзі сюды.

Падыходзяць да свечніка. Бацька апускае руку на плячо сына.

Юры. Паўтарай за мной, хлопчык.

Алесь (*шэптам*). Добра.

Юры (*шэптам*). Я прыйшоў да вас.

Алесь (*шэптам*). Я прыйшоў да вас.

Юры (*гучней*). У мяне няма нічога, акрамя вас.

Алесь. У мяне няма нічога, акрамя вас.

Да канца клятвы сіла голасу нарастае.

Юры. У мяне няма нічога, акрамя магіл, бо я ваш сын.

Алесь. У мяне няма нічога, акрамя магіл, бо я ваш сын.

Юры. Я клянуся любіць вас.

Алесь. Я клянуся любіць вас.

Юры. Я клянуся абараняць вашы магілы, нават калі мая магіла будзе далёка ад вас.

Алесь. Я клянуся... нават далёка ад вас.

Юры. Бо мяне нельга аддзяліць ад вас.

Алесь. Нельга аддзяліць ад вас.

Юры. Пакуль не скончыцца жылот людскі на зямлі.

Алесь. Пакуль не скончыцца жылот людскі на зямлі.

Юры апускаецца на адно калена.

Юры (*шэптам*). Аман.

Алесь (*шэптам*). Аман.

Святло згасае.

Працяг будзе.

Лера РУБАШНАЯ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі Ліцэя БДУ.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Вяртанне да вытокаў

Анатоль СТАТКЕВІЧ-ЧАБАГАНАЎ

З ГІСТОРЫІ ВЁСКИ ЗАСМУЖЖА ЛЮБАНСКАГА РАЁНА

Працяг. Пачатак у №№ 8 – 11.

У ліпені 1944 г. пасля вызвалення Беларусі многія партызаны былі прызваны ў Савецкую армію. Пайшлі на фронт і засмужскія хлопцы, якія дасягнулі прызыўнога ўзросту. Жанчыны і старыя засталіся набліжаць сваёй працай Перамогу.

Сцяпан Марціновіч пасля вайны працаваў паляводам у калгасе, потым прадаўцом у крамах Засмужжа і Рачэні, падлікоўцам на Любанскай машынна-трактарнай станцыі. Закончыў курсы бухгалтараў у Чачэрску. Доўгі час быў старшынёй рэвізійнай камісіі ў калгасе імя Суворова, якім тады кіраваў Барыс Міронавіч Шапіра і куды ўвайшоў калгас “Асвета”, стаўшы чацвёртай палявой брыгадай.

Варвара Васільеўна Мурашка, жонка Сцяпана Марціновіча, усё жыццё працавала ў мясцовым калгасе, узнагароджана медалём “Ветэран працы”.

Сцяпан Марціновіч шмат чым захапляўся ў вольны час. Напрыклад, прышчапіў на дзікую грушу іншую дзічку і атрымаў мясцовы гатунак, што назвалі мачанкамі. Пакуль тыя грушы віселі на дрэве, былі амаль непрыдатнымі для ежы. Увосень плады асцярожна здымалі, адносілі на гарышча і складвалі на салому. Вытрымлівалі пэўны час, каб грушы саспелі (пачалі падгниваць), а потым змяшчалі іх у драўляныя або металічныя бочкі ў пограбе і залівалі халоднай калодзежнай вадой. Так, без усялякіх дабавак, тыя грушы маглі захоўваць непаўторны смак да самай вясны. Вяскоўцы лічылі мачанкі найлепшай закускай на розных бяседах. А ў Засмужжы амаль кожнае свята адзначалася ўсёй вёскай. На жаль, няма ўжо гэтага чалавека...

Узгадаем і жыццё бацькі Сцяпана Марціновіча, Ільі Аўрамавіча, які ўласнаручна рабіў калёсы, сані, драўляныя бочкі, маслабойкі, кросны. З ліпы драў лыка і плёў лапці, выдзёўваў бочкі (дзежкі) без клёпак, плёў з лазы лапці, так званыя паўкошыкі для вазоў. Ілья Аўрамавіч мог без адзінага цвіка ўмацаваць кроквы на будыніне і накрыць яе саламянай страхой. Ведаў і ка-

вальскую справу: рабіў у кузні плугі і конныя сошкі, розныя дэталі для гаспадарчага інвентару.

Жонка Ільі Аўрамавіча, Кацярына, прала, ткала посцілкі, палатно на настольнікі. З ільняной тканіны шыла адзенне, вышывала ручнікі. Кацярына Марціновіч была набожным чалавекам, разам з сястрой, Палінай Кунцэвіч, пешшу хадзіла маліцца ў Кіеў. Ішлі босыя і толькі ў Кіеве абувалі лапці.

Першым старшынёй калгаса “Асвета”, утворанага ў снежні 1929 г., прызначылі Удовенку, ураджэнца Гомельскай вобласці; адным з кіраўнікоў быў Аляксандр Свінко, той, хто дапамог выжыць і не памерці з голаду дзеціям маёй бабулі Марыі Статкевіч пасля яе высылкі ў лагер.

Трэба сказаць, што ў пасляваенныя гады сялянам даводзілася цяжка, але на працу ў калгас ішлі як на свята. У час касавіцы паўсюль чуліся песні, жарты. Стагі сена вырасталі на вачах. На падсобных працах завіхаліся школьнікі. Вясковая дзятва была занятая не толькі гэтым: акупвалі бульбу, рыхлілі міжраддзі кукурузы, падвозілі да месца абмалоту снапы зерневых і інш. Коні за час летніх канікул прывыкалі да сваіх маладых гаспадароў і нікуды ад іх не ўцякалі. Кожную раніцу можна было даведацца пра свой заробак за мінулы дзень. Улікам выкана нага, а таксама налічэннем заробатнай платы 55 – 60 жыхарам Засмужжа займаўся Міхаіл Давыдавіч Басяк. Падлеткі маглі за лета зарабіць на школьны гарнітур ці ручны гадзіннік.

Бацькі Міхаіла Квашы, Анатоля Грэбнева, Пятра Сухана, Андрэя Ляскоўскага, Мікалая Марціновіча, Васіля Кульбіцкага, Артура Семянэні, Анатоля Дастанкі з маленства прывучалі дзяцей да сялянскіх клопатаў і ганарыліся іх поспехамі.

У Любанскім раёне з’явілася добрая традыцыя – урачыста адзначаць дзень вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Месцам для святкавання абралі Востраў Зыслаў – былы ваенны аэрадром сярод лясоў і балот,

куды немцы ў час вайны практычна не маглі дабрацца. На свята з'язджаліся вясковыя працаўнікі, у тым ліку і засмужцы, і ўдзельнікі Вялікай Айчыннай вайны з усяго раёна. Было шмат моладзі, заўсёды праводзіўся мітынг. Выступалі ветэраны, перадавікі вытворчасці. Затым пачыналіся выступленні калектываў мастацкай самадзейнасці, танцы. Працаваў выязны гандаль, людзі весяліліся, але і плакалі таксама, узгадваючы мінулае...

Як прыгадвае Васіль Сцяпанавіч Кульбіцкі, засмужская вуліца была ўся ў зеляніне. Раслі векавыя ліпы, клёны, бярозы. Амаль на кожным падворку радалі вока рабіны, вішні, слівы. Вольна разгульвалі куры, качкі, гусі, індывікі. Хлеў будавалі недалёка ад вуліцы, а хата стаяла далей, каля яе – калодзеж і пограб. Жыллё заўсёды ставілі вокнамі на ўсход і поўдзень, а да заходняй сцяны прыбудоўвалі сенцы без гарышча. За імі размяшчалася падсобнае памяшканне, што складалася з роўных жэрдак, прыстаўленых да франтона сенцаў. З вуліцы сядзібу абносілі завостранымі ўверсе дубовымі каламі, якія ўкопваліся ў зямлю шчыльнай сцяной. Сам падворак звычайна абгароджвалі жэрдкамі, што часам перапляталі яловымі галінкамі.

Добрыя гаспадары трымалі па два-тры кабанчыкі і дзве свінаматкі. Прыплод ішоў на аднаўленне пагалоўя, а лішак вазілі на вазах на кірмашы ў Любань і Бабруйск. Дапамагаў у гэтай справе сялянам Мікалай Статкевіч, які працаваў на машыне ГАЗ-51.

У пачатку 1960-х гг. у Засмужы было прыкладна паўтары сотні кароў. Некаторыя гаспадары трымалі і па дзве каровы, што лічыліся карміцелькамі сям'і.

Практычна ў кожнай вёсцы ў тыя часы мелася калгасная жывёла. У Засмужы было прыкладна пяцьдзясят калгасных кароў. Калгас меў нават уласную маслабойню. Малака, тварагу, сыроў і сыроваткі хапала на любы смак. Усё лета трэба было ганяць жывёлу на пашу. Адкрытых угоддзяў для выпасу было мала, таму пасвілі і ў кустоўі, і ў лесе.

Былі ў нашай вёсцы два добрыя пастухі: Мітрафан Свінко і Міхаіл Галай. Галоўным атрыбутам іх працы была вялікая труба, зробленая са ствала дрэва. Зарыхтоўку распілоўвалі на дзве часткі і выбіралі з дапамогай долата і спецыяльных разоў канал. Гатовыя палавінкі складвалі і абмотвалі бяростамі. Калі дзьмулі ў такую трубу, то атрымліваўся своеасаблівы моцны гук, да якога прывыкалі каровы. Калі здаралася, што некалькі кароў адбіваліся ад статку, яны ішлі на гэты гук. Дзецям вельмі хацелася падзьмуць у такую трубу, але ў іх звычайна нічога не атрымлівалася. Пастухі жартавалі: “Мала кашы з'елі”.

Першай сур'ёзнай працай для засмужцаў сямігадовага ўзросту быў выпас гусей. Умовы для гэтага былі добрыя: луг, два невялікія вадаёмы і балотца Аселіца. Хоць адзін вадаём і называўся Саўкавай Лужай, але быў дастаткова глыбокім і шырокім. Гусей тады трымалі многія, бо яны давалі і пярэ для падушак, і мяса ўвосень.

Калі дзеці падраслі, то прызвычайваліся да іншай працы – свінапаса. Гэта быў асаблівы перыяд у жыцці вясковых хлопчыкаў.

Летам свіней у асноўным кармілі зеллем з агарода, крапівой, увосень – жалудамі. Даволі цікавым быў спосаб “уціхамірвання” свіней, што збягалі з пашы: на шыю жывёліне вешалі дзеравяшку на вяроўцы; калі свіння ўцякала, дзеравяшка біла яе па пярэдніх нагах і перашкаджала хутка рухацца. Такую прыладу ў вёсцы жартам называлі свіной балалайкай.

Хоць пасвіць свіней нялёгка, дзецям гэта падабалася, бо можна было адначасова наладжваць розныя гульні. Па няпісаным законе кожны хлопчык павінен быў мець свой “гарапнік” (пугу) і складны ножык.

З успамінаў Васіля Кульбіцкага: *«Гульня “ў ножыкі” даволі бяспечная. Проста было дзесяць пазіцый, з якіх па чарзе неабходна кідаць ножык, каб ён уваткнуўся ў зямлю. Гулялі не на грошы. Таму, хто праиграў, трэба было зрабіць некалькі перакульванняў, дабегчы туды і назад да пэўнага аб'екта, збегаць “адварнуць” свіней (сабраць разам і бліжэй падагнаць да пастухоў). Гулялі ў хованкі, рабілі шалаш з галінак... Калі даспявалі ў лесе дзікія парэчкі і арэхі, старэйшыя дзеці хадзілі ў іх, а малодшыя глядзелі ўвесь стапак. Пасля дзіліся ягадамі, арэхамі.*

Калі восенню на дубах саспявалі жалуды, то некаторыя падлеткі гналі сваіх свіней у “Восем дубоў”. Месца, якое знаходзілася прыкладна за два кіламетры ад асноўнага вытасу, называлася так па колькасці дрэў вакол невялікай паляны.

Вадаёма побач не было, затое каля старой калгаснай фермы быў вялікі драўляны калодзеж з высокім жураўлём і драўляным вядром, акаваным жалезам. У спякотны летні дзень хлопчыкі даставалі ледзяную калодзежную ваду і аблівалі смельчака. Ажно дух захоплівала! Не кожны рызыкаваў прыняць такі халодны душ...»

На брыгадным двары размяшчаліся канюшня, валоўня, цялятнік, кузня і памяшканне для корму жывёлы. Тут таксама стаяў калодзеж, а побач вельмі доўгае карыта, выдзеўбанае з дрэва, у якім заўсёды была вада. Самымі лепшымі конюхамі ў акрузе лічыліся Харытон Жудрык, Міхаіл Януш, Міхаіл Сухан, Міхаіл Есмантовіч, Аляксандр Свінко, Пётр Зелянко, Сцяпан Шахаўскі.

Засмужцы трымалі і авечак. Атара, якую пасвілі па чарзе, налічвала каля ста дваццаці галоў.

Стрыглі іх спецыяльнымі “авечымі” нажніцамі. Воўну мылі, высушвалі, потым здавалі ў ваўначоскі. Чыстую воўну пралі, атрыманыя ніткі фарбавалі і ткалі цудоўныя цёплыя коўдры.

Далёка за межамі вёскі славіліся засмужскія ляснікі Рыгор Баранаў, Андрэй Лазоўскі, Рыгор Есмантовіч. Не толькі ў Любанскім раёне, але і ў Мінскай вобласці ведалі імёны засмужскага пчаляра Станіслава Свінко і садавода-агародніка Івана Дастанкі. Каля старога магутнага вяза, на полі ў паўтара гектара расло столькі памідораў, што зямля здавалася агніста-чырвонай.

Значныя плошчы ў калгасе “Асвета” адводзіліся пад лён. Спачатку ўся праца, акрамя пасеву льну, выконвалася ўручную. Асабліва складаным быў працэс двухразовай праполкі. Важна было выбраць усё пустазелле і не пашкодзіць сцяблінкі культурнай расліны. Вырваную траву ў кашах выносілі за межы поля. Як прыемна было пасля любавання чыстым, роўным, быццам дыван, полем!

Працэс абмалоту насення льну нагадваў у засмужцаў свята. Пасля даспявання лён церабілі. Людзі выходзілі ў поле цэлымі сем’ямі “біць лён”. Бралі з сабою мяхі для насення, посцілкі, заслоны і адмысловыя драўляныя калатушкі – пранікі. Больш за сотню чалавек пачыналі біць пранікамі па каробачках ільну, выбіваючы насенне на загадзя пасцеленыя посцілкі. Частыя ўдары ператвараліся ў цікавую мелодыю.

Засмужцы вырошчвалі лён і на ўласных зямельных надзелах. Пралі пражу, затым ткалі на кроснах ільняныя палотны, з якіх шылі ручнікі, пасцельную бялізну, настольнікі.

Той жа Васіль Кульбіцкі распавядаў, якой майстрыхай была яго бабуля Марфа Аўраамаўна. Дзеці стараліся дапамагаць, выконвалі нескладаныя аперацыі, з замілаваннем глядзелі, як з нітак нараджаецца палатно з адмысловымі ўзорамі...

Прадзед Васіля Кульбіцкага па лініі маці, Аўраам Сцяпанавіч Марціновіч, купіў у 1893 г. надзел зямлі ў Засмужжы, куды пераехалі вялікай сям’ёй з-пад Глуска. У тым жа годзе набыў зямлю і другі яго прадзед, Раман Грыгор’евіч Ляпка. У Рамана Ляпкі былі сыны Ахрэм і Парфён, а таксама дачка (лёс яе невядомы). У будучым дачка Аўраама Марціновіча, Марфа, і сын Рамана Ляпкі, Ахрэм, пажаніліся.

Ахрэм Ляпка быў заможным селянінам. У 1930-я гг. пабудаваў вялікае памяшканне для захавання і абмалоту збожжа. Гумно мела двое варот, праз якія свабодна заязджалі нагужаныя снапамі вазы. Пад асноўныя апоры выкарыстоўвалі дуб, страхы была саламяная. У гумне знаходзілася асобная пляцоўка – глінабітны ток для абмалоту збожжа ўручную, цапамі. Гумно гаспадары было заўсёды запоўнена збожжам. Ад-

нак доўга карыстацца сваёй будынінай Ахрэму Ляпку не давялося: каб пазбегнуць рэпрэсій, ён вымушаны быў аддаць маёмасць у калгас...

У Марфы (у дзявоцтве Марціновіч) і Ахрэма Ляпкі было трое дзяцей: Антон, Іван (прапаў без вестак у 1944 г.) і Марыя, 1924 г. н., маці Васіля Кульбіцкага. 11 ліпеня 1946 г. Марыя Ахрэмаўна Ляпка (у дзявоцтве Марціновіч) выйшла замуж за Сцяпана Антонавіча Кульбіцкага. Яны выгадалі чатырох дзяцей. Марыя Ахрэмаўна ўвесь час працавала ў калгасе паляводам, потым звеннявой па вырошчванні льну. Аднавяскоўцы называлі яе стаханаўкай.

Пасля 9-га класа Любанскай сярэдняй школы Сцяпан Кульбіцкі паступіў у Смаленскае ваенна-артылерыйскае вучылішча, закончыўшы якое ў 1940 г., атрымаў званне лейтэнанта. Удзельнічаў у Вялікай Айчыннай вайне, дэмабілізаваны ў студзені 1946 г. Спачатку працаваў у Любанскім райфа, потым, да выхаду на пенсію, – рахункаводам у родным калгасе, бухгалтарам, намеснікам галоўнага бухгалтара.

Сцяпан Кульбіцкі быў даволі адукаваным чалавекам: да яго часта прыходзілі аднавяскоўцы па параду ці з просьбай напісаць заяву, растлумачыць тую ці іншую падзею, многія прыходзілі праверыць латарэйныя квіткі пасля чарговага тыражу і з заміраннем сэрца шукалі заветны нумар. Справа ў тым, што газеты ў той час былі далёка не ў кожнай сям’і.

Пасля вайны жыхары Засмужжа самі ахоўвалі вёску ад якіх-небудзь неспадзяванак. З гэтай мэтай штодзённа ад хаты да хаты пераносілася замацаваная на драўляным бруску дошчачка з надпісам “Начная варта”. Калі чалавек з “варты” заўважаў нешта незвычайнае, то бег на брыгадны двор і біў кавалкам жалеза ў падвешаную жалезную пласціну.

У 1950 – 1960-я гг. каля дома Міхаіла Марціновіча з’явіліся дзве валебольныя пляцоўкі. Найлепшымі валебалістамі лічыліся Васіль Гурленя, Іван Лазоўскі, Іван Душыньскі, Леанід Руднік, Мікалай Марціновіч.

Недалёка ад валебольных пляцовак месцілася і футбольнае поле. У вёсцы была добрая футбольная каманда, куды ўваходзілі аўтар гэтых радкоў, Васіль Жук, Мікалай Швангердзэ, Пётр Сухан, Анатоль Грабнёў. Вяскоўцы лічылі нас найлепшымі сярод ігракоў. Валерый Іюкша быў добрым варатарам.

З паўночнага боку вёскі Засмужжа, дзе раней была забалочаная мясціна, знаходзіцца ўрочышча пад назвай Амшэр, там брулі крыніцы і глыбока залягаў торф. Жыхары вёскі ўручную пракапалі меліярацыйную сістэму: адна канава пралягала з захаду на ўсход, а дзве іншыя, перпендыкулярныя ёй, служылі дадатковымі

асушальнікамі. Галоўны канал адводзіў ваду ва ўрочышча Аселяца, дзе тады былі лес і кусты. Людзі выкарыстоўвалі асушанае такім чынам балота для нарыхтоўкі торфу на паліва. Торф капалі спецыяльнымі нажамі, складвалі ў пірамідкі, што прадзымуваліся ветрам для прасушкі. Марозныя зімы не палохалі вяскоўцаў.

З часам у канавах развялося многа рыбы: шчупак, карась, плотка. Пазней у капанях (ямах, дзе выкапалі торф) з'явілася шмат уюноў. Іх засмужцы лавілі адмысловым спосабам: набіралі ў кошыкі ваду разам з граззю і ўюнамі і выкідвалі на бераг, а там рыбін хапалі голымі рукамі. Іосіф Акуліч і Ілья Марціновіч узімку прабівалі лёд, апускалі на ноч у ваду кошык, а раніцай цягнулі яго ўжо з уюнамі...

У навакольных вёсках існавалі святочныя дні, прымеркаваныя да праваслаўнага календара. Некалі, па просьбе жыхароў Засмужжа, у дзень святых апосталаў Пятра і Паўла ў вёску прыйшоў святар Кірэй і асвяціў кожны падворак. З таго часу ў гэтае свята, 12 ліпеня, адзначаўся дзень вёскі. Прыязджала шмат гасцей, родзічаў. Амаль у кожным доме граў гармонік, чуліся песні. У Засмужжы добрымі спявачкамі лічыліся мая цётка, Соф'я Статкевіч, Кацярына Нічыпаровіч, Наталля Адзінец, Праскоўя Понта. Запісы іх песень гучалі па радыё, на тэлебачанні. Любіў спяваць і Павел Марціновіч...

Працяг будзе.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР на 2014 год

650 гадоў таму нарадзіўся Грыгорый Цамблак (1364? – 1419/1420 або 1450?), рэлігійны дзеяч, пісьменнік, першы мітрапаліт у ВКЛ. Пісаў на царкоўнаславянскай мове

440 гадоў таму нарадзіўся Іосіф (свецкае імя Іван) Вельямін Руцкі (1574 – 1637), царкоўны дзеяч, пісьменнік, педагог, філосаф

405 гадоў таму нарадзіўся Ян Андрэй Гінтоўскі Андрайкевіч (1599 або 1609? – 1674), беларускі і польскі пісьменнік, педагог, царкоўны дзеяч

385 гадоў таму нарадзіўся Сімяон Полацкі (сапр. Самуіл Пятроўскі-Сігніяновіч; 1629 – 1680), беларускі і рускі паэт, драматург, перакладчык, педагог, грамадскі дзеяч, асветнік

290 гадоў таму створана Нясвіжская капэла Радзівілаў. Існавала да 1809 г.

285 гадоў таму заснавана Пінская друкарня. Існавала да 1746 г.

280 гадоў таму нарадзіўся Антон Грушэўскі (1734 – 1798), беларускі і польскі жывапісец

275 гадоў таму нарадзіўся Канстанты Атасельскі (каля 1739 – 1809), мастак тэатра, майстар дэкарацыўнага жывапісу

255 гадоў таму нарадзілася Саламея Дэшнер (1759 – 1809), польская актрыса драмы і оперы, рэжысёр, анрэпрэнёр. Стваральнік першага сталага тэатра ў Гродне (Гродзенскі тэатр Дэшнер)

245 гадоў таму створаны Гродзенскі тэатр Тызенгаўза. Існаваў да 1780 г.

240 гадоў таму створана Гродзенская музычна-тэатральная школа Тызенгаўза. Існавала да 1780 г.

215 гадоў таму нарадзіўся Іван Вернікоўскі (1799 – 1834), гісторык, вучоны-мовазнавец

210 гадоў таму нарадзіўся Юзаф Азямблоўскі (каля 1804 – 1878), графік

210 гадоў таму нарадзіўся Мікіта Гарбачэўскі (1804 – 1879), вучоны-архівіст, мовазнаўца, педагог

200 гадоў таму нарадзіўся Іосіф Гашкевіч (1814 або 1815 – 1872 або 1875), дыпламат, вучоны, мовазнаўца

190 гадоў таму нарадзіўся Юльян Бахшанскі (1824 – 1863), публіцыст, удзельнік нацыянальна-вызваленчага руху

175 гадоў таму нарадзілася Зінаіда Радчанка (1839 – 1916), фалькларыст, этнограф

170 гадоў таму нарадзіўся Аляксандр Троіцкі (1844 – 1887), этнограф, фалькларыст

165 гадоў таму нарадзіўся Ігнацій Радкавец (1849 – ?), фалькларыст, этнограф

160 гадоў таму нарадзілася Тэрэза Гардзьялкоўская

(1854 – 1933), перакладчыца і выдавец

150 гадоў таму нарадзіўся Мікалай Пестрыкаў (1864 – ?), віяланчэліст, педагог, музычна-грамадскі дзеяч

150 гадоў таму нарадзіўся Уладзіслаў Эпімах-Шыпіла (1864 – 1914), дзеяч культуры, удзельнік культурна-асветніцкага руху беларусаў у Пецярбургу

145 гадоў таму нарадзіўся Аляксандр Пшчолка (1869 – 1943), празаік, публіцыст, этнограф, фалькларыст

135 гадоў таму нарадзіўся Іван Піліпаў (сапр. Язэп Нялепка, каля 1879 – 1920), паэт, празаік, публіцыст, перакладчык

130 гадоў таму нарадзіўся В. Бруевіч (сапр. Леанід Рудніцкі; 1884 – ?), празаік

130 гадоў таму нарадзіўся Уладзімір Кумельскі (1884 – 1939), акцёр, рэжысёр, заснавальнік Рускага драмтэатра Беларусі, заслужаны артыст Беларусі, заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі

125 гадоў таму нарадзіўся Адам Бычкоўскі (1889 – 1937), грамадскі і культурны дзеяч

125 гадоў таму нарадзіўся Міхаіл Рафальскі (1889 – 1937), рэжысёр Дзяржаўнага яўрэйскага тэатра Беларусі, педагог, народны артыст Беларусі

120 гадоў таму нарадзіўся Ісаак Мільчын (1894 – 1943), графік

120 гадоў таму нарадзіўся Альфонс Петрашкевіч (псеўд. Філафей Калінка; 1894 – 1918), польска-, беларуска- і рускамоўны паэт, празаік, перакладчык

110 гадоў таму нарадзіўся Мікалай Васілеўскі (1904 – 1937), графік і жывапісец

110 гадоў таму нарадзіўся Раман Семашкевіч (1904 – 1937), жывапісец, графік, скульптар

105 гадоў таму нарадзіўся Цімох Зарэчны (сапр. Рублёў; 1909 – 1944?), празаік, перакладчык

105 гадоў таму нарадзіўся Сяргей Крывец (1909 – 1945), паэт

105 гадоў таму нарадзіўся Алесь Ліпнёвы (сапр. Абрам Ашаровіч; 1909 – 1933), празаік, нарысіст

105 гадоў таму нарадзіўся Рыгор Лынькоў (псеўд. Суніца; 1909 – 1941), паэт, перакладчык, публіцыст, празаік

100 гадоў таму нарадзілася Паліна Басінкевіч (1914 – 1942), актрыса

100 гадоў таму ў Мінску выдаваўся беларускі літаратурны і навукова-папулярны ілюстраваны часопіс для моладзі "Лучынка". Выйшла 6 нумароў

Заканчэнне на с. 75.

АДАМ ЮР'ЕВІЧ МІЦКЕВІЧ – НАВУКОВЕЦ, ПЕДАГОГ, ДВАЮРАДНЫ ДЗЯДЗЬКА ЯКУБА КОЛАСА

Прысвячаецца Віталю Скалабану.

*Ў чародах светаў незлічоных,
Нерасчытаных, неадмкнёных,
Людскі наш лёс – былінка поля,
Пылок нязначны – наша доля.*

Якуб Колас. Новая зямля. Раздзел IX.

**Адам Юр'евіч
Міцкевіч.**
Дзвінск.
1916 – 1918 гг.

Словамі неўміручай коласаўскай “Новай зямлі” пачынаю і буду надалей упрыгожваць аповед пра чалавека з блізкага акружэння народнага паэта – Адама Юр'евіча Міцкевіча, дваюраднага дзядзьку Якуба Коласа па матчынай лініі, навукоўца і педагога.

Нарадзіўся Адам Юр'евіч у шматдзетнай сялянскай сям'і ў 1889 г. (па іншых звестках – напрыканцы снежня 1888 г.) у вёсцы Мікалаеўшчына Навасвержанскай воласці Мінскай губерні. Ён даводзіўся Ганне Юр'еўне Міцкевіч (у дзявоцтве Лёсік), маці Коласа, стрыечным братам. Бабуля Якуба Коласа Крысціна і бацька Адама Юр'евіча былі роднымі сястрой і братам. Сям'я была вялікая, восем дзяцей: Ігнат, Міхаіл, Кастусь, Вольга, Ліда, Ева, Юзік, Адам. Старэйшы Ігнат – сябар маленства і блізкі па жыцці дваюрадны дзядзька Якуба Коласа, асоба дастаткова даследаваная. Захавалася вялікая перапіска Якуба Коласа і Ігната Міцкевіча. Кароткія энцыклапедычныя звесткі пра Ігната Юр'евіча пада-

валіся Зінаідай Камароўскай у часопісе “Роднае слова” (2000, № 8).

Па ўспамінах роднага пляменніка Адама Юр'евіча, Леаніда Міхайлавіча Бірулі, Ігнат Юр'евіч падрыхтаваў свайго меншага брата Адама ў Бабруйскую мужчынскую прагімназію, куды той паступіў у 1901 г. Гімназію ён паспяхова скончыў у 1909 г. Паспяхова, таму што вучыўся Адам па тым часе нядрэнна, адзнакі былі розныя, але ніводнага разу на другі год у адным класе ён не заставаўся, нават калі ў I класе захварэў на адзёр і прапусціў 59 урокаў [16]. Паводзінамі вызначаўся выдатнымі і, напрыклад, у III класе займаў так званае месца ў класе – з 5-га па 7-е сярод 30 вучняў [17]. З аналізу ведамасці паспяховасці і паводзін вучняў VI класа гімназіі за 1906 / 1907 г. вынікае, што з 22 вучняў толькі чацвёра, у тым ліку і Адам, паходзілі з сялян. 10 вучняў па некалькі разоў пакідаліся ў адным класе на другі год, 5 былі звольнены ці пакінуты ў 1907 г. на другі год [18].

Па некаторых звестках, дзевятнаццацігадовы Адам, вучань апошняга класа гімназіі, у верасні 1908 г. прысутнічаў на пасяджэнні суда, дзе Якуб Колас быў асуджаны да трох гадоў турмы [9].

У 1909 г. Адам Юр'евіч паступіў на фізіка-матэматычны факультэт Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта, які скончыў па спецыяльнасці “фізіка” ў 1914 г. з выпускным пасведчаннем. Дыплом быў атрыманы ў 1916 г. [15, арк. 1].

Час быў няпросты. Гады Першай сусветнай вайны прайшліся па лёсах мільёнаў людзей былой царскай Расіі:

*Так і ў жыцці: бягуць часіны,
Ліхія, добрыя хвіліны,
Адна змяняецца другою.*

Якуб Колас. Новая зямля. Раздзел IV.

Адам Юр'евіч вярнуўся ў Беларусь, у Віцебскую губерню. Два гады працаваў педагогам у Дзвінскай прыватнай васьмікласнай жаночай

гімназіі А. Савіцкай (на той час гімназія належала да Віленскай навучальнай акругі і месцілася на рагу вуліц Шыльдзяроўскай і Пастаялай, д. 36/21; цяпер – горад Даўгаўпілс у Латвіі). У 1918 г. ён ужо значыўся выкладчыкам матэматыкі Мар’інагорскага сярэдняга сельскагаспадарчага вучылішча [19].

Невядома, калі і дзе Адам Юр’евіч пазнаёміўся з будучай жонкай Ларысай Мінічнай Празднічнай, якая ў 1917 г. скончыла Вышэйшыя жаночыя курсы ў Маскве. У 1919 г. у Мар’інай Горцы ў іх сям’і нарадзілася дачка Зоя. У сакавіку 1921 г. вучылішча было пераўтворана ў Мар’інагорскі сельскагаспадарчы тэхнікум, дзе Адам Юр’евіч ужо займаў абраную пасаду загадчыка навучальнай часткі [15, арк. 1 адв.]. На думку дачкі, Зоі Адамаўны, сям’я жыла ў Мар’інай Горцы да 1923 – 1924 гг. і, відаць, не без уплыву Якуба Коласа пераехала ў Мінск. У 1923 г. у Адама і Ларысы Міцкевічаў нарадзіўся сын Юрка.

У Мінску Адам Юр’евіч працаваў выкладчыкам фізікі ў Белпедтэхнікуме, выкладаў матэматыку ў Камуністычным універсітэце (заснаваны ў 1925 г., першы кіраўнік – сябар і зямляк Міцкевічаў Аляксандр Антонавіч Сянкевіч), быў загадчыкам Вышэйшых педагагічных курсаў беларусазнаўства.

*І на душы нейк весялела,
І сэрца радасці хацела,
А думкі ціхія і мары
На душу клалі свае чары.
Хацелась жыць, ушыр разняцца,
За долю лепшую змагацца;
Ўзнімалісь грудзі: чулісь сілы,
І божы свет здаваўся мілы.*

Якуб Колас. Новая зямля. Раздзел IV.

Спачатку сям’я Адама Юр’евіча пасялілася ў Мінску па вуліцы Правіянцкай, д. 15, кв. 1 (сёння вуліца Захарава), непадалёку ад Якуба Коласа і Язэпа Лёсіка. Летась пры падрыхтоўцы каментарыяў да лістоў Якуба Коласа ў 18-м томе апошняга Збору твораў песняра мне ўдалося дапамагчы расшыфраваць дзве асобы з ліста Якуба Коласа да жонкі Марыі Дзмітрыеўны Міцкевіч ад 13 – 18 чэрвеня 1925 г. [4]. З жартам піша Якуб Колас пра “паход” да дзядзькі Адама: “Учора пасля камісіі заходзіў да Адама. Дома яго не застаў. Была толькі Л.[арыса] М.[інічна]. Частавала яна мяне і ўсё прасіла з’есці кусок парасяцінкі. Я не даваўся. А потым кажу: калі забаліць живот, то я вазьму ад вас кампенсацыю, якую толькі я загадаю. – С большым удольствіем, – кажа яна. Я з’еў. Якую ж мне ўзяць кампенсацыю? Наогул жа чэрава маё баліць ня так, як у той дзень”.

Адам Юр’евіч Міцкевіч з жонкай Ларысай Мінічнай, дачкой Зоёй і сынам Юркам. [Мінск]. 1927 – 1928 гг.

У лістападзе 1926 г. Адам Юр’евіч быў прызначаны і зацверджаны пастановай № 25 Народнага камісарыята асветы на пасаду асістэнта кафедры фізікі педагагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. За народнага камісара асветы падпісалася Соф’я Сяргееўна Шамардзіна [15, арк. 5].

1920-я гады і час да ліпеня 1930 г. – самыя плённыя перыяд у працы Адама Юр’евіча: ён браў удзел у рабоце педагагічнай секцыі і тэрміналагічнай камісіі Інбелкульту, Навукова-метадычнага камітэта Народнага камісарыята асветы [15, арк. 1 адв.]. У 1928 г. выйшлі з друку два падручнікі для тэхнікумаў, напісаныя ў суаўтарстве з вядомым на той час і рэпрэсаваным у 1936 г. матэматыкам Аляксандрам Прохаравічам Круталевічам (1894 – 1937?): “Трыганаметрыя” [13] і “Асновы светабудовы” [12].

*І пэўна ведае навука,
Што астраноміяй завецца,
Адкуль тут што і як бярэцца.
Замыславатая то штука.*

Якуб Колас. Новая зямля. Раздзел XXI.

Так вуснамі сялян характарызаваў астраномію Якуб Колас у паэме “Новая зямля”. Па ўспамінах Зоі Адамаўны, яе бацька шмат кансультаваўся з рознымі людзьмі, і ў прыватнасці з Нінай Аляксандраўнай Вераскоўскай, сяброўкай Ларысы Мінічнай, якая ведала некалькі моў і да яму шмат каштоўных парад. На ганарары за кнігі была пабудавана кватэра ў кааператыве навуковых работнікаў “Іскра” ад Белдзяржуніверсітэта.

У 1928 г. праўленне БДУ звярталася ў Галоўнавуку БССР з просьбай камандзіраваць асістэнта педфака А. Міцкевіча на курсы па тэарэтычнай фізіцы ў Берлінскі ўніверсітэт [15, арк. 7]. Аднак у Берлін паехаў намеснік дэкана педфака БДУ дацэнт Яўген Канстанцінавіч Успенскі, захаваўся яго цікавая справаздача [14]. А вось на пачатку жніўня таго ж 1928 г. Адам Юр'евіч быў у камандзіроўцы на Усесаюзным з'ездзе фізікаў у Маскве [15, арк. 8]. Яго захапленне выклікаў даклад маладога і таленавітага фізіка Змітра Іваненкі (1903 – 1994), якога ў 1935 г. як “сацыяльна-небяспечнага элемента” арыштоўваў НКУС; у будучым Зміцер Іваненка стаў сусветна вядомым фізікам.

Кааператыў “Іскра” быў пабудаваны непадалёк ад БДУ, на Беларускай вуліцы. Пасёлка для навукоўцаў меў ніжнія і верхнія вароты. Унізе была невялікая брукаваная плошча, з якой разыходзілася некалькі вуліц: Беларуская, Паштовая, Лекерта. Да верхніх варот вёў угору вузкі драўляны тратуар. За верхнімі варотамі па невялікім Нова-Свярдлоўскім завулку можна было выйсці на вуліцу Свярдлоўскую (цяпер Свярдлова). Ціхая вулачка Паштовая пачыналася прыблізна там, дзе сёння праходзіць лінія трамвая ад вуліцы Беларускай, і цягнулася ўздоўж агароджы пасёлка [10]. Пасля вайны ад кааператыва засталіся толькі два цагляныя дамы на сучаснай Улянаўскай вуліцы (№ 25 і № 29).

У новым кааператыўным доме сям'я Адама Юр'евіча Міцкевіча займала чатырохпакаёвую кватэру. На адной пляцоўцы насупраць пасяліўся родны брат Адама Ігнат Юр'евіч з жонкай Валянцінай Міхайлаўнай. Ларыса Мінічна праз шмат гадоў з цеплынёй успамінала тое кароткае шчаслівае жыццё: два пакоі ў кватэры былі на адзін бок дома, два – на другі. Прыгожыя венецыянскія вокны аздаблялі інтэр'ер. Ва ўсіх пакоях стаялі грубкі-“галандкі”, што добра трымалі цяпло. Былі два балконы. Летам 1930 г. гаспадыня паставіла там алеандры ў вялікіх гаршках. Пасля ёй казалі, што, па народных павер'ях, гэтыя кветкі прыносяць няшчасце. Каля дамоў былі градкі, раслі пладовыя дрэвы. Але сям'і давялося пажыць тут нядоўга: прыкладна з 1929 да 1931 г., год да арышту Адама Міцкевіча і наступны год, калі ён знаходзіўся ў турме.

24 ліпеня 1930 г. Адама Юр'евіча арыштавалі ў ліку сотні навукоўцаў, педагогаў універсітэта, Акадэміі навук і іншых арганізацый. Спачатку яго трымалі ў Мінскай турме-“амерыканцы”, дзе ён захварэў на сухоты. У хуткім часе сям'ю сталі высяляць. Тады пляменнікаў і братавую прынялі Ігнат Юр'евіч і Валянціна Міхайлаўна Міцкевічы.

Кніга “Асновы свѣтабудовы: Падручнік для тэхнікумаў і самаадукацыі” А. Міцкевіча і А. Круталевіча.
Белдзяржвыд.
Менск. 1928.

Адам Юр'евіч Міцкевіч быў несправядліва абвінавачаны ў шкодніцтве і антысавецкай агітацыі і прыгавораны да пяці гадоў высылкі ў горад Малмыж Вяцкай (Кіраўскай) вобласці. Кафедру фізікі педфака БДУ узначальваў прафесар Яўхім Ерамеевіч Сіроцін, які вельмі перажываў за калегу, сабраў грошы, пашыў боты для Адама Юр'евіча і перадаў іх Ларысе Мінічне. Вось як характарызаваў прафесара Сіроціна Яўхім Кіпель: “Па сацыяльным паходжаньні ён быў пралетар – сын рыбака з Волгі, але ідэалогія ў яго была зусім не марксысцкая. У паглядах на будову Сусвету ён прытрымліваўся ньютанаўскай механічнай канцэпцыі, найвялікшым жа чалавекам роду людзкога ён лічыў ня Леніна і Сталіна, а Ньютона. Коса глядзелі на гэтага вучонага і нарэшце ўсё ж-такі выжылі з унівэрсітэту” [3, с. 88]. Пазней, перад Вялікай Айчыннай вайной, Яўхім Сіроцін узяў Адама Юр'евіча на працу да сябе на кафедры фізікі Калінінскага педагагічнага інстытута, калі той цяжка хварэў, быў без працы і жылля.

Па дарозе ў ссылку А. Міцкевіч з групай беларусаў каля дзесяці дзён знаходзіўся ў горадзе Кацельніч Вяцкай (Кіраўскай) вобласці. Туды ж прыехаў і Уладзімір Жылка. Яўхім Кіпель занатаваў ва ўспамінах: “Мы зацікавіліся гэтай навіной і вырашылі паслаць Адама Міцкевіча на вывед, бо ён быў сярод нас старэйшым, і мы лічыліся з ягоным аўтарытэтам. Праз гадзіну Міцкевіч і прывёў Жылку да нашае групы” [3, с. 158]. Далей ссыльныя паехалі самастойна без канвою па рацэ Вятцы да прыстані Мядзведкі. «За капітана нашае “эскадры” быў Міцкевіч, бо ён нарадзіўся і выгадаваўся на Нёмане», – пісаў Яўхім Кіпель [3, с. 160]. Амаль цэлы тыдзень доўжылася “добраахвотнае” падарожжа.

Адам Міцкевіч (унізе, на зямлі), злева – Ларыса Мінічна і Зоя Міцкевічы. Малмыж. 1933 г.

Па дарозе шмат гаварылі, пра многае ўспаміналі. А далей раз'ехаліся ў розныя бакі. Яўхім Кіпель, Мікола Азбукін, Мікола Улашчык – у горад Налінск, Уладзімір Жылка і Іван Сасіновіч – у горад Уржум. Адам Міцкевіч, Міхаіл Гурскі (галоўны рэжысёр Рускага тэатра, потым стылістычны рэдактар АН БССР) і Адам Корань (выпускнік педфака БДУ, малады выкладчык, па іншых звестках – загадчык дыягнастычнай лабараторыі) – у горад Малмыж. У хуткім часе да Адама Юр'евіча прыехала сям'я.

Тагачасны Малмыж, па ўспамінах сям'і Адама Міцкевіча, брудны, шэры, камарына-малярычны, непраходны ўвосень гарадок; ні тэатраў, ні канцэртных залаў. Да чыгуначнай станцыі Вяцкія Паляны – 50 км (на машыне ці па рацэ), да Казані – 147 км, да Кірава – амаль 300 км. Сапраўдная глуш!

Але жыццё крочыла наперад. Калі толькі прыехалі ў 1931 г. у Малмыж, там яшчэ не прайшла калектывізацыя. На рынках было ўсяго ўволю, зімой прадавалі вялікія марожаныя судакі. Непрацяглы час Адам Юр'евіч выкладаў у педагогічным тэхнікуме, аднак адтуль звольнілі як “ворага народа”. Давялося пакінуць службовую кватэру, здымаць жыллё. Пасля тэхнікума Адам Юр'евіч працаваў рахункаводам, а Ларыса Мінічна выкладала ў школе нямецкую мову. Да Зоі як да дачкі “ворага народа” прыдзіралася настаўніца гісторыі. Усякае было. Але сустракаліся прыстойныя людзі і сярод мясцовых, і сярод ссыльных. Збіраліся сем'ямі на святы, ез-

дзілі лавіць рыбу на Вятку. Ларыса Мінічна разам з выкладчыцамі гатавала смачную выпечку. У Малмыжы не ведалі ні тортаў, ні мазуркаў. Там рабілі пірагі, шанежкі і пельмені. А пасля і тут пачаўся голад. Давялося трымаць і кабанчыка, і карову, каб выжыць.

У 1934 – 1935 гг., калі тэрмін высылкі заканчваўся, многіх ссыльных перавялі ў абласны цэнтр, у Вятку (Кіраў) [11]. Знаходзіўся ў Кіраве і Адам Юр'евіч, праз год вярнуўся да сям'і ў Малмыж ужо вольным, яшчэ год працаваў у мясцовай школе. Зоя Адамаўна ўспамінала, што многія яе аднакласнікі пасля паступілі ў інстытуты і добрым словам адгукаліся пра яе бацьку як настаўніка. Потым сям'я пераехала ў Томск, дзе Адам Юр'евіч таксама працаваў у школе. Дачка Зоя скончыла школу і паступіла ў Томскі ўніверсітэт. Ішоў 1937 год. Пачалася новая хваля арыштаў. Сталі выклікаць на “размовы” ў НКУС настаўнікаў. Адзін з іх паведаміў дырэктару томскай школы Карпекаву, што ўвесь час распытвалі пра Міцкевіча. Дырэктар адразу пайшоў на кватэру да Адама Юр'евіча, аддаў яму працоўную кніжку (з подпісамі, штампамі, але без даты) і параіў тэрмінова з'ехаць. Так вырашылі і на сямейнай нарадзе. Вечарам таго ж дня Адам Юр'евіч паехаў да роднага брата Юсіфа Юр'евіча Міцкевіча ў падмаскоўны горад Дзедзянэва і нейкі час хаваўся недалёка ў вёсцы Бацюшкава ў сясцёр-настаўніц, знаёмых брата Юзіка.

Сям'ю з кватэры ў Томску выселілі. Ларыса Мінічна з сынам Юркам вярнулася ў Малмыж. Дачка Зоя засталася вучыцца ў Томску адна, без грошай і жылля. Прытулак ёй дала сям'я аднакласніцы. Пазней Адам Юр'евіч стаў прысылаць грошы. На думку Зоі Адамаўны, хутчэй за ўсё, гэта была дапамога Якуба Коласа. У 1938 – 1939 гг. Зоя Адамаўна перавялася з Томскага ў Маскоўскі ўніверсітэт. Адама Юр'евіча ўзяў на працу ў Калінін Яўхім Сіроцін. Прыехалі з Малмыжа жонка з сынам. Дачцэ знялі куток у сям'і Феадосьевых на станцыі Ласінаастроўскай (г. Бабушкін, цяпер у межах Масквы). У 1940 г. Зоя Адамаўна выйшла замуж за Усевалада Іванавіча Феадосьева.

Да дзядзькі Ігната Юр'евіча ў студзені 1941 г. на зімовыя канікулы ў Мінск прыязджаў сын Адама – Юрка [5].

Пачалася вайна. Пад абстрэлам пешшу Ларыса Мінічна вывезла на санках хворага на сухоты Адама Юр'евіча з Калініна да дачкі ў Ласінку. З ліста Якуба Коласа да Марыі Дзмітрыеўны Міцкевіч ад 14.02.1942 г. з Масквы ў Ташкент: “Заходзіла сягоння Зоя Адамава. Яе бацька пры ёй, а яна жыве ў Ласінцы. Бацьку не прапісваюць. Выйшаў ён з Калініна” [6]. Зоя перадала Я. Коласу запіску ад свайго бацькі, дзе ён распытваў

пра брата Ігната Юр'евіча і яго жонку Валянціну Міхайлаўну, паведамляў пра сваё цяжкае становішча і прасіў падзяліцца тытуньком [2]. Праз месяц у лісце да жонкі з Казані ў Ташкент Якуб Колас зноў прыгадваў маскоўскія сустрэчы: *“Заходзіла да мяне і Зоя Адамава. Потым была Ларыса Мінічна. З Калініна яны перабраліся да дачкі ў Ласінку. Адам цяжка хворы. Іх тут не прапісваюць, і картак на хлеб яны не могуць атрымаць. Жывуць дрэнна. Памагчы ім нічым не мог. Даў частку сухароў з свайго запасу, трохі манны, якая засталася ў мяне з ташкенцкіх запасаў для дарогі, ды даў сто пяцьдзсят рублёў грошай”* [7].

Далёка ад Бацькаўшчыны ў сакавіку 1943 г. Адам Юр'евіч Міцкевіч памёр ад сухотаў:

*Калі стваралісь Богам светлы,
Па зорцы светлай чалавеку
Назначыў Бог святы спрадвеку;
Яна жыццём яго кіруе
І лёс яго і смерць пільнуе.
Чым больш з людзей хто выдатнейшы,
Таго і зоркі блеск яснейшы,
І гасне зорачка святая,
Калі даручаны сканае:
Вось так на небе адначасна
Яна мігнеца і пагасне,
Як бы хто з жалю вочкі ўскіне
І невядома дзе загіне.
І неба слых тады прыклоніць,
І анел слёзку ціха зроніць...*

Якуб Колас. Новая зямля. Раздзел XXI.

У фондах Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа захавалася паштоўка Ларысы Мінічны Міцкевіч да Якуба Коласа ад 29 ліпеня 1945 г. Ларыса Мінічна паведамляла пра смерць Адама Юр'евіча, расшуквала Ігната Юр'евіча з Валянцінай Міхайлаўнай. Напісала, што жыве на станцыі Ласіна-астроўская з дачкой Зояй Адамаўнай і маленькай унучкай Волечкай двух з паловай гадоў. Перадавала прывітанне Марыі Дзмітрыеўне. Ларыса Мінічна яшчэ не ведала, што Канстанцін Міхайлавіч назаўсёды развітаўся са сваёй зоркай, “мілым другам” жонкай Марусяй, якая памерла 21 мая 1945 г. [1].

Якуб Колас сустракаўся з Ларысай Мінічнай на адпачынку ў Кіславодску ў 1947 г., пра што пісаў дзядзьку Ігнату Юр'евічу ў лісце: *“Сюды прыехала Ларыса Мінічна. Учора заходзіла да мяне. Успомнілі Мікалаеўшчыну, вас”* [8].

Пахаваны Адам Юр'евіч у горадзе Даўгапрудным Маскоўскай вобласці. У 1957 г. ён быў рэабілітаваны.

Каб не была “каротка памятка аб людзе”, ніжэй пададзены звесткі пра родных Адама Юр'евіча Міцкевіча.

Ларыса Мінічна Міцкевіч пражыла доўгае, цікавае і няпростое жыццё. Яна нарадзілася ў 1896 г., а памерла ў сакавіку 1992 г., пахавана на Мікола-Архангельскіх могілках у Маскве. Сын Міцкевічаў Юрый Адамавіч (1923 – 1978) скончыў Ленінградскі політэхнічны інстытут, працаваў у розных ВНУ Масквы, жанаты не быў, дзяцей не меў. Муж Зоі Адамаўны Феадосьеў Усевалад Іванавіч (1916 – 1991) – вядомы ў СССР вучоны-механік, член-карэспандэнт АН СССР. Унукі Адама Юр'евіча, дзеці Зоі Адамаўны: Вольга Усеваладаўна Фацініч (нар. у 1943 г.) і сын Сяргей Усеваладавіч Феадосьеў (нар. у 1946 г.). З 1992 г. Зоі Адамаўна, яе дзеці і ўнукі жывуць ў ЗША.

За падрыхтоўку гэтага матэрыялу хачу выказаць асаблівую падзяку ўнучцы Адама Юр'евіча Міцкевіча – спадарыні Вользе Фацініч, якая цікавіцца сваім радаводам і шчыра дзеліцца хатнімі архівамі і сямейнымі ўспамінамі; кіраўніку сайта “Мінск стары, новы” Уладзіміру Валажынскаму, да якога спачатку звярнулася ўнучка Адама Юр'евіча, а таксама супрацоўнікам Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь і Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

Спіс літаратуры

1. Дзяржаўны Літаратурна-мемарыяльны музей Якуба Коласа (далей ДзЛММЯК). – Асабісты архіў паэта. – Воп. 91, КП-14869 / Аа-3202.
2. ДзЛММЯК. – Асабісты архіў паэта. – Воп. 101, КП-12023/Аа-4506.
3. Кіпель, Я. Эпізоды / Я. Кіпель. – Нью-Ёрк, 1998.
4. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск, 2012. – Т. 18. – С. 73 (тэкст), с. 489 (камент.).
5. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Т. 18. – С. 288 (ліст Я. Коласа да Н. А. Нагіной ад 10.01.1941).
6. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Т. 18. – С. 357 (ліст Я. Коласа да М. Д. Міцкевіч ад 14.02.1942).
7. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Т. 18. – С. 361 (ліст Я. Коласа да М. Д. Міцкевіч ад 07.03.1942).
8. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск, 2012. – Т. 19. – С. 305 (ліст Я. Коласа да В. М. і І. Ю. Міцкевічаў ад 10.11.1947).
9. Ліст Сабалеўскага Ю. А. да Міцкевіча М. М. ад 27.10.1957 г., копія ў прыватным архіве.
10. Лур'е, Н. А. Успаміны / Н. А. Лур'е // Народная асвета. – 1995. – № 12. – С. 129–130.
11. Мальцаў, У. Беларуская інтэлігенцыя ў вяцкай ссыльцы (1930-я гады) / У. Мальцаў // Беларусіка-Albaruthenica-6 : Беларусь паміж Усходам і Захадам. – Мінск, 1997. – Ч. 1. – С. 312 – 321.
12. Нацыянальная бібліятэка Беларусі (далей НББ). – Ба43745.
13. НББ. – Ба49675.
14. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей НАРБ). – Фонд 205. – Воп. 1. – Спр. 266. – Арк. 188, 189.
15. НАРБ. – Фонд 205. – Воп. 3. – Спр. 5562.
16. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей НГАБ). – Фонд 476. – Воп. 1. – Спр. 55. – Арк. 201 адв., 202, 203.
17. НГАБ. – Фонд 476. – Воп. 1. – Спр. 72. – Арк. 76.
18. НГАБ. – Фонд 476. – Воп. 1. – Спр. 106.
19. НГАБ. – Фонд 491. – Воп. 1. – Спр. 454. – Арк. 38, 38 адв., 39 адв., 40, 43.

Вера МІЦКЕВІЧ.

З АРХІТЭКТУРНАЙ ГІСТОРЫІ ЯЎРЭЙСКІХ БАЖНІЦ НА БЕЛАРУСІ

Цікавая частка архітэктурнай спадчыны Беларусі феадальнага перыяду – мураваныя і драўляныя сінагогі. Першая згадка пра сінагогу на тэрыторыі Беларусі сустракаецца ў грамаце Вітаўта 1389 г. гарадзенскім яўрэям аб іх пасяленні, “на которых плацах над Городницею божница их жидовская стоит” [1], хоць шэраг гістарычных даследаванняў сцвярджае, што гэтая грамата – фальсіфікацыя пазнейшых часоў. На мяжы XV – XVI стст. на тэрыторыі Кароны Польскай і Вялікага Княства Літоўскага з прычыны розных гістарычных абставін было сканцэнтравана больш за палову ўсяго яўрэйскага насельніцтва Еўропы, што не магло не адбіцца на эканамічным і культурным жыцці грамадства. У 1495 г. кароль Аляксандр Ягелончык прымусова выселіў яўрэяў са сваёй краіны, але праз 8 гадоў іх вярнулі назад.

У другой палове XVI ст. яўрэйскія суполкі ў гістарычнай Літве імкнуліся займаць мураваныя сінагогі з-за пастаяннай небяспекі пажараў. Так, напрыклад, берасцейскія яўрэі ў 1568 г. замовілі муляру з Варшавы Пятру Рынку “ку мурованню каменіц и школы жидовские тут, в месте Берестейском”, праўда, хто іх узвёў, невядома, бо ўжо праз год адбыўся суд паміж будаўніком і яўрэйскай суполкай, які скасаваў кантракт. У канцы XVI ст. да берасцейскай сінагогі была прыбудавана жаночая частка, замоўцам якой у памяць памерлай жонкі выступіў Самуіл Валь [2, т. 11, с. 523]. У далейшым гэтая самая старажытная вядомая мураваная сінагога ў Беларусі была знішчана пры будаўніцтве Брэсцкай крэпасці ў 1830-я гг., як і шэраг каталіцкіх кляштарных ансамбляў горада эпохі барока. У 1573 г. узведзена мураваная сінагога ў Вільні, у 1575 – 1578 гг. – у Гродне, у пачатку XVII ст. – у Заблудаве, уласнасці Радзівілаў (дакладней, да 1646 г., калі там таксама была прыбудавана жаночая палавіна), у 1648 г. – у Навагрудку. Архіўныя дакументы паведамляюць пра будаўніцтва яшчэ некалькіх сінагог. Насамрэч іх колькасць на той час была значна большая. У пастанове каталіцкага Сінода ў Гнезне (1589) адзначана: “Евреи в городах королевских вопреки прежним статутам, настроили себе синагог, камен-

ных и обширных, красивее костелов и домов, сверх числа, дозволенного законом; пусть же король эдиктом строго воспретит это” [3]. Паведамлялася таксама, што падчас казацкіх войнаў сярэдзіны XVII ст. у Вялікім Княстве Літоўскім спалена ці разбурана каля 1800 сінагог, большасць з іх былі драўлянымі. На другую палову XVII – XVIII ст. прыпадае росквіт будаўніцтва драўляных сінагог, пазней, у XIX ст., была ўзведзена даволі значная колькасць новых мураваных сінагог, напрыклад, у Барысаве, Гродне, Іўі, Маладзечне, у архітэктурныя якіх назіраецца стылёвая рознахарактарнасць.

Даследчыкі яўрэйскай даўніны пагаджаюцца, што мясцовыя сінагогі і іх архітэктурны да канца XVII ст. можна разглядаць не ў якасці вытворнага яўрэйскага мастацтва, а толькі як помнікі яўрэйскай гісторыі на тэрыторыі Рэчы Паспалітай. Непасрэднае развіццё яўрэйскага мастацтва і архітэктурны затрымлівалі: па-першае, біблейская забарона: “Не рабі сабе куміра і ніякае выявы таго, што на небе ўгары” (Выхад, 20, 4), па-другое, саслоўны лад Сярэднявечча, які выцягнаў яўрэяў з рамесніцкіх цэхаў. Цэхавы статут пра адлучэнне яўрэяў пацверджаны Стафанам Баторыем для Вільні ў 1579 г., Жыгімонтам III Вазам для Львова ў 1629 г. Асобныя яўрэйскія цэхі пачалі ўзнікаць толькі ў канцы XVII – пачатку XVIII ст., таму яўрэі выкарыстоўвалі паслугі неяўрэйскіх майстроў. У прата-

Сінагога ў Слоніме.

колах сеймаў літоўскіх яўрэяў за 1623 – 1761 гг., дзе адлюстраваны ўсе бакі жыцця яўрэйскага грамадства, звесткі пра яўрэй-будаўнікоў цалкам адсутнічаюць. Відавочна, што сінагогі ўзводзілі мясцовыя майстры, выкарыстоўваючы пры гэтым уласныя прафесійныя прыёмы і тэхналогіі. У сувязі з гэтым вывучэнне архітэктуры мясцовых сінагог вялося звычайна ў кантэксце рэгіянальных і этнаграфічных будаўнічых традыцый. Асаблівая ўвага аддавалася драўляным сінагогам XVIII ст., чыя архітэктура вызначалася барокавай пластычнасцю, мастацка-вобразнай набліжанасцю да зніклага шляхецкага двара з вуглавымі алькежамі і разнастайнымі дахамі “з заломамі”, часам падвойнымі, так званая польская мансарда (К. Маклоўскі, З. Глогер, М. Берсан, М. і К. Пяхоткавы і інш.)*. Украінскі даследчык драўляных сінагог Г. Паўлуцкі адназначна сцвярджаў, што паводле архітэктуры “драўляныя сінагогі – гэта зніклыя драўляныя шляхецкія харомы” [4]. Пры вывучэнні архітэктуры мураваных сінагог Рэчы Паспалітай акцэнт рабіўся на іх абарончым характары, наяўнасці шматлікіх фартыфікацыйных элементаў: вежаў з кручанымі ўсходамі і байніцамі, дэкаратыўна-абарончым, так званым польскім, атыку (А. Шышка-Богуш, М. Балабан, Ш. Зайчык)**.

У краінах Еўропы архітэктура сінагог значна адрознівалася, што сведчыць пра яе відавочную залежнасць і імітаванне рэгіянальных архітэктурных формаў хрысціянскіх храмаў [2, т. 14, с. 266 – 273]. Так, напрыклад, у Італіі перыяду Кватрачэнта найчасцей выкарыстоўвалася аднанефавая (“аднакарабельная”) структура сінагогі з прамавугольным планам, у Нідэрландах – трохнефавая базілікавага тыпу (Амстэрдам), у Іспаніі – пяцінефавая, у Англіі – з круглым ці квадратным планам і нават крыжападобная. У Германіі, Чэхіі і ўласна Польшчы сінагогі будавалі па двухнефавай схеме з двума слупамі па падоўжнай восі будынка. Сакральнымі месцамі сінагогі кананічна з’яўляюцца арон-кадэш (нішкаўчэг для захавання Торы ва ўсходняй сцяне) і алемар (амбон для чытання Торы).

* Гл.: **Berson, M.** Bóznice żydowskie w Polsce / M. Berson. – Kraków, 1895; **Mokłowski, K.** Bóznice drewniane i meczety / K. Mokłowski // Sztuka ludowa w Polsce. – Cz. 2. – Lwów, 1903. – S. 424 – 443; **Głoger, Z.** Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce / Z. Głoger. – Warszawa, 1907. – Т. 1; **Baľaban, M.** Zabytki historyczne żydów w Polsce / M. Baľaban. – Warszawa, 1929; **Piechotkowie, M.** Bóznice drewniane : Budownictwo i architektura / M. Piechotkowie. – Warszawa, 1957.

** Гл.: **Szysko-Bohusz, A.** Materiały do architektury bóznic w Polsce / A. Szysko-Bohusz // Prace Komisji Historii Sztuki. – Warszawa, 1927. – R. IV. – Zesz. 1; **Baľaban, M.** Bóznice obronne na wschodnich kresach Rzeczypospolitej / M. Baľaban. – Warszawa, 1927; **Zajczyk, S.** Architektura barokowych bóznic murowanych w Polsce / S. Zajczyk // BNZAP. – № 4. – Warszawa, 1933.

Мясцовыя майстры-будаўнікі выкарыстоўвалі ўласныя будаўнічыя прыёмы, але мусілі кіравацца таксама, з аднаго боку, жорсткімі талмудычнымі ўмовамі, з іншага – каралеўскімі ўказамі, што забаранялі яўрэям сяліцца на гарадской зямлі, як, напрыклад, у Мсціславе (забарона адменена каралём Уладзіславам IV Вазам у 1636 г.), альбо аднаўляць старыя сінагогі. Таксама строга забаранялася будаваць сінагогі, што былі б вышэйшымі за агульную гарадскую жылую забудову, у той час як талмудычнае прадпісанне патрабавала адваротнага. Каб атрымаць высокую малітоўную залу, падлогу рабілі на некалькі метраў ніжэй за ўзровень вуліцы. Амаль ва ўсе сінагогі трэба было сыходзіць па прыступках. У выніку спалучэння ўсіх забаронаў, патрабаванняў і магчымасцей на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага ўзнік спецыфічны варыянт сінагагальнага будынка з прыкметамі мясцовага Рэнэсансу і барока, распаўсюджаны ў Беларусі, на Валыні і Падоллі.

Асноўнай архітэктанічнай адметнасцю такіх сінагог з’яўляецца іх цэнтральная кампазіцыя з квадратным планам, што адлюстроўвае чатырохбаковую скрынепадобную будову свету, уласціваю для старажытных культур Усходу. Інтэр’ер залы ў драўляных сінагогах перакрываўся вялікім пластычным купалам, які імітаваў тканяныя шатры старазапаветных яўрэяў. У мураваных рэнэсансавых сінагогах Беларусі выкарыстоўвалася адметная так званая дзевяціпольная сістэма скляпенняў, што, на наш погляд, мела генетычную сувязь з тутэйшымі праваслаўнымі крыжо-ва-купальнымі храмамі. Кампаўка скляпенняў у дзевяціпольных сінагогах па сваёй схеме нагадвае дзіцячую гульню ў “крыжыкі – нулікі”. У цэнтры квадратнай залы стаялі чатыры магутныя слупы, на якія абапіраліся пяты скляпенняў. Прастора паміж апорнымі слупамі перакрывалася паўсферычным купалам, унутры яе, на ўзвышшы, размяшчалася біма, што асвятлялася з дапамогай верхняга светлавога “ліхтара”, адкрытага ва ўсе бакі залы аркавымі праёмамі. Чатыры вуглавыя часткі перакрываліся аднолькавымі крыжовымі скляпеннямі, а прамежкі паміж імі, што ўтваралі ў плане крыж, перакрываліся цыліндрычнымі скляпеннямі з распалубкамі, уласцівымі архітэктуры мясцовага Рэнэсансу. Менавіта такую архітэктоніку мелі мураваныя сінагогі ў Быхаве, Пінску, Наваградку, Слоніме, якія храналагічна паслядоўна набывалі рысы мясцовага барока. Жаночую “палову” сінагогі, як сведчаць архіўныя дакументы, пачалі прыбудоўваць пазней: гэтыя памяшканні маглі размяшчацца з трох бакоў (акрамя ўсходняга) ад малітоўнай залы. Стаяць спінай да ўсходняй сцяны з арон-кадэшам строга забаранялася. Уваход рабіўся з заходняга боку,

Інтэр'ер сiнагогі ў Слоніме.

часам з паўночнага, праз сені. Да нашага часу ў напаяразбураным стане захаваліся толькі дзве мураваныя сiнагогі канца XVI – першай паловы XVII ст. – у Старым Быхаве і Слоніме. Архітэктурную сiнагог у кантэксце беларускай культуры даследавалі А. Квітніцкая, У. Чантурыя, Т. Габрусь, Э. Іофе, А. Трусаў, А. Лакотка [5 – 10].

Найбольш ранняя лічыцца мураваная дзевяціпольная сiнагога ў Старым Быхаве, чья архітэктурнае мае шмат рэнесансавых рыс. Перш за ўсё, гэта дэкаратыўна-абарончы атык, асабліва характэрны для палацава-замкавага будаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага XVI ст. На вышкі пад вальмавымі дахамі, што закрываў атык, вяла круглая абарончая вежа з кручанымі ўсходамі, размешчаная на паўночна-заходнім куце амаль кубічнага будынка. Статычны рытм вялікіх вокнаў з паўцыркульным завяршэннем, руставаныя вуглавыя пілястры, прафіляваныя карнізы надаюць аскетычнае, але надзвычай манументальнае аблічча будынку, які спалучаў культавыя, грамадскія і абарончыя функцыі. Сiнагога з'яўлялася другім, пасля замка Сапегаў, абарончым пунктам горада.

Архітэктурнае вырашэнне сiнагогі ў Пінску, што была змураваная ў 1640 г. і разбураная ў 1951 г. пры рэканструкцыі цэнтральнай плошчы горада, мела шмат агульнага з быхаўскай, але яе абарончы атык меў больш маляўнічы абрыс у выглядзе вялікіх трохвугольных зубцоў. Квадратную ў плане, моцна заглыбленую ў зямлю малітоўную залу з трох бакоў абкружалі нізкія скляпеністыя прыбудовы з сенцамі і памяшканнямі для жанчын. На ўсходняй сцяне ніша аронкадэша ўтварала даволі значную раскрапоўку,

што пэўным чынам падкрэслівала вось *усход – захад*. Крыху прыўзняты алмемар, пад якім знаходзілася скарбніца, з чатырох бакоў быў аформлены вялікімі аркамі на васьмігранных слупах і завершаны купалам з невялікім ліхтарыкам.

Мураваная сiнагога ў Слоніме, пабудова якой датуецца 1640 г., мае ўжо выразныя рысы ранняга барока. У горадабудаўнічай сітуацыі, што склалася гістарычна, памяшканне павернута да гарадской плошчы ўсходняй алтарнай сцяной, што вырашана як галоўны фасад з фігурным барочным франтонам, пастаўленым на атыку і аздобленым дэкаратыўнымі пінаклямі. Пластычныя лініі франтона раней працягваліся на нізкія бакавыя прыбудовы з аднаскільнымі дахамі, пра што сведчаць архіўныя дакументы і фотаздымкі 1930-х гг. Малітоўная зала накрыта высокім двухскільным дахам з вільчыкам, арыентаваным па восі *усход – захад*. Усё гэта надае збудаванню выгляд хрысціянскай барочнай базілікі. Статычны рытм аднолькавых фасадаў, характэрны для рэнесансавых сiнагог, замяняецца на вулічным фасадзе дынамічнай сіметрыяй барока, скіраванасцю форм да цэнтральнай восі. Праціццелы заходні фасад з уваходам у малітоўную залу, схаваным у прыбудове, вырашаны вельмі сціпла. Характэрна, што тая ж горадабудаўнічая сітуацыя паспрыяла ў Слоніме падобнаму вырашэнню касцёла Беззаганнага Зачацця Дзевы Марыі кляштара бернардынаў (1664 – 16701 [1696]), дзе на чырвоную лінію вуліцы арыентавана апсіда прэсбітэрыя з размешчанай побач пышной уваходнай брамай, якая імітавала барочны фасад святыні. Гэтая брама, узведзеная ў сярэдзіне XVIII ст. (архітэктар Я. Глаўбіц), была разбураная ў 1960-я гг. Галоўны заходні фасад касцёла, хоць і акцэнтаваны высокай вежай, сціпла схаваны ў кляштарных мурах.

У інтэр'еры высока ўзнятую біму (алмемар) вылучаюць масіўныя васьмігранныя слупы з архаічнымі базамі і капітэлямі, раскрапаваныя плоскімі арачнымі нішамі з лучковымі завяршэннямі, характэрнымі для сталага беларускага барока. Слупы падтрымліваюць ліхтарню, скляпенні якой аздоблены ляпным шматколерам раслінным арнамантам, што імітуе ткану шацёр. Пластыка дэкаратыўнай лепкі па сваіх мастацка-стылявых характарыстыках суадносіцца з аздобай помнікаў так званых сармацкага барока: касцёлаў аўгусцінцаў у Вільні і Міхалішках Астравецкага раёна, дамініканцаў у Стоўбцах. У дэкаратыўным афармленні аронкадэша ўсходня і барочныя матывы спалучаюцца з элементамі класіцызму: вазамі, спавітымі стужкавымі гірляндамі, карнізамі з “сухарыкамі” і г. д. Увучаны царскай каронай картуш з рэльефнай выявай Торы з двух бакоў падтрымліваюць гербавыя левы.

Пра мясцовы генезіс артэфактаў сведчаць найўны прымітывізм і прамалінейнасць сімволікі. Адвольная інтэрпрэтацыя ляпной ордэрнай пластыкі ўласціва таксама дэкаратыўнаму аздабленню тутэйшага касцёла бернардынак. У ордэрным дэкоры касцёла выкарыстаны надзвычай самабытныя капіталі пілястраў з расліннымі матывамі. Падобныя капіталі маюць таксама калонкі, на якія абпіраюцца хоры слонімскай сінагогі. Пэўныя адпаведнасці паміж сінагогай і каталіцкімі барочнымі святынямі Слоніма дазваляюць меркаваць, што яе архітэктура істотна паднаўлялася ў другой палове XVII і ў сярэдзіне XVIII ст.

Па сваім архітэктурным вырашэнні ў выглядзе базілікі без трансэпта галоўнай слонімскай сінагозе найбольш блізкая сінагога ў Полацку, чья выява пададзена на вядомым плане горада 1707 г. У яе ўмоўных “бакавых нефх” размяшчаліся памяшканні для жанчын.

На мяжы XVI – XVII стст. у Вялікім Княстве Літоўскім адбывалася эвалюцыя архітэктуры мураваных сінагог ад абарончых збудаванняў у стылі позняй готыкі і рэнесансу да мастацкіх вышын сталага барока. У гэты час склаўся адметны мясцовы тып мураваных дзевяціпольных сінагог, на фарміраванне якога паўплывалі характар грамадскага жыцця і мастацкія кірункі таго часу.

Спіс літаратуры

1. **Гаркаві, А.** Историческая справка о синагогах и еврейских молитвенных домах в России в царствование Александра II / А. Гаркави // Восход. – 1894. – Март. – С. 54 – 61.
2. **Еврейская энциклопедия** : Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем : в 16 т. – СПб. : Изд-во Брокгауз – Ефрон, 1906 – 1913.
3. **Балабан, М.** Еврейские исторические памятники в Польше / М. Балабан // Еврейская старина. – СПб., 1909. – Т. 1. – С. 55 – 57.
4. **Павлуцкий, Г. Г.** Старинные деревянные церкви в Малороссии / Г. Г. Павлуцкий // История русского искусства : в 2 т. / под ред. И. Э. Грабаря. – М., 1910. – Т. 2. – С. 377 – 382.
5. **Всеобщая история архитектуры** : в 12 т. / Н. В. Баранов (глав. ред.). – М., 1966 – 1977. – Т. 6.
6. **Чантурия В. А.** История архитектуры Белоруссии : Дооктябрьский период / В. А. Чантурия. – Минск, 1969.
7. **Габрусь, Т. В.** Становление стиля барокко в монументальной архитектуре Белоруссии XVII в. : дис. ... искусствовед. наук / Т. В. Габрусь. – М., 1979.
8. **Иоффе, Э. Г.** Страницы истории евреев Беларуси / Э. Г. Иоффе. – Минск, 1996.
9. **Трусаў, А.** Беларускія сінагогі / А. Трусаў // Беларуская мінуўшчына. – 1996. – № 3.
10. **Локотко, А. И.** Архитектура европейских синагог / А. И. Локотко. – Минск, 2002.

Тамара ГАБРУСЬ,
доктар мастацтвазнаўства.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР на 2014 год

Заканчэнне. Пачатак на с. 66.

100 гадоў таму нарадзіўся Мікола Сямашка (1914 – 1941), паэт

95 гадоў таму заснавана Віленская беларуская гімназія. Існавала да 1944 г.

95 гадоў таму створаны Віцебскі тэатр рэвалюцыйнай сацыялістычнай тэатры. Існаваў да 1920 г. Афармляў спектаклі Марк Шагал

95 гадоў таму створаны Гродзенскі драматычны гурток грамады беларускай моладзі. Кіраўнік Паўліна Мядзёлка. Дзейнічаў да 1921 г.

90 гадоў таму пачаў выходзіць гумарыстычны часопіс “Авадзень”. Выдаваўся ў Вільні да 1925 г.

90 гадоў таму заснавана “Беларуская хата”, культурна-асветнае таварыства беларускай інтэлігенцыі ў Латвіі. Існавала да 1936 г.

90 гадоў таму заснаваны Мінскі дзяржаўны музычны каледж імя М. І. Глінкі

90 гадоў таму выйшаў у свет палітычны, навуковы і літаратурны часопіс Беларускага студэнцкага саюза ў Вільні “Студэнцкая думка”. Існаваў з перапынкамі да 1935 г.

85 гадоў таму створаны Беларускі ТРАМ (Беларускі дзяржаўны цэнтральны тэатр рабочай моладзі). Існаваў да 1937 г.

85 гадоў таму створаны ў Мінску Польскі дзяржаўны вандроўны тэатр БССР. Існаваў да 1935 г.

85 гадоў таму нарадзіўся Ісаак Ронькін (1929 – 1964), кампазітар

80 гадоў таму створаны Саюз беларускіх пісьменнікаў

75 гадоў таму створаны Гомельскі абласны рускі драматычны тэатр (Другі дзяржаўны рускі тэатр Беларусі).

Існаваў у Гомелі да 1941 г. і ў 1945 – 1946 гг.

75 гадоў таму створаны Дзяржаўны польскі тэатр лялек БССР. Існаваў у Гродне да 1941 г.

75 гадоў таму створаны Пінскі абласны драматычны тэатр. Існаваў да чэрвеня 1941 і ў 1946 – 1954 гг.

70 гадоў таму заснаваны Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы

65 гадоў таму створаны Тэатр драмы і камедыі пры Бельдзяржэстрадзе. Існаваў да 1956 г.

60 гадоў таму створаны Магілёўскі абласны драматычны тэатр

55 гадоў таму створаны Беларускі саюз журналістаў

55 гадоў таму створаны Дзяржаўны ансамбль танца Беларусі, заслужаны калектыў Беларусі

45 гадоў таму створаны Беларускі дзяржаўны ансамбль “Песняры” пад кіраўніцтвам У. Мулявіна

40 гадоў таму створаны вакальна-інструментальны ансамбль “Верасы” пад кіраўніцтвам В. Раінчыка

40 гадоў таму створана творчае аб’яднанне «Студыя “Сябры”» пад кіраўніцтвам А. Ярмоленкі

35 гадоў таму адкрыты Музей старажытнабеларускай культуры Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы. Заснаваны ў 1977 г.

30 гадоў таму створаны Беларускі дзяржаўны маладзёжны тэатр

25 гадоў таму створаны Беларускі паэтычны тэатр аднаго актёра “Зьніч”

15 гадоў таму выйшаў у свет навукова-практычны ілюстраваны часопіс “Архівы і справаводства”

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

МАСТАЦТВА КАРЫКАТУРЫ БЕЛАРУСІ ЧАСОЎ ПЕРАБУДОВЫ

Артыкул прысвечаны праблеме развіцця мастацтва карыкатуры Беларусі як часткі СССР у перыяд 1985 – 1991 гг., калі трансфармацыйныя працэсы ў грамадстве адбыліся і на сатырычнай графіцы. Аналізуюцца два кірункі змен у мастацтве карыкатуры. Па-першае, гэта змены ў змесце, калі цензура ў карыкатуры, як і адзіная дзяржаўная ідэалогія, перасталі існаваць. Па-другое, змены ў мастацкай форме карыкатуры, што адбыліся пад уплывам тагачасных мастацкіх тэндэнцый. Аўтар робіць высновы пра значэнне даследаванага перыяду ў гісторыі беларускай карыкатуры як асобнага этапу ў яе развіцці.

Ключавыя словы: *графіка, гумар, карыкатура, перабудова, сатыра.*

This article is devoted to the problem of caricature's art development in Belarus as a part of USSR in a period of 1985 – 1991, when the processes of social transformation reflected in the satirical graphic. The article analyses two directions of changes in the art of caricature. At first it was a change in the content, when caricature censorship was disappeared, as well as a unified state ideology. Secondly it was a change in an art form of caricature, occurred under the influence of contemporary art trends of that times. The author makes conclusion about the meaning of this period in the history of belarusian caricature as a particular stage in its development.

Трансфармацыйныя працэсы ў грамадстве і культуры, што адбыліся ў другой палове 1980-х гг., не абмінулі і тагачаснай карыкатуры. Карыкатура БССР часоў перабудовы не знайшла належнага адлюстравання ў гістарыяграфіі, што звязана ў тым ліку і з адноснай блізкасцю названага перыяду. Змены ў мастацтве карыкатуры таго часу дазваляюць асобна вылучыць перыяд 1985 – 1991 гг. Карыкатура 1990-х гг., хоць у цэлым і працягвала папярэднія тэндэнцыі, адрознівалася тым, што існавала ў Беларусі ўжо ў незалежнай дзяржаве, дзе была шырока распаўсюджана недзяржаўная прэса.

У даследаванні перыяд працавала некалькі пакаленняў мастакоў: пакаленне, што прыйшло ў карыкатуру ў другой палове 1950-х гг. (У. Бараноўскі, Я. Бусел, А. Волкаў, С. Волкаў, М. Гіргель, Р. Грамыка, С. Раманаў, В. Ціхановіч, А. Чуркін, Л. Чурко, В. Швяцоў); пакаленне мяжы 1970 –

1980-х (А. Гармаза, А. Каршакевіч, А. Папоў, А. Папроцкі, В. Ключнік, П. Козіч); карыкатурысты, чый творчы росквіт прыпаў непасрэдна на часы перабудовы (А. Гурскі, К. Куксо, М. Ларычаў, С. Стэльмашонак, С. Харэўскі, М. Чаркасаў і інш.).

Пэўныя змены ў мастацтве карыкатуры тых часоў можна заўважыць як у змесце, так і ў форме. Акрамя гэтага, адбываліся і структурныя змены, напрыклад узнікненне нефармальнага творчых аб'яднанняў карыкатурыстаў, спачатку ў форме ізастудый (ізастудыя “Маладзёжная”, 1985 г.), а потым самастойных творчых аб'яднанняў (напрыклад, творчая асацыяцыя карыкатурыстаў “ТАК”, 1991 г.) або недзяржаўных сатырычных выданняў (“Чарнобыльскі вожык”, 1991 г.).

Змест карыкатуры часоў перабудовы змяняўся паступова. У гэтай дынаміцы можна вызначыць тры этапы: 1985 – 1986 гг., калі кола тэм з нязначнымі асаблівасцямі заставалася прыкладна такім жа, як і ў папярэдні час; 1987 – 1989 гг., калі пасля абвяшчэння палітыкі галоснасці тэматыка і праблематыка карыкатуры значна пашырыліся, але ў цэлым засталіся ў рэчышчы дзяржаўнай ідэалогіі; 1989 – 1991 гг., калі фактычна ў карыкатуры панаваў ідэалагічны плюралізм.

На першапачатковым этапе перабудовы (1985 – 1986) змены ў змесце карыкатуры яшчэ не неслі сістэмнага характару. У цэлым карыкатура ў гэты час прысвечана тэмам, традыцыйным для савецкай карыкатуры 1960 – 1980-х гг.: супрацьстаянню СССР і ЗША, барацьбе з бюракратызмам, алкагалізмам, безгаспадарлівасцю і недысцыплінаванасцю. Заўважаюцца, праўда, яркія прыкметы названага часу, напрыклад асвятленне антыалкагольнай кампаніі, папулярнасці пэўнай моды або моладзевай субкультуры, аднак кола праблем, што закранала карыкатуру, заставалася тым жа.

Малюнак В. Шахрыя ў часопісе “Вожык” (1987, № 3).

На пленуме ЦК КПСС у студзені 1987 г. была абвешчана палітыка галоснасці [2]. У карыкатуры БССР слова *галоснасць* упершыню прагучала ў № 20 часопіса “Вожык” за 1987 г. [1, 1987, № 20, с. 5]. На малюнку журналіст спрабуе праз дзверы ўзяць інтэрв’ю ў раззлаванага бюракрата. Негатыўны вобраз чыноўніка існаваў у савецкай карыкатуры і раней, але цяпер бюракратыя сярэдняга звяна абвешчаецца галоўным ворагам перабудовы, што робіцца асноўным матывам палітычнай карыкатуры таго часу, як, напрыклад, на малюнку А. Гармазы, дзе той жа бюрократ марна спрабуе скласці ў кубіку Рубіка слова *перабудова* [1, 1988, № 17, с. 8]. Абвешчэнне зверху палітыкі галоснасці дазваляе карыкатуры ўздываць тых пытанні, што раней знаходзіліся па-за традыцыйнай савецкай праблематыкай. Так, упершыню гучаць праблемы прастытуцыі і наркаманіі, якія раней лічыліся з’явамі жыцця выключна капіталістычнага замежжа. На малюнку “Сучасныя вандалы” [1, 1988, № 17, с. 1] будаўнікі, якія знішчаюць курган, параўноўваюцца са старажытнымі варварамі. Так у карыкатуры БССР пачалася распрацоўка тэмы аховы помнікаў гісторыі і культуры, а таксама захавання гістарычнай памяці, што стала адной з асноўных у публіцыстыцы часоў перабудовы. Набывае папулярнасць эратычная карыкатура. Дагэтуль праблема ўзаемаадносін палоў увогуле агучвалася вельмі сціпла. У 1988 г. упершыню за многія дзесяцігоддзі дазваляецца карыкатура на кіраўнікоў СССР, праўда, на той момант ужо былых. У межах дэсталінізацыі і барацьбы з наступствамі эпохі застою з’яўляюцца карыкатуры на І. Сталіна і Л. Брэжнева. Напрыклад, на карыкатуры А. Гармазы фігура Сталіна напалову задрапіраваная, а вакол згруппаваліся бюракраты, якія просяць яго ўваскрэснуць і разабрацца з “перабудоўшчыкамі”. Незвычайна вырашана карыкатура А. Каршакевіча [1, 1987, № 17, с. 1], дзе сатыра накіравана адразу і на Л. Брэжнева, і на хэві-металістаў, якія нібыта лічылі яго сваім пачынальнікам (з-за прагі навешваць на сябе бліскучыя рэчы). Яшчэ адна тыповая для часоў перабудовы тэма – тэма экалогіі. Праблема суіснавання чалавека і прыроды ўздывалася і раней, але цяпер яна набыла новае гучанне ў сувязі з выкарыстаннем хімічных угнаенняў і небяспекай радыяцыі (у прыватнасці, з-за аварыі на ЧАЭС).

У тым жа 1988 г. уздымаюцца тэмы кааператыўнага руху і нацыянальна-культурнага адраджэння (спачатку з мэтай прапаганды выкарыстання беларускай мовы, як на малюнку П. Козіча, дзе маці адцягвае сына ад кніг на беларускай мове, але сама пры гэтым дрэнна валодае рускай [1, 1989, № 6, с. 1]). Як і ў папярэдні

Малюнак
К. Куксо
ў часопісе
“Вожык”
(1987, № 6).

час, карыкатура як сродак прапаганды агучвала дзяржаўную ідэалогію, што на той момант патрабавала ад грамадства змен, аднак у 1989 – 1991 гг. ва ўмовах плюралізму сама ідэалогія рабілася ўсё больш няпэўнай.

Нефармальныя палітычныя аб’яднанні, што існавалі і раней, у 1989 г. увайшлі ў інфармацыйную прастору, у тым ліку ў карыкатуру. Прычым нават у дзяржаўным “Вожыку” яны падаваліся ў асноўным у станоўчым святле. Так, напрыклад, на падзеі 30 кастрычніка 1988 г. “Вожык” адгукнуўся карыкатурай А. Бранцава, дзе на прыёме ў акуліста міліцыянер лепш бачыць такія словы, як “*Мартыралог*”, “*Талака*”, “*Тутэйшыя*”, чым словы *п’янюга*, *злодзей*, *наркаман* [1, 1989, № 1, с. 7]. Былі адлюстраваны ў карыкатуры і першыя выбары на альтэрнатыўнай аснове ў Вярхоўны Савет СССР у 1989 г., а потым і Вярхоўны Савет БССР у 1990 г.

З 1990 г. была ліквідавана дзяржаўная манополія ў друку, новаўтвораныя сродкі масавай інфармацыі, як зарэгістраваныя, так і самвыдатаўскія, нярэдка звярталіся да карыкатуры. Стала магчымай крытыка тагачаснага ладу ў цэлым, а не толькі асобных перыядаў з гісторыі СССР. Што тычыцца самвыдатаўскага друку, то ў яго карыкатуры яшчэ ў 1990 г. пачалі ўздываць такія вострыя пытанні, як далейшае захаванне СССР у якасці дзяржавы. У гэтым сэнсе паказальныя карыкатуры С. Харэўскага. Напрыклад, на малюнку “Шапачны разбор” [4, с. 1] рэспублікі СССР у вобразе людзей разбіраюць нацыянальныя галаўныя ўборы, і толькі БССР, як апошняя, застаецца будзёнаўка. Той жа матыву прасочваецца ў іншай карыкатуры, дзе некалькі птушак сядзяць на вяршыні вулкана, а тры з іх (Літва, Латвія, Эстонія) ужо адляцелі. Разам з гэтым распад СССР быў сустрэты з пэўнай пасіўнасцю, тут для прыкладу можна прывесці дзве карыкатуры Я. Бусла ў “Вожыку”. На першай хлопец з завязанымі чырвонай анучай вачыма і ў касцюме з сярпом і молатам (пер-

Малюнак А. Каршакевіча
ў часопісе “Вожык” (1988, № 1).

саніфікацыя цэнтральнага ўрада СССР) марна спрабуе знайсці і схопіць дзяўчат у нацыянальных строях саюзных рэспублік, на другой – дрэва з сярпом і молатам, з якога апала ўся лістота (кожны ліст адпавядаў асобнай саюзнай рэспубліцы). Асобныя важныя падзеі 1991 г. таксама атрымалі адлюстраванне ў карыкатуры – гэта і грашовая рэформа студзеня 1991 г., і путч. У 1990 – 1991 гг. у мастацтве карыкатуры ўзнікае вобраз Беларусі, якая стаіць перад гістарычным выбарам. Найбольш яскрава гэта пададзена ў карыкатуры А. Каршакевіча [1, 1991, № 10, с. 1], дзе камуністы і нацыяналісты цягнуць Беларусь у розныя бакі, у той час як наменклатура і крыміналітэт толькі пагаршаюць сітуацыю. Такім чынам, у названы час карыкатура асэнсоўвала і такія лёсавызначальныя з’явы, як існаванне краіны (СССР або Беларусі).

Асоба кіраўніка дзяржавы ў СССР доўгі час была па-за крытыкай. Маглі існаваць сяброўскія шаржы на дзеячаў культуры або на кіраўніка не вышэй за старшыню калгаса або дырэктара завода. Карыкатуры на М. Гарбачова, спачатку прызначаныя хутчэй на экспарт, насілі кампліментарны характар, але ўсё часцей перадавалі дастаткова крытычнае стаўленне да першай асобы дзяржавы. Яны з’яўляліся і ў БССР, іншасказальныя, як на малюнку А. Папова [1, 1990, № 9, с. 12], дзе ён пададзены ў выглядзе мядзведзя з казкі “Церамок”, які прапапоўвае кожнаму з жыхароў асобную кватэру да 2000 г., або непасрэдныя, асабліва ў недзяржаўнай прэсе, як на малюнку ананімнага аўтара ў часопісе “Чарнобыльскі вожык”, дзе кіраўнік дзяржавы мае выгляд жабрака, што просіць грошы для “хворага дзіцяці” (маецца на ўвазе перабудова) [6, с. 1].

Калі ў 1985 – 1987 гг. тэма міжнародных адносін падавалася ў тым жа ключы, што і ў папярэдні перыяд (гэта значыць, у межах ідэалогіі “халоднай вайны”), то да 1991 г. яна амаль знікла з карыкатуры і заставалася ў асноўным у форме супрацьпастаўлення Запад – СССР. Праўда, цяпер Запад выступае як норма развіцця, у той час як СССР – як аномалія. Калі раней у карыкатуры Запад уяўляўся як вораг, крыніца агрэсіі, то цяпер – як месца, дзе найперш жывуць заможна. У якасці самастойнай тэмы міжнародная палітыка на мяжы 1980 – 1990 гг. выконвала значна меншую ролю, чым гэта было ў 1960 – 1980 гг.

Шэраг вобразаў звязаны з эканамічнай тэматыкай, у карыкатуры знайшлі адлюстраванне новаўвядзенні і негатыўныя з’явы даследаванага часу. У карыкатуры 1988 г. – гэта кааператыўны рух, у 1989 г. – перавод прадпрыемстваў на гаспадарчы разлік і на той момант сціплая яшчэ інфляцыя, а таксама рэкет. У 1990 г. асноўнымі эканамічнымі тэмамі сталі канверсія, татальны дэфіцыт і талонная сістэма (напрыклад, малюнак “Музей ежы” А. Шавеля [1, 1991, № 10, с. 7]). Карыкатура адзначыла таксама і імклівае сацыяльнае расслаенне, што выразна адлюстравана на малюнку П. Козіча [1, 1991, № 7, с. 9], дзе да відавочна збыднелай сям’і прыходзяць гандлёвыя прадстаўнікі і прапапоўваюць набыць персанальны камп’ютар. Атрымаў распаўсюджанне вобраз натоўпу, звычайна ў выглядзе дэманстрацыі або чаргі.

З развіццём і пашырэннем друкаваных сродкаў масавай інфармацыі тэматыка карыкатуры таксама змяняецца. Для карыкатуры 1960 – 1980 гг. характэрна ўсеагульнасць вобразаў, высокая ступень абагульнення. Напрыклад, карыкатуры ў “Вожыку” асвятляюць пытанні рэспубліканскага і нават агульнасаюзнага маштабу. У 1990 – 1991 гг. некаторыя выданні працуюць на пэўны вузкі сегмент аўдыторыі, для якой існуе свая сістэма кодаў і ствараецца адпаведная карыкатура, што можа абслугоўваць інтарэсы адносна невялікай групы, напрыклад палітычнай плыні ўнутры адной арганізацыі або нейкай маладзёжнай субкультуры.

У карыкатуры часоў позняй перабудовы можна заўважыць дзве супрацьлеглыя тэндэнцыі: з аднаго боку, звышпалітызаванасць, калі палітычная тэматыка ўрываецца ў сферу побыту, з іншага боку, імкненне некаторых мастакоў увагуле адысці ў сферу побытавага гумару (характэрнае, напрыклад, для аб’яднання “ТАК”), тэндэнцыя, што атрымала свой працяг у 1990-я гг.

Такім чынам, можна заўважыць, што ў часы перабудовы ў змесце карыкатуры БССР, як і ў карыкатуры СССР у цэлым, адбываліся значныя змены. Гэта, па-першае, увядзенне шэрагу тэм і вобразаў, якіх або не існавала раней як з’явы

рэчаіснасці, або яны былі забаронены ў друку, а таксама пераразмеркаванні ўвагі з адных тэм на іншыя. Па-другое, значнае пашырэнне тэматыкі і праблематыкі, звязанае як з імклівымі зменамі ў сацыяльна-палітычным жыцці БССР, так і з медыйным плюралізмам, што закрануў у тым ліку і карыкатуру.

Графічная мова змянялася пад уздзеяннем “новай хвалі” [8] – шэрагу тых тэндэнцый, што пачалі ўзнікаць у карыкатуры СССР яшчэ з другой паловы 1960-х гг. (малюнкi ў “Літаратурнай газетэ”, карыкатура ў прыбалтыйскіх рэспубліках) пад уплывам сусветнай карыкатуры, у прыватнасці заходнеўрапейскай. Паняцце “новай хвалі” ў мастацтве карыкатуры дастаткова штучнае, аднак дазваляе вызначыць тэндэнцыі, якія адрозніваюць яе ад карыкатуры традыцыйнай. Акрамя гэтага, існуе паняцце “новай хвалі” як стылю графічнага дызайну, што прыводзіць да яшчэ большай блытаніны. Але і такія дэфініцыі даследаванай з’явы, як “філасофская карыкатура” [5, с. 10] або «карыкатура “без слоў”», падаюцца яшчэ менш дакладнымі.

Элементы карыкатуры “новай хвалі” ўздзейнічалі і на беларускае мастацтва, што можна назіраць у творчасці П. Козіча, А. Папова, А. Папроцкага і інш. Больш яркая гэтая з’ява выявілася ў творчасці В. Залескага і Д. Лазоўскага, Н. Лугавой, Н. Малава, дзе адчуваецца ўплыў клуба “12 стульёв”, а таксама пэўных часопісаў краін Усходняй Еўропы. Тыя ж рысы ўласцівыя мастакам газеты “Трактар” Б. Залескаму і А. Сотніку. Можна адзначыць і творчасць мастачкі “Беларусьфільма” А. Марчанкі з яе характэрнымі тыпажамі і мяккім гумарам, а таксама блізкую да яе графіку М. Тумелі. У іх творах камічнасць перадаецца ў большай ступені не праз сюжэт, а праз вобразнае рашэнне.

У карыкатуры другой паловы 1980-х гг. выразнасць дасягаецца ў большай ступені не праз іканаграфічную сістэму, характэрную для савецкай карыкатуры ў цэлым, а праз індывідуальны і пазнавальны почырк мастака: лініі робяцца больш адвольнымі, вобразы – умоўнымі, сюжэт – гратэскным, што дазваляе нават абыходзіцца без тлумачальнага тэксту. У гэтым сэнсе паказальны малюнак А. Шахрая [1, 1987, № 3, с. 12], дзе выяўлена тыповая для карыкатуры папярэдняга часу сітуацыя: паліцыя ў ЗША працягвае пасіўнасць у барацьбе са злачыннасцю. Але ў карыкатуры само мастацкае вырашэнне нетыповае, фактычна малюнак носіць самастойны характар і можа абысціся без тлумачэння. Прапорцыі скажоныя, асобныя элементы цел гіпербалізаваныя, штрэх адрывісты, ірваны, кантрасныя плямы, агульная крывалінейнасць малюнка стварае настрой іранічнага дэтэктыва, тыя воб-

Малюнак
П. Козіча
ў часопісе
“Вожык”
(1989, № 6).

разы, што раней падаваліся амаль натуралістычна, цяпер парадзіруюцца. У цэлым карыкатура робіцца больш несур’эзнай, забаўляльнай, акцэнт пераносіцца з сатыры на гумар.

Адным з найбольш яркіх мастакоў названай плыні ў БССР можна лічыць А. Гурскага, які стварыў шэраг характэрных вобразаў, што выяўляюць грамадства ў момант трансфармацыі. А. Папоў называў мастака “карыкатурыстам-сюррэалістам” [3]. Карыкатуры А. Гурскага друкаваліся не толькі ў рэспубліканскіх, але і ў агульнасаюзных выданнях. Асноўным метадам дасягнення камічнага ў яго малюнках можна назваць выкарыстанне ўстойлівых сімвалаў масавай свядомасці (ад савецкіх лозунгаў да папулярных прамысловых тавараў) у абсурдных спалучэннях. Гумар мастака носіць хутчэй экзістэнцыяльны, чым сітуацыйны характар. Творчасць А. Гурскага можна параўнаць з творчасцю французскага карыкатурыста Р. Тапора (1938 – 1997), чыёй графіцы ўласцівы жорсткі штрэх, выключна чорна-белая гама. У цэлым яго малюнкi насычаны парадоксамі, моўнымі і візуальнымі гульнямі, а настрой іх неадназначны. Блізкія паводле мастацкай мовы да творчасці А. Гурскага карыкатуры М. Ларычава, якія, аднак, у большай ступені закранаюць надзённыя пытанні. У блізкай манеры выкананы і малюнкi Р. Вашкевіча, больш шматзначныя ў параўнанні са звычайнай карыкатурай. Падобныя творы больш блізкія да кніжнай графікі, такі стыль быў распаўсюджаны і сярод карыкатурыстаў часоў перабудовы. Так, працы М. Златкоўскага пераклікаюцца з творамі краін Заходняй Еўропы таго часу (напрыклад, графікай французскага карыкатурыста К. Сёрэ). У часы перабудовы ў карыкатуры атрымаў распаўсюджанне чорны гумар.

Малюнак
А. Гармазы
ў часопісе
“Вожык”
(1988, № 17).

Іншы падыход дэманструе нам творчасць С. Стэльмашонка, якая знаходзіцца на мяжы з газетнай і часопіснай ілюстрацыяй. Для яго карыкатуры характэрны наіўны, спрощаны стыль, крывалінейнасць, значна скажоныя прапорцыі. У 1970-я гг. у сатырычных часопісах з’явілася рубрыка “Вачыма дзяцей” (у часопісе “Вожык” – з 1973 г.), дзе стваралася наўмысна прымітыўная, падрабленая пад дзіцячы малюнак, графіка, аднак мастакі звычайна не рабілі падобную графіку асновай сваёй творчай манеры. Карыкатура С. Стэльмашонка – не выключэнне ў карыкатуры СССР 1980-х гг., да імітацыі дзіцячага малюнка звярталіся і іншыя карыкатурысты, напрыклад, у Расіі – А. Більжо, у Эстоніі – П. Пярн, а ў тагачаснай Беларусі – С. Харэўскі, П. Шыла, ананімны мастак выдання “Чарнобыльскі вожык”. У карыкатуры Заходняй Еўропы падобны стыль узнік з канца 1970-х гг., напрыклад у брытанскім часопісе “Punch”. Асобна стаіць творчасць В. Куцыя, які выкарыстоўваў такі спецыфічны прыём, як калаж, дастаткова распаўсюджаны ў карыкатуры СССР часоў перабудовы, але рэдкі ў Беларусі. Сярод іншых карыкатурыстаў “новай хвалі” можна адзначыць Н. Капусту, А. Карповіча, Д. Пакляка, С. Рыжыкаву, Ю. Рыжыкава, Т. Зяленчанку, У. Влама, Г. Галушку.

Фармальнай асаблівасцю карыкатуры ў часы перабудовы можна назваць і зварот да фармату комікса, што раней выкарыстоўваўся вельмі рэдка. Гэтыя тэндэнцыі не былі характэрнымі выключна для карыкатуры, іх можна звязаць з больш шырокай з’явай постмадэрнізму. Адбывалася своеасаблівае сумяшчэнне жанраў, графіка карыкатуры збліжалася з ілюстрацыяй газет і часопісаў, плакатам і нават кніжнай графікай, што ўзаемаўзбагачалася. Прыёмы ка-

рыкатуры пераносіліся нават у станковы жывапіс і графіку. “Новая хваля” ў карыкатуры стала вынікам як унутранага развіцця мастацтва ў СССР, так і ўплыву карыкатуры краін Еўропы, дзе адбываліся падобныя працэсы. Карыкатура рабілася ўсё больш самастойнай, збліжалася з гратэскным малюнкам, адмаўляючы неабходнасць тэксту, ілюстрацыйнасць. У часы перабудовы змянялася і мастацкая мова карыкатуры, хоць змены гэтыя ішлі паралельна з працэсамі знешняга ўздзеяння. Тым не менш паказальна, што ў БССР новыя графічныя прыёмы атрымалі сваё развіццё толькі ў даследаваны час.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што час перабудовы меў прыкметы асобнага перыяду ў развіцці беларускай карыкатуры. Гэты перыяд трансфармацыйных працэсаў у грамадстве і культуры пакінуў адбітак і ў мастацтве карыкатуры. Змены адбываліся як у змесце, што пад уздзеяннем палітыкі галоснасці (1987), а потым і плюралізму, у тым ліку медыйнага (1989), адлюстроўваў імклівыя зрухі ўсёй сістэмы жыцця грамадства, стабілізаванага ў 1960 – 1980 гг., так і ў форме карыкатуры, што было звязана з уздзеяннем агульнаеўрапейскіх тэндэнцый “новай хвалі” ў карыкатуры, якая менавіта ў даследаваны час праявіла сабе на поўную моц.

Спіс літаратуры

1. **Вожык** : часопіс сатыры і гумару / Дзяржаўны камітэт Рэспублікі Беларусь па друку. – Мінск.
2. **Гужалоўскі, А.** Галоўліт БССР і палітычны кантроль у 1943 – 1991 гг. / А. Гужалоўскі // Беларускі Гістарычны Агляд [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://lstar.ru/creation/GP/Humor_in_politics.pdf. – Дата доступу : 29.11.2012.
3. **Дашкевіч, Н.** Узведзеная ў гратэск рэальнасць / Н. Дашкевіч [Электронны рэсурс]. – 2010. – Рэжым доступу : <http://www.kimpress.by/index.phtml?page=2&DomainName=kim&id=1598>. – Дата доступу : 14.02.2013.
4. **Свабода.** – Мінск. – 1990. – № 12. – С. 1 [Электронны рэсурс]. – 2010. – Рэжым доступу : <http://vytoki.net/content/Svaboda-90-12.pdf>. – Дата доступу : 14.12.2012.
5. **Хамадах, М.** Карикатура в периодической печати : автореф. ... дис. канд. филол. наук : 10.01.10 / М. Хамадах. – Минск, 1994. – 23 с.
6. **Чарнобыльскі вожык** : грамадска-жудаснае выданне. – Мінск. – 1991. – № 1. – С. 1.
7. **Шматаў, В.** Беларуская сатырычная графіка (1945 – 1970 гг.) / В. Шматаў; [рэдактар П. В. Масленікаў]; Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – 142 с.
8. **Karine, G.** Le Dessin de caricature en Russie comme miroir des representations / G. Karine [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.cartoonia.ru/biblioteka-library/stati-articles/le-dessin-de-caricature-en-russie-comme-miroir-des-representation.html>. – Дата доступу : 14.12.2012.

Павел ДАРОХІН,

аспірант Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў,
магістр мастацтвазнаўства.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 13.06.2013 г.

Зінаіда ДУДЗЮК

ЗДАНЬ ЗАБЫТАГА МІФА

Працяг. Пачатак у №№ 9 – 11.

ЛАДА, ЛЁЛЯ, ЖЫВА, МАРА І ІНШЫЯ

Некаторыя язычніцкія багі згадваюцца ў песнях толькі радком, які штораз паўтараецца, яго прымаюць за прыпеў. Як на маё разуменне, дык гэта не проста рэфрэн, што нашы продкі выкарыстоўвалі пры спевах, а непасрэдны зварот да таго ці іншага бога, як, напрыклад, у такой вясельнай песні:

– Лада маё, Лада маё, што ёсць на тым караваі?
– Ёсць на ім зорка і месяц ясны.
– Лада маё, Лада маё, што ёсць на тым караваі,
– Ёсць на ім райскія птушачкі [1, с. 225].

У песнях бовства Лада бывае ніякага і мужчынскага роду, хоць у нашай свядомасці больш звыкла ўспрымаецца жаночы вобраз багіні:

У жыце зялёная бяроза стаяла,
Вой дзед Лада, зялёна кудрава! [1, с. 214].

Тлумачэнне падобнага разнабою знайшлося ў “Слоўніку славянскай міфалогіі”, дзе змешчаны артыкулы пра бога з імем Лад (Ладнік) [2]. Ён увасабляў прымірэнне, згоду і сяброўства.

Тое ж выданне называе Ладу багінняй прыгажосці, кахання і шлюбу. Значна больш звестак дае энцыклапедычны слоўнік “Беларуская міфалогія” [3, с. 275], дзе сцвярджаецца, што Лада – адна з багінь дахрысціянскага пантэона, якой пакланяліся ў час легніх святаў. Ёй прыносілі ахвяраванні, калі бралі шлюб. Згадваецца яна ва ўсходнеславянскіх і сербскахарвацкіх песнях, прысвечаных гуканню вясны, а таксама ў сёмушніх:

Пакумімся, кума,
Пакумімся,
Мы сёміцкай бярозкай пакумімся.
Ой Дзед-Лада,
Берэцы маёй! [4, с. 138].

У беларускай мове існуюць словы з каранем *-лад-*: *ладам* – парадкам, як трэба; *ладавацца* – прыводзіць усё ў належны парадак, напрыклад, *ладавацца ў дарогу*; *ладаваць* – збіраць, рыхтаваць, упарадкоўваць. Асабліва звяртае на сябе ўвагу слова *ўлада*, карані якога ляжаць у індаеўрапейскім *vladha*. Атрымліваецца, што багіня Лада не толькі несла лад, але і мела вялікую ўладу, мусіць, яшчэ ў той час, калі ствараўся свет, а яна дапамагала яго ўладкоўваць. Багіня Лада спрыяла шлюбу і сям’і, стварала лад ва ўсім, таму да яе і да духа продкаў Дзеда звярталіся, каб вясная сялянская праца прынесла плён.

Тапанімічныя назвы, прысвечаныя Ладзе, найчасцей сустракаюцца на Віцебшчыне: *Ладасна*, *Ладзейна*, *Ладзікава*, *Ладынец*, *Ладэлева*. Двойчы сустракаецца на Беларусі назва *Ладыга*, цікавы тапонім *Ладыжана*, дзе абодва карані маюць адно і тое значэнне (‘жонка’). Назва *Ладзецянты* на Гродзеншчыне нібы гаворыць пра дзяцей Лады, у тым жа рэгіёне ёсць вёска *Ладзенікі*.

У адным з дакументаў 1420-х гг. побач з Ладаю згадваецца Лёля. Сялянам забаранялася спяваць песні і вадзіць карагоды на Сёмуху, ушаноўваючы дзвюх багінь. Па звестках адной з польскіх легенд, свята ў іх гонар адзначалася 1 мая. У Беларусі дзяўчаты святкавалі Ляльнік таксама ў пачатку мая. А прыпеў у песнях са словамі *лёля, ляля, лялё, люлі* азначае не што іншае, як зварот да багіні:

Ты, пчолачка ярая, вылеці з-за мора,
Ой, лялё-лялё, выляці з-за мора!
Нясі ключыкі, срэбны-залаты,
Замкні зімачку, пусці лецечка! [1, с. 119].

Багіня Лёля ўвасабляла не толькі пачатак года, вясну, але і пачатак чалавечага жыцця ад маленства да юнацтва. Сапраўды, слова *ляля* ў шэрагу славянскіх моў азначае ‘дзіця’, ‘лялька’, ‘люлька’. Адсюль у тэкстах славянскіх калыханак:

Люлі-люлі-люлі,
Прыляцелі куры
З вялікае буры.
Селі на варотах
У чырвоных ботах. [5, с. 557].

Украінцы называюць бусла *лэлэкам*, бо ён, згодна з распаўсюджаным павер’ем, прыносіць дзяцей. Аднак рэфрэн *люлі-люлі* сустракаецца не толькі ў калыханках, але і ў многіх дзявочых песнях:

Із-пад лесіку, лесу цёмнага,
Ой, люлі-люлі, лесу цёмнага,
Із-пад садзіку, саду зялёнага
Тудой ішлі, прайшлі да два малойцы.
Ой, ішлі, прайшлі, станавіліся,
За адну дзевачку набраніліся,
Ой, за дзевачку Палагеечку [6].

У гонар Лёлі (Лялі) святкаваўся Ляльнік. Дзяўчаты выбіралі са свайго гурту прыгожую сяброўку на ролю Лялі, звалі ёй вянок, прыбіралі яе, садзілі на дзірвановую лаву, прыносілі ёй ахвяраванні (хлеб, малако, сыр, смятану, яйкі), вадзілі карагод і спявалі.

Багіня Ляля ўвасабляла аднаўленне прыроды, плённасць чалавечай працы на зямлі. Яе імем названы шматлікія беларускія паселішчы: *Лялюшы, Лялейкі, Лялюгі, Лялейшчына, Лялюкі, Лялянцы, Лельчыцы*. Адметна, што гэтыя тапонімы сустракаюцца пераважна ў Гродзенскай і Віцебскай абласцях.

Песні, дзе згадваюцца Лада і Лёля, яскрава паказваюць, што гэтыя багіні апекаваліся дзявочым і жаночым лёсам, а таксама плоднасцю і мацярынскім шчасцем.

У маі ўшаноўвалі таксама Ярылу, які быў увасабленнем цяпла і святла, што абуджалі зямлю да вясновага красавання. Славяне ўяўлялі яго ў выглядзе дзецюка, які ездзіць на белым кані па палях і лугах. Лічылася, што там, дзе ён праедзе, будзе добры ўраджай, але і ад людзей патрабуецца нялёгкае штодзённае праца. Пра гэта спяваецца ў песні-вяснянцы:

*Валачыўся Ярыла па ўсім свеце,
Полю жыта радзіў, людзям дзетак пладзіў,
А дзе ён нагою – там жыта капою,
А дзе ён нахodziць – колас уродзіць... [1, с. 133].*

Вёскі з назвай *Ярылаўка* даволі часта сустракаюцца на Беларусі.

Мяркуючы па тапонімах *Жывалі, Жывалока* і іншых, нашы продкі ведалі і ўшаноўвалі Жыву – багіню жыцця. Найменні *Марачы, Маранішкі, Марачова* паказваюць на багіню адцвітання жыцця Мару. У беларускай мове слова *марá* азначае ‘прывід’, ‘здань’, ‘насланне’. Аднак багіня Мара несла не толькі адмоўныя эмоцыі, яна дапамагала закаханым і людзям, схільным да мрой і фантазій.

Жаля і Гаруна – дзве сястры, дзве чорныя птушкі, вясчункі бяды. Гаруна прыходзіла разам з горам, а Жаля шкадавала гаротнікаў, спачувала ім. Сёстры галасілі разам з плакальшчыцамі над памерлымі, прыносілі суцяшэнне ў жалобе і смутку. Засталіся на беларускай зямлі назвы, прысвечаныя і ім: *Гаруні, Гаруны, Гаруцішкі, Жаліна, Жалы* – вёскі ў Мінскай вобласці, *Жаліўе, Жаляёўка* – у Магілёўскай, *Гаравішкі* – у Гродзенскай. Магчыма, што і назва ракі *Гарынь* таксама паходзіць ад Гаруні.

Існуе паданне пра зоркі, што зляталі на зямлю і набывалі чалавечы вобраз – мужчынскі або жаночы, заўсёды новы, цудоўны, з залатымі валасамі. Іх называлі Летавіцамі. І гэтыя боскія істоты пакінулі след у беларускай тапаніміцы: *Ляцевічы, Ляцькова, Лецянец, Лецяшын*.

Русалкі спрыялі зямлі дажджамі. Каб задобрыць іх, сяляне часта наладжвалі розныя святкаванні. Напрыклад, склаўся такі абрад: дзяўчаты выбіралі “русалку” і пад вечар з песнямі ішлі за вёску, дзе разам з хлопцамі распальвалі вогнішча, куды скідвалі вянкi і разбягаліся ад страху, што іх зака-

зычуць русалкі. У народнай памяці з даўніх часоў захавалася шмат песень, прысвечаных русалкам:

*– Русалачка-купалачка,
Дзе твая дачка Наталачка?
– Мая дачка ў агародзе.
– Што яна робіць?
– Чабор поле,
Поле, выталвае,
Ліхое зелле выкідае [7].*

Акрамя згаданых, нашы продкі ўшаноўвалі яшчэ мноства багоў, у чый гонар у даўніну былі названы вёскі *Чурылова, Чурылы, Ярынава, Радаўня, Шчуры, Сімгаровічы, Дзядкі, Дзедкавічы* і інш.

У зборніку “Залатаслоў” змешчана некалькі песень, прысвечаных вясёламу богу Чурылу:

*Ішоў Чурыла мостам,
За ім дзяўчаты проста.
Ішоў Чурыла лёдам,
За ім дзяўчаты з мёдам.
Лёдам, Чурыла, лёдам,
Смачная гарэлачка з мёдам. [1, с. 132].*

Існуе быліна “Чурыла і князь”, дзе апавядаецца пра героя, створанага народнай фантазіяй. Умеў ён рыбаліць і паляваць так, што скардзіліся на яго князю, маўляў, усю дзічыну пабіў і рыбу пералавіў. Вось яго апісанне з быліны:

*Да прэмлады Чурыло-то сын Плёнковіч
Да улицами ідёт, да переулками,
Да жёлтыми кудрями потряхивает,
А жёлтые ты кудри рассыпаются.
Да смотришь-де на красоту Чурилову,
Да старицы по кельям онаги оны дерут,
А молодые молодичи в голенища,
Красные девки отселья дерут [8, с. 423].*

Паехаў кіеўскі князь пакараць Чурылу за самаўпраўства, але быў зачараваны прыгажосцю і спрытам маладога воіна.

А калі князь атрымаў ад Чурылы багатыя падарункі, зусім яго сэрца адтала, і запрасіў ён маладога ваяра да сябе на службу стольнікам ды чашнікам. Добра спраўляўся з абавязкамі Чурыла, ды княгіня таксама не засталася абыякавай да характэра юнага стольніка. Стала прасіць яна князя:

*Свет государь ты, Владимир-князь!
Да тебе-де не любить, а пришло мне говорить, –
Да прэмладому Чурилу сыну Плёнковичу
Да не на этой ему службе быть,
Да быти ему во постельниках,
Да стлати ковры под нас мягкие [8, с. 423].*

Зразумеў усё князь і загадаў Чурылу пакінуць палац. Пакланіўся стольнік гаспадару, наняў возніка і паехаў дамоў, на раку Пачай.

Каля Кіева сапраўды была рака Пачайна, а дзе знаходзілася рака Пачай – невядома. І што азначае

тая назва? Мо пачатак, адкуль брала вытокі язычніцтва, што з'явілася ў Кіеве ў занадта прывабным абліччы маладога Чурылы, але было выведзена адтуль з-за спакуснай жонкі князя і іншых жанчын, якія трацілі розум, калі бачылі гэтага прыгажуну?

У іншай быліне “Смерць Чурылы” апавядаецца, як запрасіла нашага героя да сябе ў госці Кацярына, жонка Бермяты, прапанавала яму пагуляць у шахматы. Чурыла быў не толькі прыгожы, але і разумны. Прайграла яму гаспадыня трыста рублёў.

*Да бросала-де Катерина доску хрустальную,
Да шахматы бросила-де серебряные,
Да брала-де Чурилу за руки белые,
Да сама говорила таково слово:
“Да ты, премладый Чурилушко сын Плёнкович!
Да я не знаю, – играть с тобою во шахматы,
Да я не знаю, – глядеть на твою красоту,
Да на твои ты на кудри на жёлтые,
На твои ты на перстни злачёные.
Да помешался у меня разум во буйной голове,
Да помутились у меня-де очи ясные,
Смотрячись-де, Чурило, на твою красоту”.
Да вела его во ложню во тёплую,
Да ложились спати на ложни на тёплые...*

[8, с. 425].

Нечакана вярнуўся гаспадар дома, і гэты візіт да Кацярыны скончыўся для Чурылы трагічна:

*Да не лучная зорюшка просветила –
Да вострая сабелька промахнула,
Да не кружатая жемчужинка скатилася –
Да Чурилова головушка свалилася [8, с. 427].*

Відавочна, што ў аснову быліны пакладзены старадаўні міф пра прыгажуну-спакусніка Чурылу і няверную жонку старога мужа. Зрэшты, Чурыла з'яўляецца адным з вобразаў беларускай каляднай абраднасці і, як паведамляе энцыклапедычны слоўнік “Беларуская міфалогія”, у яго шмат агульнага з рускім былінным героем Чурылам Плёнкавічам і персанажам веснавога абрадавага комплексу ўкраінцаў Журылам, які таксама яскрава выяўляе свой палкі характар. Чурыла загінуў, але спакуснікі на свеце не пераводзяцца...

Заходнія славяне асабліва любілі і ўшаноўвалі бога Радагоста, чыё імя прачытваецца як ‘госць, што нясе радасць’. У яго гонар будавалі драўляныя храмы, упрыгожаныя разьбой і драўлянымі скульптурамі. Нашым продкам, відаць, ён таксама быў добра знаёмы, бо ў Беларусі сустракаюцца тапонімы *Радагошч, Радзеж, Радзігерава, Радошчы...*

Гісторык У. Ісаенкаў адзначае: “З глыбокай даўніны, яшчэ з агульнаіндаеўрапейскай старажытнасці, дайшла да нас, напрыклад, назва ракі Піна. Падобны гідронім сустракаецца ад Індыі (Пенгага, Пенару) і Дуная (Пініе, Піня), Днястра (Пінка, прыток Прысела) да Балтыі (Піенава) і Паўднёвай Дзвіны (Пінега), дзе назвы набылі фін-

скае гучанне” [9]. У славянскім пантэоне існавала багіня Пенка, дачка мора-акіяна, якая заўсёды суправаджала вандроўнікаў у падарожжах.

Існуюць падставы думаць, што даследчыкі сабралі звесткі далёка не пра ўсіх багоў і духаў нашых продкаў. Калісьці яшчэ ў маленстве была сведкай, як у заходнебеларускай вёсцы праганялі зіму. Ішлі ў два бакі ад сярэдзіны вёскі, стукалі кіямі па агароджах і крычалі:

*Ідзі, Зіма, да Кіева,
Бо ты ўжо нам наківала.
Ідзі, Зіма, да Кракава,
Бо ты ўжо нам накракала.*

Адбывалася гэта ранняя вясной, калі дрэвы яшчэ стаялі без лісця, па вёсцы разляталася рэха, якое я чула ўпершыню, таму здзіўлена спытала ў бабулі: “Што гэта?” – “Дзядок Рэха, ён жыве ў лесе. Калі хочаш яго пабачыць, ідзі на яго голас. Калі ён цябе сустрэне, дык адразу вызначыць, які ты чалавек. Калі добры, выведзе з лесу, калі не, дык пакіне пры сабе або аддасць ваўкам”. Вось такія простыя і нязмушаныя ўрокі атрымлівалі вясковыя дзеці. Звестак пра боства або духа Рэха ў славянскай міфалогіі, на жаль, не захавалася, але я дакладна ведаю, што яно існуе. Хто не верыць, схадзіце ў лес і праверце...

Інфармацыя пра язычніцкія вераванні беларусаў захавалася не толькі ў фальклорных крыніцах, але і ў тапаніміцы, што адкрывае шырокае поле дзейнасці для даследчыкаў: археолагаў, гісторыкаў, філолагаў, этнографіаў – усіх, хто неабякава да гісторыі і далёкага мінулага свайго народа. Свяцілішчы, дзе маліліся і прыносілі ахвяры нашы продкі, ушаноўвалі тое ці іншае боства. У гонар яго называліся мясціны і паселішчы, што знаходзіліся паблізу. Зніклі свяцілішчы і старадаўняя рэлігія, а назвы жывуць, нагадваюць пра сябе, абуджаюць фантазію, вяртаюць у той час, дапамагаюць зразумець шлях, пройдзены народам.

ДАДОЛА

У беларускіх народных песнях даволі часта сустракаецца спалучэнне *бел малойчык і красна дзейка*. Чаму менавіта такія эпітэты выбралі нашы продкі для азначэння маладых людзей? Хутчэй за ўсё, гэтая спрадвечная традыцыя дайшла да нас яшчэ з часоў матрыярхату, калі Сонца было галоўным богам жаночага роду, а Месяц – мужчынскага. У каляднай песні спяваецца:

*За сянёмі, сянёмі новымі,
Шчодры вечар, добры вечар,
Стайць святліца нова зрублена.
У той святліцы чатыры акенцы:
У першым акенцы – да яснае сонца,
У другім акенцы – да ясны месяці,
У трэцім акенцы – да дробных зоркі,*

*У чацвёртым акенцы – да цёмная хмара.
Яснае сонца – то жонка яго,
Ясны месяц – то сам гаспадар,
Што дробныя зоркі – то дзеткі яго,
Што цёмная хмара – жыта яго [5, с. 81].*

І хоць тут жонка параўноўваецца з сонцам, аднак галоўны ў тэксце ўсё ж гаспадар, бо жонка, дзеці і жыта – толькі ягоныя набыткі. А гэта ўжо патрыярхальны пункт гледжання на жыццё і сям'ю. Тым не менш жонка, жанчына, дзяўчына атаясамліваліся з красным сонцам. А муж, мужчына, юнак – з белым месяцам.

З часам мяняліся традыцыі, лад жыцця людзей, і з усталяваннем патрыярхату Сонца стала богамбацькам. А бога Месяца нібы і не існуе зусім, тым больш што ён такі зменлівы і ў беларускай мове мае некалькі варыянтаў назвы: *маладзік, ветях, поўня, зыход*. Здаўна людзі заўважылі сувязь паміж месяцавымі фазама і надвор'ем. Месяц кіруе прылівамі і адлівамі, а таксама энергіяй ветру, што рухае цыклоны і антыцыклоны.

На ролю багіні Поўні найбольш падыходзіць персанаж славянскай міфалогіі Дадола. Нават імя яе так яскрава прачытваецца: тая, што глядзіць уніз, на дол, дадолу.

У энцыклапедычным выданні “Міфалогія” адзначаецца, што ў паўднёвых славян Дадола згадваецца ў магічных абрадах выклікання дажджу [10]. Тая ж багіня вядома таксама ў сербахарвацкай, балгарскай, румынскай традыцыях. Даследчыкі звязваюць гэтага жаночага міфалагічнага персанажа з Перуном, бо для так званых дадольскіх песень характэрны матыў адмыкання варот. Так, у балгарскай песні гучаць такія словы: *“Отвори врата, домакина, ой Додоле!”* Як мы ўжо пісалі, вароты вясны адчыняе яшчэ і Дажджбог. Атрымліваецца, што функцыі бога і багіні дубліраваліся. У сербскім песенным тэксце сустракаем: *“Додолица бога моли: Да ми, боже, ситну росу!”* [10]. Раса і дождж – з'явы хоць і падобныя, але ўсё ж не аднолькавыя. Паколькі раса з'яўляецца толькі ноччу, дык і багіня Дадола, хутчэй за ўсё, паказваецца свету па начах і сочыць за зямлёй. Ды і начны дождж для людзей больш пажаданы, бо ўдзень яны заняты справамі, якім дождж можа перашкодзіць. Зямныя і нябесныя воды звязаныя паміж сабой, таму расу, што ўтвараецца на доле, можна прасіць у багіні Дадолы, як і дождж, пасланы небам.

Імя Дадолы спалучаецца ў рускай народнай песні з Лёляй, рэфрэнам гучыць зварот да абедзвюх багін:

*Хмара з громам дамаўлялася:
Долі-лєлі-лєлі-лє!
“Пойдзем, хмара, гуляць на полі,
Ты з дажджом, я з літасцю,
Ты пальеши, я вырашчу!” [4, с. 129].*

Месяц зменлівы, ён быццам нясе ў сабе адначасова і мужчынскія, і жаночыя рысы. У сербаў існуе рытуал, у якім удзельнічаюць шэсць дзяўчынак ва ўзросце ад 12 да 16 гадоў: чатыры з іх спяваюць, а дзве выконваюць ролі Дадола і Дадолицы. Апошніх упрыгожваюць вянкамі, адорваюць хлебам, льюць на іх ваду. Чатыры дзяўчынкі сімвалізуюць фазы змены месяца, а Дадол і Дадолица – маладзік і поўню.

Боства жаночага роду звычайна клапоціцца пра жанчын, таму лічылася, што Дадола ахоўвала менавіта жанчын і дзяўчат. У старажытных славян яна была багіня лета (пары года) і лета чалавечага жыцця – маладосці. З асаблівай любоўю апекавалася яна маладымі дзяўчатамі, іх забавамі, песнямі, гульнямі, варажбой, таямніцамі і сакрэтамі. Усё гэта адбывалася звычайна ўвечары і толькі падкрэслівала, што Дадола – багіня начная. Яна спадарожнічала дзяўчатам, дапамагала ім даведацца пра далейшы лёс, прачыняла дзверы ў будучыню.

Ноч лічылася ў народных вераваннях самым небяспечным часам, бо тады актывізаваліся начныя духі, што неслі пагрозу чалавеку. Асабліва складаны і супярэчлівы перыяд у сутках – поўнач, якая можа характарызавацца як “антычас”. Так, даследчыца Т. Валодзіна піша: “Поўнач – час максімальна адкрыты пранікненню ўсіх магчымых праяў іншасвету, перыяд актывізацыі вясковых чараўніц і ведзьмаў. Як межавы час поўначы найбольш спрыяльны для кантакту з тагасветнай прасторай і яе прадстаўнікамі, што асабліва бачна ў варажбах і магічных дзеяннях чорнай і любоўнай магії” [3, с. 390].

У час панавання небяспечных цёмных начных духаў толькі поўня высвечвае зло, дапамагае людзям, паказвае шлях, спрыяе ім у спазнанні будучага шчасця ці няшчасця; дае плоднасць зямлі росамі і дажджамі. Усе гэтыя разважанні і схіляюць да думкі, што Дадола – багіня поўні, якая апекавалася ўрадлівасцю зямлі і жаночай доляй.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. **Золотослов**: Поэтический космос Давньої Русі / упоряд. М. Москаленко. – Київ: Дніпро, 1988.
2. **Грушко, Е. А.** Словарь славянской мифологии / Е. А. Грушко, Ю. М. Медведев. – Нижний Новгород, 1995. – С. 175.
3. **Беларуская міфалогія**: энцыклапед. слоўн. / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і [інш.]. – Мінск: Беларусь, 2004.
4. **Русская народная поэзия**. – Л., 1984.
5. **Беларускі фальклор**: хрэстаматыя / склад. К. П. Кабашнікаў, А. С. Ліс, А. С. Фядосік, І. К. Цішчанка. – Мінск: Выш. школа, 1985.
6. **Веснавыя песні** / склад. Г. А. Баргашэвіч, Л. М. Салавей, склад. муз. часткі В. І. Ялатаў. – Мінск, 1979. – С. 249.
7. **Касько, У. К.** Свято далёкай зоркі / У. К. Касько. – Мінск, 1997. – С. 267.
8. **Быліны**. – М., 1957. – С. 423.
9. **Памяць**: Драгічынскі раён. – Мінск, 1997. – С. 32.
10. **Мифология**: энциклопедия / гл. ред. Е. М. Мелетинский. – М., 2003. – С. 194.

КУПАЛАВА “МАЛІТВА” ПА-СЛАВАЦКУ

18 лістапада 2013 года Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы стаў асяродкам міжнацыянальных узаемінаў. У межах культурна-адукацыйнага праекта “Беларусь – Славакія. Дыялог культур” адбылася прэзентацыя верша “Мая малітва” Янкі Купалы ў перакладзе на славацкую мову Марыяна Сэрваткі, надзвычайнага і паўнамоцнага пасла Славацкай Рэспублікі ў Рэспубліцы Беларусь у 2008 – 2013 гг.

У мерапрыемстве ўдзельнічалі намеснік кіраўніка Пасольства Славацкай Рэспублікі ў Рэспубліцы Беларусь Эрык Ліптак, надзвычайны і паўнамоцны пасол Рэспублікі Сербія Стоян Еўціч, часовы павяраны ў справах Пасольства Рэспублікі Балгарыя Івайла Іванаў, супрацоўнікі іншых дыпламатычных місій, прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі, даследчыкі творчасці Янкі Купалы і беларуска-славацкіх культурных сувязей, а таксама супрацоўнікі рэдакцыі часопіса “Роднае слова”.

Менавіта на старонках кастрычніцкага нумара часопіса ўбачылі свет вершы Марыяна Сэрваткі ў перакладзе на беларускую мову кандыдата філалагічных навук дацэнта, загадчыка кафедры беларускай філалогіі Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта Міколы Труса, а таксама Купалаў гімн “А хто там ідзе?”, перакладзены на славацкую спадаром

Марыян Сэрватка чытае верш Янкі Купалы.

паслом. Галоўны рэдактар “Роднага слова” Зоя Падліпская прэзентавала часопіс прысутным. Некалькі экзэмпляраў выдання з творамі Марыяна Сэрваткі яна ўручыла аўтару ў знак удзячнасці за яго павагу да беларускай культуры і клопат пра яе.

Асаблівай каштоўнасцю ў сучасным глабалізаваным свеце робіцца тое, што адрознівае народы, чым нацыі ганарацца як унікальным. Для беларусаў гэта паэтычнае слова Янкі Купалы. Відавочна, што яно зразумелае і натхняльнае для прадстаўнікоў розных народаў. Купалава слова аб’яднала прысутных. Так натуральна гучалі славацкія радкі для беларусаў, такімі зразумелымі і кранальнымі падаваліся ўласныя вершаваныя вобразы славацкага паэта-дыпламата.

Не падаецца перабольшаннем прапанова-заклік дырэктара Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы Алены Ляшковіч перакладаць Янку Купалу на славацкую і іншыя мовы, рыхтаваць зборнікі вершаў беларускага песняра, натхняцца паэзіяй і ствараць уласныя вобразы.

Галоўны рэдактар “Роднага слова” Зоя Падліпская і даследчык Мікола Трус на вечарыне вітаюць Марыяна Сэрватку.

Крысціна ПУЧЫНСКАЯ.

АСВЕЧАНЫ ІМЕМ ВЯЛІКАГА КАБЗАРА

VIII МІЖНАРОДНЫ КАНГРЭС УКРАЇНІСТАЎ

Сучасная ўкраіністыка шырока прадстаўлена ў дзясятках ВНУ, навукова-даследчых і культурна-асветніцкіх установах Украіны і замежжа. Існуюць таксама арганізацыі, закліканыя акумуляваць працу вучоных на сусветным узроўні.

Міжнародная асацыяцыя ўкраіністаў* (Міжнародна асацыяцыя украіністаў, МАУ) – аб’яднанне навукоўцаў, якія вывучаюць гісторыю і культуру ўкраінскага народа. Заснавана ў Неапалі (Італія) у 1989 г. на ўстаноўчым сходзе, што адбыўся па ініцыятыве і з удзелам вучоных Украіны, Канады, ЗША, ФРГ, Польшчы, Бельгіі, Галандыі. На сходзе былі вызначаны галоўныя задачы асацыяцыі:

- спрыянне аднаўленню і развіццю ўкраіназнаўства, зберажэнню памятак гісторыі і культуры;
- пашырэнне ведаў пра культурныя і навуковыя здабыткі ўкраінскага народа ў свеце;
- правядзенне ўкраіназнаўчых навуковых форумаў, каардынацыя дзейнасці нацыянальных асацыяцый у розных краінах.

МАУ засведчана нацыянальнымі асацыяцыямі і сябрамі ў некалькіх дзясятках краін. Беларуская асацыяцыя ўкраіністаў заснавана ў 1992 г., першы яе старшыня – Таццяна Кабржыцкая.

На сёння адбылося 8 Міжнародных кангрэсаў ўкраіністаў: у Кіеве (1990), Львове (1993), Хар-

каве (1996), Адэсе (1999), Чарнаўцах (2002), Данецку (2005), Кіеве – Ялце (2008). Восьмы Міжнародны кангрэс ўкраіністаў праходзіў у Кіеве 21 – 24 кастрычніка 2013 г. пад назвай “Тарас Шаўчэнка і сусветная ўкраіністыка: гістарычныя інтэрпрэтацыі і сучасныя рэцэпцыі (да 200-годдзя з дня нараджэння Т. Р. Шаўчэнкі)”. Яго арганізатарамі выступілі Нацыянальная акадэмія навук Украіны, Міністэрства культуры Украіны, Нацыянальны ўніверсітэт імя Тараса Шаўчэнкі, Міжнародная асацыяцыя ўкраіністаў.

У высокім форуме бралі ўдзел больш як 500 дэлегатаў з 22 краін свету. Паводле інфармацыі прэс-рэліза, “у рабоце кангрэса задзейнічаны шырокія колы навуковай эліты з Беларусі, Расіі, Малдовы, Грузіі, Азербайджана, Польшчы, Славеніі, Славакіі, Сербіі, Харватыі, Балгарыі, Венгрыі, Германіі, Італіі, Аўстрыі, Ізраіля, Канады, ЗША і іншых краін”.

Пра дзяржаўную ўвагу да высокага навуковага сходу яскрава сведчыць яго ўрачыстае адкрыццё 22 кастрычніка ў Калоннай зале мэрыі

Фрагмент выставы твораў народных мастакоў у Калоннай зале мэрыі Кіева.

* Афіцыйны сайт Міжнароднай асацыяцыі ўкраіністаў (МАУ): <http://mau-nau.org.ua>.

Кіева. У мерапрыемстве бралі ўдзел прадстаўнікі Адміністрацыі Прэзідэнта Украіны, Кабінета міністраў, дэпутацкага корпуса Вярхоўнай Рады, Прэзідыума НАН Украіны, а таксама дырэктары гуманітарных акадэмічных інстытутаў.

Падчас кангрэса працавалі 19 секцый, 6 круглых сталаў, 2 тэматычныя канферэнцыі: “Айчынная і замежная ўкраіністыка на мяжы стагоддзяў” і “Украінская энцыклапедыстыка”.

Паводле праграмы, беларускай дэлегацыяй былі прадстаўлены наступныя даклады: “Геній Т. Шаўчэнкі і беларускі дзяржаватворчы рух на пачатку XX ст.” Аляксандра Куксы; «Беларускі польскамоўны пісьменнік Уладзіслаў Сыракомля як перакладчык “Кабзара” Тараса Шаўчэнкі» Вячаслава Рагойшы; “Міфалагічныя ўяўленні беларусаў пра светабудову і прыродныя з’явы (на матэрыяле фальклору Гомельшчыны)” Валянціны Новак; “Украінцы ў Беларусі: этнадемаграфічны аспект” Галіны Каспяровіч; “Украініка, украінска-беларуска-польскія літаратурныя дыя-

Прадстаўнікі беларускай дэлегацыі
Валянціна Новак, Мікола Трус, Галіна Каспяровіч.

логі ў навуковых даследаваннях і сістэме адукацыі сучаснай Беларусі” Таццяны Кабржыцкай і Міколы Хмяльніцкага; “Пражскія школы ўкраінскай і беларускай літаратур: тыпалогія, кантакты, кантэкст” і «Украінская літаратура на старонках энцыклапедыі “Максім Багдановіч”» Міколы Труса; “Унёсак акадэмікаў першага складу Беларускай акадэміі навук у вывучэнне гісторыі кнігадрукавання” Наталлі Бярозкінай; “Пра выданні Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі” Людмілы Аўгуль.

За час правядзення адбыліся прэзентацыі фундаментальных і ўнікальных выданняў: Поўнага збору твораў у 12 тамах і факсімільнага выдання “Гайдамакаў” Т. Шаўчэнкі 1841 г., зборніка “Тарас Шаўчэнка ў крытыцы”, альбома “Вясковая фатаграфія Сярэдняй Наддняпроўшчыны канца XIX – XX ст.”, а таксама навуковых выданняў, прысвечаных актуальным аспектам айчыннай і замежнай украіністыкі, падрыхтаваных МАУ.

Вялікую цікавасць выклікала ўнікальная работа надзвычайнай мастацкай каштоўнасці – вышыты ўручную шаўчэнкаўскі “Кабзар” 1840 г. (вокладка, ілюстрацыі, тэксты), выкананы сёлетай Аленай Мядзведзевай з Роўна.

Удзельнікі кангрэса мелі магчымасць наведаць музеі Кіева, пакланіцца вялікаму Кабзару ўкраінскага народа Тарасу Шаўчэнку на яго магіле поблізу Канева.

Бандурыст. Музыкальная аздоба кангрэса.

Мікола ТРУС,
загадчык кафедры беларускай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

ПАКАЗАЛЬНІК МАТЭРЫЯЛАЎ, ЗМЕШЧАНЫХ У ЧАСОПІСЕ за 2013 г.

Падліпская З. Бясцэнны духоўны скарб – I, 3; Шлях высокага служэння Радзіме: “Роднаму слову” – 25 – II, 3; Аб’яднаць намаганні на карысць справе – XII, 3.

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Адамовіч Г. Васіль Быкаў – вялікае сэрца народа – VI, 3; У краіне музыкі і казкі: **Эрнст Тэадор Амадэй Гофман** і **Якуб Колас** – X, 3; Кантэкстуальная прастора “Вянка” **Максіма Багдановіча** – XII, 5.

Аммон М. Матыў фантастычнага падарожжа ў творчасці **Вячаслава Адамчыка** – XI, 3.

Андрэева А. Асіметрыя паўсядзённасці ў прозе **Франца Сіўко** – V, 14.

Аўдоніна Т. Францыск Скарына: шлях служэння Радзіме і народу: Асоба асветніка ў сучаснай драматургіі – V, 20.

Бармоціна А. Уплыў драматургіі **Янкі Купалы** на развіццё беларускай гістарычнай драмы ў XX ст. – III, 15.

Бельскі А. Дарога – прастор – будучыня: Прасторава-часавыя каардынаты ў лірыцы **Якуба Коласа** – VII, 8.

Бурдзялёва І. Даследаванне вытокаў: Зборнік “Шляхамі да беларускасці” **Міколы Хаўстоўвіча** – V, 23.

Бязозка А. “Сведчу, як на святой споведзі”: “Развітанне з ілюзіямі” **Аляксея Карцюка** – XI, 21.

Варонава Г. Сцвярджэнне чалавечнасці: Да стагоддзя з дня нараджэння Аляксея Кулакоўскага – XII, 8.

Вострыкава А. Энцыклапедыя “**Максім Багдановіч**” як значная з’ява славянскага літаратурнага гонара – VIII, 24.

Гарачка Г. Таямніца маўчання “Лялькі” **Бяляслава Пруса** – XI, 17.

Гніламёдаў У. Па праве роднасці і любові: Паэма “Вёска пад ліпамі” **Таісы Трафімавай** – IV, 21.

Гніламёдаў У., Гарадніцкі Я. Прырода, Радзіма, жыццё...: Лад паэзіі **Міхася Пазнякова** – I, 21.

Дасаева Т. Якуб Колас і Максім Гарэцкі – II, 13.

Жук І. Баладная зорка **Івана Штэйнера** – IX, 6.

Жыбуль В. “У самым нязначным... можна знайсці шмат цікавага”: Жыццё і творчасць **Хмаркі (Наталлі Панамаровай)** – I, 4; “Буду слухаць песьні ветра...”: Да 100-годдзя паэта і перакладчыка **Алеся Розны** – II, 20; “Адну ён паэзію сэрцам высвечваў...”: Пра **Тодара Кляшторнага** ва ўспамінах сучаснікаў і нядаўнюю архіўную знаходку – III, 3; “Гэта склала б цэлы цікавы том...”: **Пла-**

тон Галавач у згадках **Яўгеніі Каплуновай** – IV, 7; “Маланкі красаліся з воч...”: Жыццё і творчасць **Апанаса Атавы** – V, 6; **Мікола Бацюшкоў** – авангардыст ад варштата: Штрыхі да біяграфіі паэта – VI, 10; Слуцкі пояс з малайскім арнамантам: Феномен пантумнага трыпціха ў беларускай паэзіі – VII, 15; VIII, 9; “Я... вяду сувязь амаль з усімі краінамі свету”: Да 110-годдзя з дня нараджэння **Змітра Снежкі** – IX, 11; Колькі слоў пра **Масея Сяднёва** і яго архіўны фонд – IX, 15; “Новым імкненням даць новыя формы...”: Творчая рэалізацыя мастацкага крэда **Вацлава Ластоўскага** – XI, 6; **Клімент Якаўчык (Кундзіш)** – прапагандыст беларускай літаратуры ў Маскве – XII, 21.

Забродская В. Жанр эпіталамы ў шматмоўнай літаратуры Вялікага Княства Літоўскага: Другая палова XVI – першая палова XVII ст. – IV, 15.

Юфе Э. Максім Гарэцкі – беларусазнаўца – II, 6; **Платон Галавач:** вядомы і невядомы: Да 110-годдзя пісьменніка – IV, 3.

Кірушкіна М. Мастацкія адметнасці гістарычнай прозы **Вольгі Іпатавай** – VII, 26.

Ліакумовіч Ц. Максім Багдановіч – вясцун і пракладчык новых літаратурных шляхоў – V, 3.

Лявонава Е. Творчасць **Эрыха Марыі Рэмарка** ў мастацкай свядомасці **Васіля Быкава** і **Віктара Някрасава** – VI, 6.

Макарэвіч К. Выпрабаванне страхам: Штрыхі да творчага партрэта лаўрэата Нобелеўскай прэміі **Герты Мюлер** – VI, 19.

Марціновіч А. Смех – справа сур’ёзная: Творчыя набыткі **Юліі Зарэцкай** – I, 28.

Мацюхіна Т. Імпрэсіянізм у лірыцы **Міколы Маляўкі** – III, 18.

Навіцкая В. Кантраст як стылёвая дамінанта ранняга казачнага эпасу **Уладзіміра Караткевіча** – VIII, 19; IX, 21.

Навумовіч У. Гімн землякам – “Давыд-гарадоцкія каноны” **Георгія Марчука** – I, 19; Майстар мастацкага апавядання **Міхась Стральцоў** – VI, 14; Неруш слова ў паэзіі **Рыгора Барадуліна** – X, 16.

Назараў В. Андрэй Мрый: вораг савецкай улады? – X, 7.

Новік Г. Мадыфікацыі формы дзённіка ў сучаснай беларускай прозе – IX, 23.

Падліпская З. “Узняўся белы птах з палыну горкага”: Інтэрв’ю з паэтам **Уладзімірам Пешокевічам** – IV, 24; “Вернасць роднаму слову, вернасць роднай зямлі”: Інтэрв’ю з пісьменнікам **Навумам Галыняровічам** – V, 16; “Не спыняцца, каб паспець галоўнае...”: Інтэрв’ю з **Алесем Бельскім** – VII, 3; “Каб мець сваю праўду...”: Паэтычны зборнік “Шляхі

жыцця праз белы верш” *Уладзіміра Емяльянчыка* – VII, 29; “Тут мае вёсны прычалены...”: Інтэрв’ю з пісьменнікам *Казімірам Камейшам* – XII, 12.

Пісьмянкова А. Свята паэзіі: Вершы *Алеся Пісьмянкова* – IV, 19.

Плешкунова А. Прыёмы стварэння камічнага эфекту ў паэмах “Энеіда навыварат” *Вікенція Равінскага* і “Тарас на Парнасе” *Канстанціна Вераніцына* – XI, 10.

Рагачэўская М. *Станіслаў Грынкевіч* – пачынальнік псіхалагічнай прозы – III, 7.

Сабуць А. “Выяўляць красу свайго народа і краю”: Кліч стагадовай нашаніўскай дыскусіі – VIII, 6.

Сінькова Л. Літаратура нацыянальная або гетэрагенная? – XII, 16.

Содаль У. “Чалавеку патрэбна не слава...”: Крэда *Сяргея Грахоўскага* – IX, 8; Янка і вышыванка [пра Я. Саламевіча] – X, 22.

Сопікава В. *Янка Купала* ў Полацку – VII, 11.

Спрынчан А. Псеўданім(б), альбо Мой *Янка Саламевіч* – X, 22.

Станкевіч Р. Белая ластаўка Беларусі *Ніна Мацяш* – IX, 18.

Трафімчык А. Экалагічная тэматыка ў п’есах для дзяцей – VI, 16.

Трус М. *Максім Танк* і ўкраінская літаратурная група “Танк”: тыпалогія, кантакты, рэцэпцыя – I, 14; Нацыянальныя літаратурныя “лявіцы” ў Польшчы 1920 – 1930-х гг.: беларускі чынік – IV, 11; “Зачараваныя на Усход”: украінскі літаратурны рух у Польшчы 1920 – 1930-х гг. – V, 10; У пошуках гістарычнай праўды: “Бяроза-Картузская” ў міфалагізаваных уяўленнях і дакументальных сведчаннях – VII, 20; Грані дыпламатычных місій *Марыяна Сэрваткі* – X, 25.

Тычына М. “Як жывеш ты, мой народ...”: Да 80-годдзя з дня нараджэння *Юрася Свіркі* – II, 24; Кнігалюб, кнігазнаўца, крытык *Серафім Андраюк* – III, 11.

Шаладонава Ж. Хранатоп горада ў беларускай і ўкраінскай паэзіі пачатку ХХ ст.: традыцыі і тыпалогія – VIII, 13; Хранатоп лесу ў нацыянальна-паэтычнай карціне свету *Якуба Коласа* і *Максіма Рывльскага* – XI, 14.

Шаладонаў І. Праявы міфалагізму і містыцызму ў сучаснай беларускай прозе – VII, 23.

Шамякіна Т. Аповесць “Непаўторная вясна” *Івана Шамякіна*: Дыялектыка аўтабіяграфізму і гістарызму – I, 8; Каханне. Жанчына. Вайна: Раман “Зеніт” *Івана Шамякіна* – X, 11; “Мой лёс – маё каханне”: *Уладзіміру Навумовічу* – 70 – X, 18.

Штэйнер І. *Мікола Грынчык* – воін, прафесар, вучоны – VIII, 3; Светлае збавенне: Да 75-годдзя з дня нараджэння *Анатоля Грачанікава* – IX, 3.

Ярмоленка А. Мастацкі свет ранніх апавяданняў *Максіма Гарэцкага* – II, 17.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Абрагімовіч М. З гісторыі слоў: *Чорны* – III, 32; *Дом, хата* – VI, 46.

Арцёмава В. Тэарэтычныя і практычныя асновы складання беларуска-англійскага фразеалагічнага тэзаўруса – III, 34; Вербалізацыя напямку перамяшчэння ў беларускай і англійскай фразеалогіі – IX, 48.

Аўчыннікава Г. Утварэнне асабовых назоўнікаў усходнеславянскіх і польскай моў: Супольныя рысы і адметнасці – V, 38.

Бабіч Ю. “Чорныя косы, чорныя вочы...”: Чорны колер і яго адценні ў творах беларускіх пісьменнікаў – II, 47; III, 29.

Багамолава А. Лексіка-сінтаксічныя адметнасці драматургічнага падстылю – V, 35; VI, 32; Устойлівыя выразы як сродак стылізацыі маўлення персанажаў у драматургічным падстылі – VIII, 34; Стылістычныя фігуры як адметныя экспрэсіўныя адзінкі паэтычнага ідыястылю *Ніны Мацяш* – IX, 37.

Багамольнікава Н. Я тут жыву: Лексіка-семантычная характарыстыка гелонімаў Гомельшчыны – II, 41; III, 26.

Бадзевіч З. Утварэнне форм загаднага ладу дзеясловаў у сучаснай беларускай мове – IX, 41.

Барбук С. Сінанімія элементаў складаных слоў – X, 48.

Бунько Н. Тэрміналогія тэхнагенных надзвычайных сітуацый – XII, 39.

Буракова М. Катэгорыя ўзросту ў беларускай фразеалогіі: Перыяд жыцця чалавека і яго ацэнка – XII, 25.

Галай В. *Барта, рэйтар, шабелтас*: Ваенная лексіка – IX, 44.

Гаўрош Н., Нямковіч Н. А след ад вялікай душы застаецца на свеце доўга...: Слова пра *Фёдара Янкоўскага* – IX, 26.

Генчэль Г., Цэлер П. Змешанае маўленне, змешаны дыкурс, тыпы моўцаў: Беларуская і руская мовы і змешанае маўленне ў беларускіх сем’ях – VII, 36; XI, 29.

Герасімчык І. “Праўду кажа тая прыказка”: Функцыянаванне парэміялагічных адзінак у журналісцкім тэксе – XII, 31.

Груца А. Адвербіялізацыя і яе трансфармацыя ў беларускай мове – I, 43; Пра паходжанне голасу як сродку маўлення – V, 42; Пра тапонім *Пішчыкі* – VIII, 39.

Гуліцкі М. Штрыхі да партрэта настаўніка: *Фёдар Янкоўскі* – IX, 28.

Даніловіч М. Праблемы размяшчэння фразеалагізмаў у слоўніках – X, 32.

Ёўсіевіч Н. Пераемнасць ідэй – перспектывнасць вынікаў: Да 90-годдзя *Мікалая Бірылы* – IX, 31.

Жук Ю., Лобань Н. Толькі мёртвыя мовы не маюць жаргонаў: Жаргонная лексіка і яе вы-

вучэнне: да гісторыі пытання – VIII, 41; Пра Рыа-дэ-Шабанэйра, Лош-Анджэлес і Бярэзінбург...: Жаргонная лексіка ў маўленні студэнтаў – XII, 34.

Іўчанкава Л. Саматычны вобраз чалавека ў медыятэксце: Культуралагічны аспект: На прыкладзе функцыянавання лексемы *цела* – VII, 50.

Каўрус А. Не адно словам класікаў жыве мова: Трохі пра мову новых выданняў – II, 33; Будзем уважлівыя: Яшчэ крыху пра выказнік – IV, 30; Слова пра дзеясловы: Паводле слоўнікаў і тэкстаў – V, 27; Слова правільныя, але... – VI, 27; 3 нагоды народзінаў слова: *Гаварковасць* – IX, 35; Варыянтныя інфінітывы: *Секчы, сячы* – X, 37.

Качан В. 3 пашанай і ўдзячнасцю: Слова пра *Мікалая Бірылу* – IX, 30.

Кісель А. Асаблівасці функцыянальнай семантызацыі / характарызацыі асабовых займеннікаў: На матэрыяле паэтычных тэкстаў *Дануты Бічэль* – I, 37.

Крыўко М. Слова пра *Сцяпана Некрашэвіча* – VI, 24.

Кулік Л. Культурна-нацыянальныя стэрэатыпы і эталоны ў саматычнай фразеалогіі беларусаў – XII, 28.

Лапатка Я. 3 лексікону аўсюкоўскай гаворкі – XI, 46.

Лапуцкая І. 3 чаго складаецца *каляндар?* – I, 50.

Лепешаў І. Пра паходжанне прыказак – II, 38; Пра слоўнік фразеалагізмаў з твораў *Якуба Коласа* – IV, 27; V, 31; VI, 29; *Драматычны, драматургічны*: Культура маўлення – XII, 37.

Лобань Н. Слова з патэнцыяльным канатацыйным значэннем – VI, 36.

Ляшчынская В. Катэгорыя працы ў беларускай фразеалогіі – XI, 33.

Масленікава С. Залацінкі народнай мовы: Фразеалагізмы Гродзеншчыны з кампанентамі германізмамі – X, 39.

Маюк А. Функцыянальна-семантычныя характарыстыкі нумаральных адзінак: На матэрыяле беларускіх і англійскіх парэмій – X, 42.

Міхайлаў П. 3 гісторыі групоўкі беларускіх гаворак – III, 23; IV, 36.

Міхайлаў П., Фацеева С. Аўтарытэтны вучоны і педагог: Да юбілею *Анатоля Бардовіча* – I, 31.

Міхайлаў П., Цяслюк Н. Нястомны даследчык роднай мовы: Да 100-годдзя з дня нараджэння *Ніны Вайтовіч* – VII, 31.

Назараў В. Андрэй Мрый – збіральнік лексікі і фальклору – VIII, 31.

Новік М. Шчыраверная слову: Да 75-годдзя з дня нараджэння *Галіны Малажай* – III, 21.

Павільч А. Нямецкія і польскія запазычанні ў лінгвакультурнай прасторы Беларусі: Камуні-

катыўныя асаблівасці функцыянавання – I, 47; Кампаратыўныя веды як аснова фарміравання камунікатыўнай культуры міжкультурнага ўзаемадзеяння – VIII, 45.

Паўлавец Д. “Мяне чакае мой народ...”: Да 225-годдзя з дня нараджэння *Івана Насовіча* – X, 28; “Я роднае мовы не кіну ў нядолі”: Да 130-годдзя з дня нараджэння *Ваіслава Ластоўскага* – XI, 25.

Паўлечка Ю. Пераклад англійскіх фразеалагічных адзінак на рускую і беларускую мовы: Нацыянальна-культурны кампанент – XI, 37.

Пахілюк А. Лексіка-семантычныя асаблівасці эўфемізмаў у сучаснай украінскай мове – X, 45.

Праконіна В. Беларускія слоўнікі эканамічнай тэрміналогіі: гісторыя і класіфікацыя – XI, 43.

Прыгодзіч М., Прыгодзіч А. Пра беларускую “трасянку” і не толькі: Да юбілею *Герда Генцэля* – VII, 35.

Рагаўцоў В. Вербальныя сродкі камічнага ў драматычным абразку “Жартаўлівы Пісарэвіч” *Максіма Гарэцкага* – II, 30; Вербальныя сродкі камічнага ў п’есе “Гута” *Рыгора Кобеца* – VII, 41; “Кар’ера таварыша Брызгаліна” *Еўсцігнея Міровіча*: Вербальныя сродкі камічнага – VIII, 27.

Рогалеў А. 3 тапаніміі Лагойскага раёна – I, 45; 3 тапаніміі Жлобінскага раёна – IV, 41; Вытокі наймення горада Ігумен – V, 44.

Рослік Т. Даданыя члены сказа ў прадмовах *Сымона Буднага* і *Васіля Цяпінскага*: Складаны сказ – VI, 40; Складаназалежны сказ з даданымі атрыбутыўнымі часткамі: На матэрыяле прадмоўна-пасляслоўнага комплексу *Францыска Скарыны* і яго паслядоўнікаў – XI, 40.

Садоўская А., Кіслая Н. *Сяброўства, дружба* ў моўнай карціне свету беларусаў – I, 40.

Садоўская А., Пыхалава Д. Этапы чалавечага жыцця ў моўнай карціне свету беларусаў: Нараджэнне і дзяцінства – VI, 43.

Сівіцкая Н. Навучанне мове і культуры маўлення ў народнай традыцыі беларусаў – VIII, 38.

Старасценка Т. Антанімічныя і кантэкстуальныя апазіцыі *Алеся Разанава* – VII, 45; Канцэпт *зіма* ў паэзіі *Сяргея Грахоўскага* – IX, 33.

Супрунчук М. Нестандартныя значэнні дзеясловаў у беларускай мове – I, 32.

Сцяцко П. У спрэчках нараджаецца шукае – IV, 34; Лінгвістычны досвед: *Пазоўнік, ісцец* – V, 41; *Складанка, чытанка, выцінанка. Гадавік, штогоднік* – VIII, 74; *Раўналетак, равеснік, аднагодак* – IX, 43; *Маятнік, ківач* – XI, 36.

Федарэнка Г. Лексема *медзь* у помніках беларускай пісьменнасці XIV – XVIII стст. – IV, 44.

Шабовіч М. *Заагніць* – *з’ярміць*: Аказіянальная лексіка 20 – 30-х гг. XX ст. – IV, 39.

Шахоўская С. Беларуская тэарэтычная лексікаграфія: стан, праблемы, кірункі – II, 43.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Абрамчык А. Чарнобыльская тэма ў сучаснай беларускай літаратуры: Урок беларускай літаратуры (XI клас) – IV, 63.

Бельскі А. Святло чалавечнасці: Да 100-годдзя з дня нараджэння акадэміка **Васіля Івашына** – V, 62.

Булаўкіна І. Тэкстаўтваральная і сэнсава-стылістычная роля прыметніка: Лінгваметадычны аспект – V, 68.

Бут-Гусаім С. Ад простага сказа да складанага: Метадычныя парады і рэкамендацыі (IX клас) – I, 52.

Бут-Гусаім С., Касцючык В., Новік М. Ад простага сказа да складанага: Метадычныя парады і рэкамендацыі (IX клас) – VII, 56.

Бут-Гусаім С., Новік М. Ад простага сказа да складанага: Метадычныя парады і рэкамендацыі (IX клас) – II, 50; VI, 50.

Валынец Л. Анатоль Грачанікаў. Жыццёвы і творчы шлях. Тэматычны змест паэзіі – XII, 52.

Воюш І. Маўр-Дзя-Дун і Дэздэмона: Вывучэнне творчасці **Янкі Маўра** з выкарыстаннем магчымасцей сеціва – V, 59.

Гарбінская Т. Знакі прыпынку паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах. Працяжнік: Урок беларускай мовы (IX клас) – XI, 52.

Гаўрош Н., Нямковіч Н. Аднасастаўны сказ як асобая сінтаксічная канструкцыя – I, 57; Абагульнена-асабовыя сказы – III, 50; Намінатывныя сказы – VI, 53; VII, 60.

Гаўрош Н., Савіцкая І. Безасабовыя сказы – IV, 50; Інфінітывныя сказы – V, 53.

Герцык А. Вывучэнне верша “Маці” **Ніла Гілевіча**: Метадычныя парады (VII клас) – XII, 47.

Гіруцкая Л., Пятрова Н. Навучанне перакладу тэкстаў навуковага стылю: Метадычныя парады да выкладання курса “Беларуская мова: Прафесійная лексіка” ў негуманітарных ВНУ – XII, 40.

Даранчук А. Фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі вучняў на ўроках беларускай мовы і літаратуры – IX, 60.

Дзмітрыенка А. Малая радзіма ў светлых колерах лірыкі: Урок беларускай літаратуры (XI клас) [**Яўгенія Янішчыц**] – I, 71.

Дзятко Д. Слова пра **Кіма Скура** – I, 68.

Есіс Я. Тэматычны кантроль па апавяданні “Алені” **Івана Пташнікава** (VI клас) – III, 61; Электронныя адукацыйныя рэсурсы ў працэсе вывучэння навейшай беларускай літаратуры ў школе – VII, 71; Тэматычны кантроль па казцы “Кацёл з каменьчыкамі” **Уладзіміра Караткевіча** (V клас) – IX, 66.

Жуковіч М. Адчуванне паўнавартаснасці жыцця...: Інтэрв’ю з **Верай Ляшук** – X, 67.

Зубко А. Мікола Сурначоў. “У стоптаным жыце”: Урок беларускай літаратуры (VI клас) – II, 61.

Казлоўская Т. Зацікавіць чытача – VII, 63.

Каладзінская А. Добрага чалавечка шчасце знойдзе і ў запечку: Урок пазакласнага чытання па казцы “Папялушка, ці Крышталёвы пантофлік” **Шарля Перо** – IX, 64.

Касцючык В. Ад простага сказа да складанага: Метадычныя парады і рэкамендацыі (IX клас) – VIII, 61; IX, 54.

Кныш А. Педагагічны эксперымент як сродак арганізацыі творчай дзейнасці педагога-даследчыка – XI, 61.

Лявоненка С. Правапіс прыстаўных і ўстаўных зычных: Урок беларускай мовы (V клас) – I, 69; Правапіс прыстаўных і ўстаўных літар: Факультатывныя заняткі па беларускай мове (X клас) – VI, 59.

Мароз С., Ржавуцкая М., Старасценка Т. Дыктант як від практыкавання: Навучальны выбарачны дыктант – I, 64; II, 57; Навучальны каменціраваны дыктант – III, 57; IV, 58; Дыктанты для самакантролю – V, 56; VI, 56; IX, 67; X, 56; XI, 54.

Мартынкевіч С. Вывучэнне маўленчых паняццяў на камунікатыўна-дзейснай аснове: ад тэорыі да практыкі (V – VI класы) – IX, 71; X, 60.

Мацкевіч Т. Эфектыўнасць навучання: Фактары і ўплывы – VII, 66.

Міністэрства адукацыі. Метадычныя рэкамендацыі па фарміраванні культуры вуснага і пісьмовага маўлення ва ўстановах адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі – VIII, 49.

Міхайлаў П., Фацеева С. Педагагічнае майстэрства **Клары Панюціч** – I, 56.

Мянькоў Ю. Педагагічная майстэрня па казцы “Зачараваная гаспадарка” **Пятра Сіняўскага**: Урок беларускай літаратуры (V клас) – X, 53.

Новік М. Ад простага сказа да складанага: Метадычныя парады і рэкамендацыі (IX клас) – III, 42; IV, 48; V, 48.

Павалокіна Н. Знакі прыпынку ў сказах з простаю мовай: Урок беларускай мовы (IX клас) – II, 60.

Паўлава Ю. Прызначэнне літар *е, ё, ю, я, і*: Урок беларускай мовы (V клас) – VII, 69.

Паўлавец Д., Чайкова С. Фанетыка, арфаэпія, акцэнталогія, графіка: Тэст па раздзелах – IV, 54; Дыягнастычны тэст па беларускай мове – IX, 57.

Праскаловіч В. Змест вучэбных праграм па літаратуры: Тэарэтыка-метадалагічнае абгрунтаванне адбору і структуравання – III, 46.

Праскаловіч В., Радзевіч А., Савіцкая І. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Трэці (абласны) этап XXIX рэспубліканскай алімпіяды. 2012/13 навучальны год (IX, X класы) – III, 63; IV, 65.

Пшанічная Л. Тэст па беларускай мове – VI, 61.

Рагоўская Н. Урокі жыцця Даніка Мальца па аповесці “Сіročы хлеб” **Янкі Брыля** – XII, 50.

Рачэўскі С. Пазакласная праца па беларускай мове: на шляху да новай парадыгмы – XI, 58.

Рудкоўская І. Метадыст з Брэста: Да юбілею **Веры Ляшук** – X, 64.

Саламевіч А. Мнемоніка пры вывучэнні беларускай мовы – I, 60; II, 53; III, 54.

Собаль Л. **Уладзімір Караткевіч.** “Бурый”: Урок беларускай літаратуры (V клас) – IV, 61.

Томашава С. “Беларуская песня”. **Уладзімір Караткевіч:** Урок беларускай літаратуры (VIII клас) – X, 55.

Трыгубовіч Н. Прыналежныя займеннікі: Урок беларускай мовы з элементамі тэхналогіі развіцця крытычнага мыслення праз чытанне і пісьмо (VI клас) – XII, 43.

Шульга Н., Чэрнікава Н. Простая мова. Знакі прыпынку ў сказах з простаю мовай: Інтэграваны ўрок па беларускай мове (V клас) – XII, 44.

Шыбайла З. Зваротак. Спосабы выражэння зваротка: Урок беларускай мовы (VIII клас) – XI, 49.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Маскевіч А. Ой, вясна вясёлая!: Тэатралізаванае прадстаўленне гукання вясны – II, 68; “Каціся яечка ды з узгорачка”: Сцэнарый свята – III, 68; “Проша, пані, куст зялёны адарыць!”: Сцэнарый пазакласнага мерапрыемства – VI, 64.

Мянькоў Ю. Вечарына беларускай мовы і літаратуры: IX – XI класы – II, 65.

Осіпава І. З чаго пачынаецца памяць пра вайну?: Пазакласнае мерапрыемства – VI, 71.

Пармон Л, Сахарэвіч Л, Трыгубовіч Н. Мураваная спадчына Беларусі: Завочная экскурсія – IV, 68.

Рубашная Л. Як гукнеш, так і адгукнецца: Інсцэніроўка па матывах беларускіх народных казак (V клас) – VIII, 66; Вячоркі ў Паўлінкі: Сцэнарый пазакласнага мерапрыемства паводле п’есы **Янкі Купалы** – X, 71; Сцэнарый спектакля паводле рамана “Каласы пад сярпом тваім” **Уладзіміра Караткевіча** – XII, 59.

Салянка Л. “Ідзе Каляда, калядуючы...”: Сцэнарый тэатралізаванага прадстаўлення – I, 73.

Стаяноўскі П. Лірнік вясковы: Сцэнар літаратурнага вечара, прысвечанага **Уладзіславу Сыракомлю** – VII, 75.

Сярнова В. Краса і гонар Быхаўскага краю: Сцэнарый гістарычнага падарожжа – VIII, 68.

Трач Г., Янава А. **Мікола Гусоўскі:** «“Песня пра зубра” – песня пра Беларусь»: Літаратурная гасцёўня – XI, 65.

Шырвель А. Наш доўг – наша памяць: Сцэнарый класнай гадзіны (VI – VIII класы) – V, 73.

Цвірко С. “Тут ліра дзіўная гучала...”: Гасцёўня – VI, 65.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Абаніна В. Хрысціянская тэматыка ў сучасных брадвейскіх і оф-брадвейскіх мюзіклах і рок-операх – IX, 90.

Брыткевіч Д. Музычная форма як структурная аснова кампазіцыйнай пабудовы жывапіснага палатна – III, 77.

Вашкевіч Т. Беларускае скрыпічнае мастацтва вуснай традыцыі ў культурнай прасторы Гродзеншчыны ў XIX – XX стст. – V, 90.

Габрусь Т. Манумент Перамогі – крышталізацыя вечнасці – V, 84; Нябесны бой над Талачыном: Гісторыка-архітэктурная спадчына раёна – VII, 82; 3 архітэктурнай гісторыі яўрэйскіх бажніц на Беларусі – XII, 72.

Гаўрылава А. Светапоглядная змястоўнасць візуальных формаў фігурных вершаў **Сімяона Полацкага** – III, 70; Змястоўнасць візуальных формаў каліграм **Гіёма Апалінэра** – X, 92.

Герасімаў Г. Вобраз **Францыска Скарыны** ў беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст. – VIII, 77.

Горава Г. Грані вобраза пейзажнага жывапісу **Івана Козела** – II, 91; Ноч і цемра: Семантыка чорнага колеру ў творах беларускага станковага жывапісу XX ст. – III, 84.

Дарохін П. Мастацтва карыкатуры Беларусі часоў перабудовы – XII, 76.

Дудзюк З. Здань забытага міфа – IX, 80; X, 88; XI, 92; XII, 81.

Забалотная І., Лявонава П. Беларуская ваенная проза XX стагоддзя: нацыянальны і ўніверсальны кантэкст – III, 74; IV, 90.

Запартыка Г. **Максім Гарэцкі** ва ўспамінах сучаснікаў: Па матэрыялах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва – II, 71; “3 удзячнасцю ўспомніць...”: Да 120-годдзя з дня нараджэння **Леанілы Чарняўскай (Гарэцкай)** – XI, 79.

Юфе Э. Невядомы **Іван Замоцін:** Да 140-годдзя з дня нараджэння навукоўцы – X, 83.

Канановіч С. Тэндэнцыі ўдасканалення заканадаўства ў галіне аховы нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі – VII, 89; VIII, 83.

Кандрацьева Г. Да пытання стылістыкі сакральных памяшканняў Нясвіжскага замка XVII – першай трэці XX ст. – X, 79; XI, 75.

Караневіч К. “Без вывучэння мінулага мы ніколі не зразумеем будучыню” – III, 87.

Кастылянчанка І. Беларуская класіка ў тэатральнай прасторы, або Як інсцэніраваць прозу? – XI, 87.

Клецкіна В. Еўрапейскія балетмайстры ў тэатрах Радзівілаў XVIII ст.: На падставе архіўных дакументаў – IX, 85.

Конанова-Грыгалец Г. Выяўленчая функцыя святла ў жывапісе беларускіх мастакоў **Вітоль-**

да *Бялыніцкага-Бірулі і Фердынанда Рушчыца* – I, 82.

Косцін Д. Тэлевізійная рэклама ў Беларусі: этапы развіцця – I, 89.

Коўрык А. Рэчы ў культуры і ў цывілізацыйным полі: Некаторыя меркаванні пра іх прыроду і прызначэнне – I, 93; II, 88; Да вызначэння паняцця стылю ў дызайне – IV, 93; Кніга, што вяртае нас да саміх сябе – V, 76.

Крывашэева С. Тыпалогія сцэнаграфічных рашэнняў у беларускім і замежным тэатры канца XX ст. – VI, 90.

Кур’яновіч Ю. Пятро Франко – вяртанне з забыцця – II, 78.

Лабада Т. Інтэрактыўная праца з наведвальнікамі Літаратурнага музея *Максіма Багдановіча*: З вопыту работы – V, 87.

Локун В. Мікрасвет, у якім увасоблены макрасвет: Штрыхі да творчага партрэта *Алеся Карлюкевіча* – VI, 85.

Луцзя Х. Вобразна-мастацкія дамінанты філасофіі тай-цзы ў музычным і выяўленчым мастацтве Кітая – VIII, 92.

Мельнік К. Познія карціны *Міхаіла Савіцкага* – III, 81.

Міцкевіч В. Адам Юр’евіч Міцкевіч – навуковец, педагог, дваюрадны дзядзька *Якуба Коласа* – XII, 67.

Налівайка Л. Ад Прыпяці да Нёмана: Да 100-годдзя з дня нараджэння народнага мастака Беларусі *Віталія Цвіркі* – II, 84; Мастацкая спадчына *Абрама Кроля*: Да 100-годдзя з дня нараджэння мастака – VI, 77.

Налівайка Л, Шунейка Я. Мастакі Беларусі свайму песняру: Прысвячэнне *Якубу Коласу* – XI, 84.

Нячаева Г. Рукапісныя помнікі – сведкі ікананіснай традыцыі Веткі – IV, 76; V, 79.

Падліпская З. Незабыўная мелодыя сэрца: Інтэрв’ю з кампазітарам *Дзмітрыем Даўгалёвым* – II, 93.

Пацыенка С. Духоўная культура магнатаў Вялікага Княства Літоўскага – I, 79; Магнаты Вялікага Княства Літоўскага як эліта – IV, 86.

Саевіч Н. Яшчэ адзін крок у справе каталагізацыі Купалаўскай спадчыны – VII, 87; Сцежкі жыцця *Паўліны Мядзёлкі*: Да 120-годдзя з дня нараджэння – IX, 88.

Сівурава Л. Вобраз каня ў беларускай пазаабрадавай лірыцы – VII, 92.

Смірнова І. Украінскія і паўднёварускія культурныя ўплывы ў неглюбскім строі – IV, 81.

Статкевіч-Чабаганаў А. Яўлалія Паўлаўна Казановіч з роду Казановічаў герба “Гржыма-ла” – I, 75; Арцішэўскія герба “Роля” – II, 75; Старажытны род Казановічаў: Пётр Мяленцэвіч, унук Яраша, войт магілёўскі: З гісторыі аднаго

інвентару маёмасці – IV, 73; Гісторыка-культурная спадчына прадстаўнікоў старажытных родаў Корсакаў і Каленікавічаў Вялікага Княства Літоўскага – VI, 74; VII, 79; З гісторыі вёскі Засмужжа Любанскага раёна – VIII, 75; IX, 76; X, 76; XI, 72; XII, 63.

Сцяжко Н. “Быць пачутым...”: Амерыканскае дакументальнае кіно на беларускім экране – V, 94; Тэлеканал “Беларусь 3” – надзеі і здзяйсненні – IX, 94.

Трус М. Філалогія ў сістэме тэхнічнай адукацыі: Прыклад гарманічнага суіснавання – III, 86; Асвечаны імем вялікага Кабзара: VIII Міжнародны кангрэс украінстаў – XII, 93.

Шапран С. Васіль Быкаў: “Я хацеў стаць мастаком” – VI, 80.

Ялатамцава І. Рэлігійны жанр у беларускай кераміцы – I, 86; Крапіва каля дома...: Успаміны пра сям’ю *Кандрата Крапівы* – VIII, 86.

Крытыка і бібліяграфія

Вострыкава А. Славацкі “дзённік” Янкі Купалы: Пра кнігу “Янка Купала ў Славакіі” *М. Труса* – I, 30.

Грыгаровіч А., Муравіцкая А. Да мовы праз Божае слова: Пра кнігу “Дапаможнік для слухачоў адукацыйна-хрысціянскіх курсаў беларускай мовы” *В. Раманцэвіч, К. Раманцэвіч* – VII, 53.

Даніловіч М. Грунтоўнае даследаванне лексікі беларускай мовы: Пра кнігу “Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця” *І. Гапоненкі* – III, 40.

Дзятко Д. Слова пра слоўнікі: Пра кнігу “Беларуская анамастычная лексікаграфія: фарміраванне, сучасны стан, вектары развіцця” *С. Шахоўскай* – III, 37; Слова з прапіскай: Пра кнігу “Словаклад: слоўнік адметнай лексікі” *А. Каўруса* – IX, 51.

Куліковіч У. Пра новы слоўнік новай лексікі *К. Шчаснай* – IV, 46; Спасціжэнне таямніц лексічнай сістэмы нашай мовы: Пра манаграфію “Развіццё лексічных сродкаў беларускай паэзіі” *В. Ляшук* – VI, 48.

Нераток Ю. Спектр белага колеру: Пра кнігу “Белая Жанчына” *Д. Пятровіча* – II, 29.

Новік М. Слова, зберажонае ў душы: Пра кнігу “У родным слове адгукаецца душа...” *М. Пашкевіча* – VIII, 48.

Нямковіч Н., Дзятко Д. Новыя гарызонты фразеалогіі: Пра кнігу “Праблемы супастаўляльнай фразеалогіі” *М. Даніловіча, Т. Фундатар, І. Цівунчык* – X, 51.

Прыгодзіч М. І доўжыцца няхай шчасліва новы дзень...: Пра зборнік артыкулаў “Перад змярканнем” *І. Лепешава* – V, 46; Узнаўляючы даўніну, думаем пра будучыню: Пра дапамож-

нік “Буквар мовы славянскай” і кнігу “Буквар у жыцці нашых продкаў” А. Сушы – VI, 49.

Трус М. Славацкі погляд на найноўшую беларускую паэзію: Пра кнігу “Беларуская паэзія на пераломе стагоддзяў” І. Сліўковай – VI, 22.

Шур В. Глыбока і ўсебакова пра камічнае: Пра манаграфію “Вербальныя сродкі камічнага ў беларускай драматургіі: канец XVI – пачатак XX ст.” В. Рагаўцова – V, 45.

У метадычную скарбонку

Тэматычны (перыядычны) кантроль – III, 62.

Віншваем юбіляра!

Неардынарная асоба, таленавіты педагог, прызнаны навуковец: **Мікалаю Прыгодзічу** – 60 – I, 36.

Лінгвістычныя далягляды **Івана Роўды** – VI, 23.

Верны роднаму слову: Да 90-годдзя **Уладзіміра Казберука** – VIII, 23.

In memoriam

Фёдар Піскуноў – V, 47.

Паэтычная старонка

Атава А. Іду з жніва... Ноч. Дарогаю – V, 9.

Багамолава А. “...Каб пачуць твой голас...”, “Сумёт суму растае...”, “Ты прачнешся рана-рана...”, “...Якая прага...”, “Безнадзейна-надзейны...”, Сустрэча на адвітанне – XI, 70 – 71.

Бацюшкоў М. “Рыпелі вароты...”. Спроба пацуцці зрыфмаваць – VI, 13.

Бічэль Д. А на Палессі. У полацкай Сафійцы. Лёс. Наш край уваскрасае вясной. І не ўводзь нас у спакусу. Нязгода – I, 24 – 25.

Віталін З. Памяці Тодара Кляшторнага – III, 6.

Вярцінскі А. Дзівак чалавек – III, 66.

Галіноўская Н. Вароны і тэлефоны – IX, 62.

Гальпяровіч Н. “Зямля мая, з табой я не адзін...”. Памяці сяброў. “Вучуся век роднаму слову...”. “Без веры жыць – пакутна існаваць...”. “За ракою азваўся драч...”. “Апошнія каханне, бы восеньскі туман...”. “Каго на досвітку гукаюць...”. “Хто вытрымае вечнасці іспыт?”. “Вечар з ранкам уступаць у змову...”. “Нажом старым адрэжу хлеба лусту...” – I, 26 – 27.

Гарун А. Гімн мове – II, 67.

Глебка П. “Трыпціх” – VII, 19.

Грахоўскі С. Душа. “Чалавеку патрэбна не слава...”. “Такой імклівай не было хады...”. Самасуд. Сцюдзёная ноч. Зіма – IX, 10, 34 – 35.

Грачанікаў А. Начное купанне. Белая лілея – IX, 5.

Дарожны С. “Не шумяць табуны калосься...” – VIII, 12.

Дубоўка У. “Ой, туга!”. “Трыпціх”. “Трыпціх” – VII, 15, 18.

Кебіч Л. Прадвызначэнне. Ты пакліч – V, 95.

Клішэвіч У. Трыпціх – VIII, 12.

Коршак А. Трыпціх. – VIII, 12.

Крыцук М. “Нябёсы пакрыліся доўгімі стужкамі...”. “Між літоўскіх шляхоў...” – IX, 75.

Ластоўскі В. Сабор св. Марка ў Венецыі. На оды Гарацыя. Зорнік – XI, 9.

Лось Е. Памяці **Янкі Маўра** – V, 59.

Маланюк Я. Два вершы на адну тэму. “Напружаны, нязломна-горды...”. Зямная мадонна (пер. з украінскай М. Труса) – I, 18.

Маляўка М. Вясна яшчэ ўсмехаецца здаля – III, 20.

Пашкоў Г. “Спее дзень над гаем і над бограм...” – IV, 66; Сон. “Тры зоркі...”. “Ступаць у чысты снег...”. Хутар. Вось табе і маем. “Такая радасць ёсць...”. “Ад былінкі малой...”. “Такое сонца...” – III, 13 – 14.

Пісьмянкоў А. “Рыпне масніца...”. “Я зноў аб галоўным...”. “Малюнак знаёмы...”. “Даруй мне, Божа...”. “Залатая мяцеліца...”. “Якая позняя вясна...”. “А звон заве ісці на вы...”. “Ці слова, ці песню крані...”. “Каторы дзень, каторы год...”. “Вось і прыходзіць нарэшце...”. “Я прыеду, я вярнуся...”. “Восеньскі одум бусла”. “Завяя ў зімовым садзе...” – IV, 19 – 20.

Плаўнік І. Нешта чую... – VIII, 12.

Пушко М. “Шмат чаго ў мяне ад бацькоў...”. Сваё. “Дзень добры, красуня-зіма...” – VIII, 73.

Пыліла А. Родная мова – II, 67 – 68.

Розна А. Вось затым... “Дні мінулі...”. Горад – II, 23.

Свірка Ю. Два штрыхі да вядомай ісціны – II, 26; Верны крэўнаму брацтву – III, 64.

Стрыжанец А. Горыч. Нейкі абсурд – IX, 75.

Сурначоў М. Раздум’е. Сон. Старонка мая – II, 62 – 63.

Сыракомля У. Вершаваная гутарка “Паштальён” – VII, 75.

Сэрватка М. Стары званар. Маці. Рукі. “Місіянер у тэлефоннай капліцы...” (пер. са славацкай М. Труса) – X, 27.

Сяднёў М. Зь вячэрніх блуканьяў. Сьмерць малітваў. Вайна цішыні. Сінія вочы. Боль. “Едзеш ты. Ці-ж магчыма...”. Цяжкі адказ. “Прыглядаюся, каб не разьбіцца...”. “Я з вандраваньяў толькі што вярнуўся...”. Сустрэча ў парку – IX, 16 – 17.

Трус П. Трыпціх – VII, 19.

Хмарка [Панамарова Н.]. Ты ўзбудзіў. “З янай вераю...”. “Я згаджуся...” – I, 7.

Швед В. Дзесяць заповедзяў – XI, 54.

Ярац В. Сыходзяць салдаты... – VIII, 5.

Ястраб Ф. “Не кожны дзень дадасць у сок жыцця пярчын...”. “Кожнае слова шукае свой лік...”. “Размытыя сэнсы ў прадаўніх замовах...”. “Шугне маланка за пагоркі...”. “На дубе каржаку, дзе ястраб кіпцюры...”. “Як дождж па даро-

зе свой рытм адбівае...“ Я дрэва. Я прывід між чэзлых кустоў...“ Жыццё – не мёд, і лёс – не пастараль...“ – X, 74 – 75.

Літаратурны ветразь

Багамолава А. “Дзе таполі трымаюць нябёсаў сінь...” – XI, 70.

Гінько А. “Убачу сэрцам вобраз родны...” – VI, 73.

Кебіч Л. “Родным словам Радзіме служыць” – V, 95.

Пушко М. “Усё жыццё я збірала мудрасць людзей...” – VIII, 73.

Стрыжанец А. “Святло разлілося ад сонца світальнага” – IX, 75.

Ястраб Ф. “І застаецца толькі слова храм!” – X, 74 – 75.

Падзея

Пучынская К. Купалава “Малітва” па-славацку – XII, 95.

Цікава ведаць

Каляда – I, 74.

Структурныя кампаненты слоўнікавага артыкула – III, 53.

Беларусь у “Яндэксе” – IV, 60.

Мядзведзь – IV, 62.

Беларусь у запытах карыстальнікаў з іншых краін – IV, 67.

З гісторыі знакаў прыпынку: Дзукоссе – VII, 74.

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён

На 2013 год: Сакавік – I, 55, 72. Красавік – II, 52, 92. Май – III, 28, 49. Чэрвень – IV, 53. Ліпень – V, 19, 26. Жнівень – VI, 35, 52. Верасень – VII, 78, 81. Кастрычнік – VIII, 37, 44, 72. Лістапад – IX, 47, 56, 74. Снежань – X, 21, 52. **На 2014 год:** Студзень – XI, 78, 83. Люты – XII, 24, 38. **Кола гадоў** – XII, 66, 75.

Крыжаванка

Карпыза І. Янка Купала – пясняр зямлі беларускай – VII, 96; Нашчадкама слова застаецца – VIII, 96; Да 215-годдзя з дня нараджэння Адама Міцкевіча – XII, 96.

Мацвеева Я. Якуб Колас і Янка Купала – XI, 96.

Рубінчык В. – I, 96; VI, 96; IX, 96.

Сопікава В. Полацк літаратурны – III, 96; Кніга Беларусі – V, 96.

Целеш Л. Восеньскі пантэон – X, 96.

Песню бярыце з сабою

Не кувай, зязюленька (словы *У. Пецюкевіча*, музыка *Д. Даўгалёва*) – II, 96.

Шчабятуня-ластаўка (словы *У. Пецюкевіча*, музыка *Д. Даўгалёва*) – IV, 96.

Спіс каляровых ілюстрацый

№ 1: **Бялыніцкі-Біруля В.** Зімовы пейзаж. **Рушчыц Ф.** Вясна.

Паплаўскі Г. Слабодка. Шэры дзень.

№ 2: **Цвірка В.** Вечаровы прамень.

Цвірка В. Нёман.

Козел І. Сядзіба ў Лошыцы.

№ 3: **Ксяндзоў А.** Сакавіцкі апошні дзень.

Савіцкі М. Восень.

Суша А. Крэва.

№ 4: Дзяўчына ў святочным уборы. Вёска Неглюбка. 2012 г. Рэканструкцыя **І. Смірновай** (фота **А. Белавусава**).

Дзяўчына ў касцюме з панёвай. Вёска Неглюбка. 2012 г. Рэканструкцыя **І. Смірновай** (фота **А. Белавусава**).

Шарыпа П. Нясвіж.

№ 5: **Марціновіч П.** Дыван “Русалкі”.

Марціновіч П. Дыван “Лодка”.

Казакова Н. Полацкая раніца.

№ 6: **Кроль А.** Лета.

Кроль А. Уборка льну.

Кроль А. Начныя агні.

№ 7: **Грамыка В.** Месцамі дажджы.

Вашчанка Г. Маладзіком свяцілася возера.

Лысы Я. Траецкае прадмесце.

№ 8: **Янушкевіч Ф.** Шкаляр з Полацка – Францыск Скарына.

Кожух У. Сон Скарыны.

Козел І. Дзятлаўская старонка.

№ 9: **Качан К.** Піжма.

Вашчанка Г. Над Мірам.

№ 10: **Ястраб Ф.** Залатая чаша.

Ястраб Ф. Дыяна.

Лук’яненка К. Нясвіжскія матывы.

№ 11: **Тоўсцік У.** Мелодыі Мінска.

Тоўсцік У. Мелодыі Мінска 2.

Тоўсцік У. Мелодыі Мінска 3.

№ 12: **Кожух У.** Першы снег.

Ісаёнак М. Зімовае сонца.

Паплаўскі Г. Царква ў Мяжанах.

Тэматыка XV Міжнароднага з’езда славістаў – VII, 54.

Умовы апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў – VII, 34.

Конкурс творчых вучнёўскіх работ – X, 63.

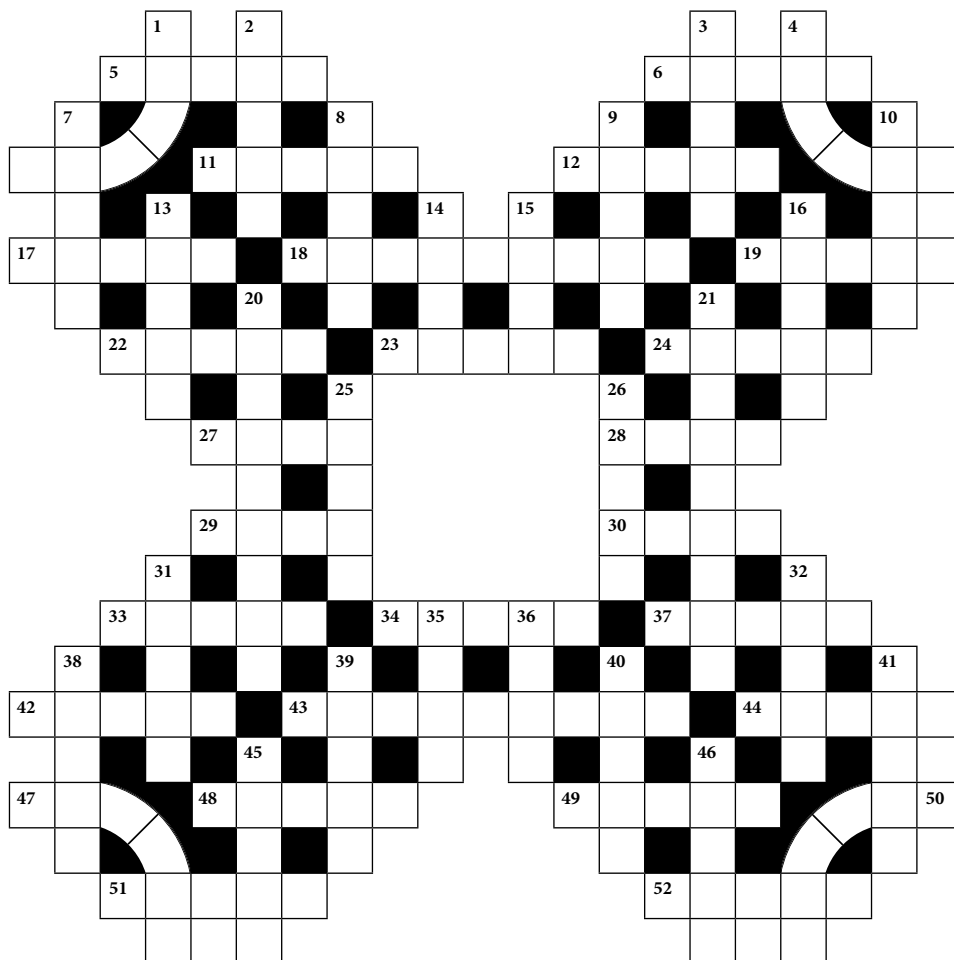
Да ўвагі аўтараў. Патрабаванні да афармлення матэрыялаў – X, 70.

Вынікі II Рэспубліканскага конкурсу навукова-даследчых і творчых работ вучняў – III, 90.

Увага! Конкурс! – XI, 39.

КРЫЖАВАНКА

ДА 215-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АДАМА МІЦКЕВІЧА

Па гарызанталі: 5. Сядзіба паблізу Навагрудка, дзе нарадзіўся Адам Міцкевіч. 6. Паэма А. Міцкевіча, прысвечаная рускаму перакладчыку “Крымскіх санетаў” І. Казлову. 11. Беларускі класік, які назваў А. Міцкевіча “найвялікшым геніем свету”. 12. Лірычны верш з 14 радкоў. 17. Стваральнік фільма “Пан Тадэвуш” паводле паэмы А. Міцкевіча. 18. Рытмічна-меладычны лад мовы. 19. Школьны сябар Адама, у будучыні вядомы фалькларыст і этнограф. 22. Горад, дзе ў 1849 г. паэт рэдагаваў міжнародную газету “Трыбуна народаў”. 23. Польскае фарміраванне для барацьбы з царызмам, створанае А. Міцкевічам у Турцыі. 24. Мастацкі сродак, выкарыстаны паэтам. 27. Верш “Ода да маладосці” як сімвал патрыятычнай моладзі. 28. Прыклад. 29. Крымскі санет А. Міцкевіча “... Кікінеіс”. 30. Герой паэмы “Конрад Валенрод”. 33. Просты складнік сюжэта. 34. Спалучэнне націскаго

даследчыкаў творчасці паэта. 26. Балада з 4 частак, дзве апошнія, па задуме А. Міцкевіча, дапісаў яго сябар Антон Адынец. 31. Папярэдня, у агульных рысах выкананы варыянт твора. 32. Месяца ў Кракаве, дзе пахаваны прах паэта. 35. Беларускі аўтар верша “Вадаспад Адама Міцкевіча”. 36. Балада “... Твардоўская” А. Міцкевіча. 38. Складальнік выбраных твораў паэта (Мінск, 1955). 39. Балада А. Міцкевіча, напісаная паводле народнай песні. 40. Роля А. Міцкевіча ў асяроддзі еўрапейскай дэмакратыі. 41. Распараджэнне. 45. Знакаміты італьянец, творы якога перакладаў А. Міцкевіч. 46. Рака, узнісла апетая паэтам.

Па дугах: 1. Ахвяра каханна без узаемнасці ў паэме “Дзяды”. 4. Расійскі дзекабрыст, што пераклаў баладу “Лілеі” А. Міцкевіча. 47. Селянін, які істотна паўплываў на творчае выхаванне Адама. 50. Першы вершаваны зборнік А. Міцкевіча.

складу з ненаціскнымі, якое паўтараецца ў вершаваным радку. 37. Стыль пісьменніка. 42. Установа, што захоўвае рукапісы, лісты, іншыя дакументы. 43. Стан паэта, у якім ён апынуўся ў кастрычніку 1824 г. 44. Герб Міцкевічаў. 48. Жанр твора “Тхор на выбарах”. 49. Замежжа, дзе А. Міцкевіч пазнаёміўся з А. Пушкіным, В. Жукоўскім, А. Грыбаедавым. 51. Від мастацтва. 52. “Не дбаю, якое пракляцце / Спадзе – ці ..., ці кайданы...” – з паэмы “Дзяды” А. Міцкевіча.

Па вертыкалі: 2. Герой твораў А. Міцкевіча (зборны вобраз). 3. Пробны экзэмпляр кнігі. 7. Назва другой часткі паэмы “Пан Тадэвуш”. 8. Невядомасць, загадка. 9. Духоўны ўздых, рамантычная ўзнёсласць. 10. Ганаровае званне, якое атрымаў у Чылі геолаг Ігнат Дамейка, сябар А. Міцкевіча. 13. Найвышэйшая мэта, найлепшы ўзор. 14. Творчае амплуа Конрада з паэмы “Дзяды”. 15. Адплата, што спасцігае за здраду, адступніцтва героя балады “Свіцязянка”. 16. Ідэйная ўзнёсласць твора. 20. Адбор тыповага і ўвасабленне ў канкрэтных мастацкіх вобразах. 21. Аўтар выдання “Адам Міцкевіч: біяграфічная аповесць”. 25. Адзін з ранніх

Адказы

Па дугах: 1. Густаў; 4. Рылій; 47. Бяжэ; 50. Паэзія; 25. Янін; 26. “Лілеі”; 31. Накід; 32. Садор; 35. Тарас; 36. Іван; 37. Тарас; 38. Брыль; 39. “Рыбака”; 40. Ліцар; 41. Зара; 45. Данта; 46. Вілія; 47. Густаў; 4. Рылій; 47. Бяжэ; 50. Паэзія.

Па вертыкалі: 2. Народ; 3. Макет; 7. “Замак”; 8. Тайна; 9. Парыж; 10. Герой; 13. Дзед; 14. Паэт; 15. Кара; 16. Пафас; 20. Тыпаваня; 21. Сур; 28. Узор; 29. Тара; 30. Альф; 33. Матэ; 34. Стата; 37. Ската; 42. Архі; 43. Вытаннік; 44. “Пораі”; 48. Байка; 49. Расія; 51. Тэатр; 52. Сібір.

Па гарызанталі: 5. Хутаў; 6. “Фарыс”; 11. Котас; 12. Санет; 17. Вайда; 18. Інтананія; 19. Чагот; 22. Парыж; 23. Атрад; 24. Гумар; 27. Тім; 28. Узор; 29. Тара; 30. Альф; 33. Матэ; 34. Стата; 37. Ската; 42. Архі; 43. Вытаннік; 44. “Пораі”; 48. Байка; 49. Расія; 51. Тэатр; 52. Сібір.

Склаў Іосіф КАРПЫЗА.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова»». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К). Р/р № 3015702170012 ЦБУ № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Падп. да друку 13.12.2013. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,5. Тыраж 2738 экз. Зак. 3924.
Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.